

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület lektorált folyóirata
XXIX. évf. 2020. 3–4. szám

A folyóirat alapítói
BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Alapítószerkesztő
VIGA GYULA (1992–2001)
KEMÉNYFI RÓBERT (2002–2012)
LAJOS VERONIKA (2013)

Főszerkesztő
KEMÉNYFI RÓBERT

Szerkesztő:
SZABÓ HENRIETT

A szerkesztőbizottság elnöke
KEMÉNYFI RÓBERT

A szerkesztőbizottság tagjai
GECSE ANNABELLA (Szolnok), KAVECSÁNSZKI MÁTÉ (Debrecen),
KESZEG ANNA (Kolozsvár), KÉSZ MARGIT (Salánk/Kárpátalja), SZÓKE ANNA (Vajdaság)

A borítóterv
M. SZABÓ MONIKA

A kötet a Néprajzi Múzeum támogatásával jelent meg.

A kötet
OTKA NKFIH K115886 program
MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport
Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke
kutatási programja keretében készült.

Felelős kiadó
BARTHA ELEK, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke
ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok
Kapitális Kft., Debrecen
www.neprajzilatohatar.hu

Tartalom

XIX. ÉVF. 2020. 3–4. SZÁM

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

Bálint Zsuzsa: „a cigányt akkor is megvetik, ha olyan tiszta, mint az arany...” <i>Feljegyzések a multietnikus együttélés tanulmányozásához</i>	5
Tóth Lilla: A pásztordalok hagyományozódása és változásai a balmazújvárosi Németi családban	24
Kormányos Katona Gyöngyi: A lokális és kulturális intézmények, helyi értékek identitáserősítő és közösségépítő szerepe multikulturális közegben a Vajdaságban	58

TÁRGYI ÖRÖKSÉG

Kész Réka: Ételek vándorúton. <i>Magyarországon ápolást vállaló kárpátaljai asszonyok</i> <i>táplálkozási szokásai</i>	87
Fazakas-Timaru Carina: A pusztinai <i>nunta</i> jelképei és rituális tárgyai	104
Czinege József: Acta est fabula. <i>Györffy István török–tatár népeket vizsgáló kutatási tervzetének</i> <i>megszületése és megbiúsulása</i>	125

Contents

Volume 29 Number 3–4 (2020)

CULTURAL HERITAGE

Zsuzsa Bálint: “The gypsy is despised even if it is as pure as gold...” <i>Notes onto the study of multiethnic coexistence</i>	5
Lilla Tóth: Transmission and alteration of shepherd songs in németi family, Balmazújváros	24
Gyöngyi Kormányos Katona: Building role of local and cultural institutions and local values in a multicultural environment in Vojvodina	58

OBJECT HERITAGE

Réka Kész: Food on a journey. <i>Eating habits of Transcarpathian women taking care in Hungary</i>	87
Carina Fazakas-Timaru: Symbols and ritual objects of „ <i>nunta</i> ” in Pustina	104
József Czinege: Acta est fabula. <i>The birth and failure of István Györffy's plan of research to examine turkish-tatar folks</i>	125

Kulturális örökség

Bálint Zsuzsa

Tóth Lilla

Kormányos Katona Gyöngyi

„a cigányt akkor is megvetik, ha olyan
tisztta, mint az arany...”

Feljegyzések a multietnikus együttélés tanulmányozásához

BÁLINT ZSUZSA

A cigány népi epikum sajátosságaként említhető:¹ az univerzális mesei toposzok, a különböző mesetípusokba tartozó motívumok és epizódok, az archaikus világlátásban gyökerező képzetek és a hétköznapi életben megtapasztalt valóság-élmény egybefűzésének a metódusa.² Ennek eredményeképpen nemcsak a hagyományos mesekatalógus szerint besorolhatatlannak titulált *invariánsok*³ jöttek létre, de ezen túlmenően a narratíva társadalmi beágyazottságának, valamint a valóság töredékeinek az interpretálása lehetőséget nyújt a kutatónak és az olvasónak, hogy jobban megértse a cigány közösségek szociokulturális környezetét. A mese szocio-narratívumként való olvashatóságának tételéből kiindulva,⁴ a kö-

¹ A tanulmány készült az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport kutatási programjának keretében.

² Bari Károly a kiváló cigány származású kutató, a cigány orális népköltészetet bemutató gyűjteményes kötetének előszavában kiemeli ezt a kompozíciós technikát, mely a szóbeliségben gyökerező, archaikus társadalmakra oly jellemző: „Ezen a képen az ábrázolt mozzanatok egy ősi tudatfokú asszociációs elv szerint rendeződnek egységbe. Az írás nélküli kultúrákat korszakról korszakra továbbörökítő szóbeliség itt a költészet hatalmi eszközeivel jelöli ki egymás melletti helyét reáliáknak és mitikus elemeknek, megtörtént eseményeknek és csodás hiedelmeknek, esztétikai rangra emelve a diszharmoniót is. A szélsőségeknek ezek a sajátos kontaminációi, valamint az új hatások azonnali befogadása és feldolgozása a cigány szájhagyományozás gyakorlatának hangsúlyos törvényszerűségeit jelentik.” Bari 1990: 5.

³ Az *invariáns* fogalmát a folkloristák a következőképpen definiálják: „A típusok keveredése kötelezi a mesemondót az áthallásokra, a különbözőségek eltüntetésére, így a mese nem is tűnik több típus kapcsolatának, hanem egy egységes – mondjuk így: valamiféle invariánsnak.” Nagy O.–Vöő 2002: 848. Ortutay kiemeli, hogy az invariáns „a szóhagyományban az a feljegyzésre került költészeti alak, amelynek csak egy, esetleg egy-két szórványos adatát ismerjük, amely tehát nem mutatja a változatokban való eleven élet jelét”. Ortutay 1959: 210.

⁴ A mese szocio-narratívumként való értelmezésének kiindulópontja a mesemondás alapvető funkciója, mely szerint a mese elbeszélése többek között fogódzót nyújt a hallgatóságnak a körülöttük lévő világ interpretálásához. A mesemondó egyfelől lokalizálja a repertoárjába bekerülő évszázados történeteket, illetve adaptálja azokat a lokális társadalom szociokulturális, gazdasági, etikai elvárásaihoz, beleszövi a közösségben érvényes együttélési-, erkölcsi-, nemi szerepelvárá-

vetkezőkben arra vállalkozunk, hogy egy cigány népi elbeszélés elemzésének a segítségével néhány lényegesnek bizonyuló megállapítást tegyünk a mesemondó – és rajta keresztül a szűkebb értelemben vett cigány közösség, illetve közvetetten a többségi társadalom – gazdasági, szociokulturális és etnikai felfogásáról. A kiválasztott folklóralkotást ezzel párhuzamosan interdiszciplináris vizsgálatnak is alávetjük, melynek során etnográfiai, kulturális antropológiai, történelmi, valamint szociológiai szakirodalommal vetjük össze; ekképpen tárható fel a narratíva történelmi hitelessége és alkalmazható a szöveg társadalomtudományi forrásként.

Az elemzésre kerülő szöveg

„a vándorcigány létből eredő élményeken alapul, [... – melyben (B. Zs.)] a ponyvaregények jegyeit viselő kalandosság elemei közé kisebbségi érzés, kiszolgáltatottság és a mindenben, mindenkinben támadót látó rettegés motívumai ékelődnek.”⁵

Nagyon is tudatos megnevezés, hogy a narratívát népi elbeszélésként jelöltük meg, ugyanis ez esetben nem beszélhetünk a klasszikus értelemben vett *varázsmeséről*, ugyanis sem a csoda, sem a fantasztikum nem jelenik meg benne,⁶ sokkal inkább az eredetmagyarázó monda lehetőségét veti fel, amennyiben a folklorisztikában elfogadott definíciót vesszük alapul, nevezetesen

„a szövegben elbeszélte események eredményeképpen valami a világ addigi rendjében megváltozik.”⁷

Ezt az elképzelést erősíti az elbeszélés befejezése –

„Azóta vannak cigányok Celldömölkön.”⁸ –

sokat, különböző társadalmi gyakorlatokat és a sajátos etnográfiai jellemzőket, melyek együttesen teremtik meg azt a referenciapontot, mely a hallgatóság számára ismert és amelyben a történeteket értelmezni tudják. Ezen reflexiók és utalások lesznek végső soron azok a megnyilatkozások, melyekből a kutató képes megrajzolni egy úgy nevezett társadalomképet. A teljesség igénye nélkül lásd: Kovács 1944. I.: 55; Dégh 1960: 38; Arguedas 1964: 13–14; Corres Díaz de Serio 1980: 165–166; Blache 1994: 13; Asiain Ansorena 1999: 478–479; Görög-Karady 2006: 239; Benedek 2013: 102; Biczó 2014: 119–146; Kovács 2019: 126.

⁵ Bari 1990: 13.

⁶ A *varázsmese* magyar folklorisztikában elterjedt meghatározásáról lásd: Nagy O. 1978: 217; Voigt 2014: 505–506; MNL V. 1982: 487.

⁷ MNL I. 1977: 719. Ugyanezt az értelmezést tárja elénk Nagy Ilona is az eredetmagyarázó monda definiálásakor: „jelenti a történeti mondának az egyes népek, népcsoportok keletkezéséről szóló, történeti időkben, konkrét földrajzi helyen játszódó eseményeket elbeszélő csoportját [...] Végső soron minden népi elbeszélést jelölhet, amely valaminek a keletkezését kívánja megindokolni”. Nagy I. 1988: 103–104.

⁸ *A csikós és a cigány* 1990: 285.

A műfaji körülhatárolás esetlegességétől eltekintve kijelenthető, hogy a szöveg kalandos cselekményével, a népi epikumra jellemző sajátos megfogalmazásával, a tapasztalati megfigyelésből származó reflexióival, illetve a megtörtént események beillesztésével méltán érdemelte ki a helyét egy gyűjteményes folklórkötetben. A társadalomrajz igényének perspektívájából nézve a narratíva leghangsúlyosabb témája a vándorcigány karaván és a környező többségi társadalom között – a történet előtt korábban – kialakult konfrontáció, majd ennek a feloldása, mely végső soron lehetőséget nyújt a komplex társadalmi helyzetkép és a bonyolult együttélési viszonyrendszer felfejtésére.

A *csikós és a cigány* című történetet a csácsbozsoki Solymosi Ágoston, Fickó mesélte el cigány nyelven a gyűjtőnek,⁹ mely a következő életképnek is nevezhető leírással indul:

„– Szedelőzködj, te asszony, járjuk be a környék falvait! Szűkében van már a karaván mindennek, kérni kell a népektől ennivalót!
– Jól van, gyermek! Szerszámozd fel a lovakat és fogd be őket!
Bogo cigány befogta a lovakat, felültette a családját a szekérderekba, aztán megpatintgatta szépen a szíjostorát és a karaván élén nekivágott a hosszú országútnak. Hangos biztatószavakat kurjongatva mögötte haladt a testvére, Moga, őutána meg ott szekereztek sorban a többiek.”¹⁰

A narratíva kezdő epizódja az egykori vándorló életmódot tárja elénk,¹¹ melyet többek között a mindennapi megélhetéshez elengedhetetlen többségi társadalomnak való nagyfokú kiszolgáltatottság alapvetően határozott meg. A kiterjedt nagycsaládot felölelő karaván túlélése nagyban múlott a falusi lakosok jóin-

⁹ *A csikós és a cigány* 1990: 280–285.

¹⁰ *A csikós és a cigány* 1990: 280.

¹¹ Az évszázadokon át tartó vándorlás mély nyomot hagyott a cigányok világlátásán, az egykori életformából eredően nem meglepő, hogy számtalan elbeszélést gyűjtöttek fel, melynek szociokulturális háttérét és társadalmi beágyazottságát a vándorló életmód határozza meg. Érdemes ezek közül kiemelni *A párizsi királyfi* című lovári narratívát, mely nemcsak az életforma hiteles ábrázolása végett jelentős, a vándorlás a szabadság egyfajta nosztalgikus, már-már romanticizált értelmezéseként jelenik meg. „– *Drága férjem – mondja –, egész éjszaka jövünk – mondja –, éhesen is, szomjasan is – mondja –, ülünk le magunknak! – mondja. – Milyen szép cigány hely – mondja –, hogy nagy a legelő – mondja –, és hogy milyen szép fák vannak! – mondja. – [...] Jaj, a cigányoké a boldogság! Boldogabbak voltak a cigányok, mert én csak a palotában voltam és virágokban (virágok között), de ez a szépség, a szép élet a szabadban van, nemcsak hogy mindig egyet hajtsunk, hogy mindent meg kell értenünk!*” A mesemondó a kötöttségek és korlátozások nélküli vándorló életstílust szembeállítja a királylány fényűző életmódjával, aki a határtalan gazdagság ellenére úgy érzi sohasem tapasztalhatta meg a szabadságot, hiszen egész életét a palotába bezárva töltötte. Ez a szegény, ám annál boldogabb életérzés szemben a gazdag, de mindezek ellenére boldogtalan állapottal egyfajta vigaszként interpretálható a cigány mondó elbeszélésében. *A párizsi királyfi* 1994: 145.

dulatán: a befogadói és adakozási hajlandóságán,¹² vagy éppen a cigányok által felkínált ellenszolgáltatás jellegén. A tradicionális cigány közösségekben elfogadott asszonyi szerepelvárás értelmében elsősorban a nők voltak azok, akik *darizni*, vagyis házalni jártak a falvakba, ahol is a felkínált élelemért cserébe leginkább jóslással, kártyavetéssel vagy jóvendőmondással fizettek,¹³ illetve a férfiak által készített apróbb fémtermékeket igyekeztek elcserélni.¹⁴ Az egész napos kéregetés után a vándorcigányok a falu határán kívül megfelelő táborhelyet kerestek, ahol felverhették sátraikat és elfogyasztották a megszerzett, illetve begyűjtött ételmet.¹⁵

„– Ne menjünk tovább, te asszony, táborozzunk le! Állíts bográcsot a réten és főzzél a kisgyermeknek vacsorát! Nagyon éhesek már, hiszen alig ettek ma valamit! Verjük fel a sátrakat, s maradjunk itt reggelig!”¹⁶

¹² Görög Veronika az európai népi gondolkodásban megjelenő cigány alakjának bemutatása kapcsán beszél a cigányok eredetét elbeszélő szövegek etnikus sztereotípiáiról, ennek keretében tér ki a paraszti adakozás miéjtjére: „A szegény cigányok léte tehát szükséglet azoknak, akik e különbségtétellel nyilvánítják ki felsőbbrendű társadalmi helyzetüket, azaz felsőbbrendű 'alamizsnaosztó' szerepüket. Ez az elkülönülési igény nyilvánul hát meg, érthető módon, a cigányokkal szemben azoknál a parasztnál, akik maguk is szenvednek alacsony társadalmi pozíciójuktól a felettük álló birtokos és/vagy művelt rétegtől. Az alamizsnaosztás a paraszti világszemléletben alkalmat teremt arra, hogy bizonyítsák önmaguk és a külvilág számára, hogy 'vagyonos' és jószívű emberek, elegendő vagyonuk van ahhoz, hogy adakozhassanak. Ezen erények egyúttal társadalmi megbecsülést biztosítanak a számukra.” Görög 1993: 114.

¹³ Bari 2009: 1. *Az elrejtett kincs* című cigány elbeszélés szintén beszámol az asszonyok faluzási gyakorlatáról: „*Az a fa még most is megvan az uszódi határban. Valamikor oda telepedtek le a cigányok az alá a fa alá, mert nagy lombja volt és nagy árnyékot vetett. A karavánok ott álltak meg a lovaskocsijaikkal, ott tanyáztak, ott főztek, ott ettek. Napközben a cigányasszonyok elmentek, kenyér után, járták a falut, szerencsét mondtak a népeknek, a cigányférjak meg a táborban maradtak a lovak mellett. Amikor a nők hazakerkeztek a batyukkal, akkor kezdtek el főzni, mindenki azt, amit a házaknál kapott.*” *Az elrejtett kincs* 1990: 49.

¹⁴ Bódi 1993: 51. A faluzásról általában lásd Dupcsik 2015: 269–278. Noha a vándorcigányok is foglalkoztak például üstfoltozással, teknővájással vagy szögkovácsolással, az már inkább a letelepedett cigányok gazdasági stratégiáját határozta meg, hogy a megélhetésüket sokszor olyan munkákból igyekeztek biztosítani, amelyek hiányszakmának számítottak, illetve amelyeket „a magyar lakosok már nem voltak hajlandóak vállalni (pl. dögeltakarítás, utcaseprés)”. Ezen kívül „az uradalmak elsősorban 'földműves' idénymunkára alkalmaztak cigányokat, akik télen 'zenész' feladatokat is elláttak a településeken”. Bari 2009: 32, 43.

¹⁵ Bódi Zsuzsanna szemléletesen leírja mily módon egészítették ki a vándorcigányok a többségi társadalomtól szerzett ételmet: a természet nyújtotta lehetőségeket kihasználva különféle bogyókat és terményeket gyűjtögettek, összevágott lapu- vagy napraforgó levelet használtak pipadohányként, illetve kisebb testű állatokat igyekeztek foglyul ejteni. Ezen túlmenően nagyon kevés terményt vásároltak, akkor is leginkább csak sót, paprikát, borsot vagy ecetet, valamint egyiket olcsóbb húsfélét vettek a mészárszékeken, vágóhidakon, a nagyobb ünnepekre pedig bort a parasztoktól vagy a kocsmából szereztek. Bódi 1993: 51–52.

¹⁶ *A csikós és a cigány* 1990: 280.

A vándorcigányok gazdasági- és túlélési stratégiái ugyanakkor determinálták a karaván kiterjedtségét is, ugyanis az alapvetően kéregetésből, gyűjtögetésből, valamint vásározásból álló életmód kizárólag az egy-két tucatból álló csoport fenntartását tette lehetővé. Az időszakos és alkalmi munkákból megszerzett haszon mindössze a karaván önfenntartásához volt elegendő, a tradicionális értékfelhalmozó berendezkedés nem alakult ki a vándorlás során.¹⁷ A karavánok az év jelentős részét az országúton töltötték, időről-időre letáboroztak valahol azzal a céllal, hogy kihasználják a környező falvak nyújtotta lehetőséget, majd miután megszerezték a csoport megélhetéséhez szükséges javakat, továbbálltak. Egyedül a téli időszak kényszerítette őket hosszabb letáborozásra, amikor is átmeneti kunyhókban, bérelt házakban, esetleg maguk vájta barlanglakokban igyekeztek az időjárás okozta viszontagságokat átvészelni.¹⁸ Noha Sir Angus Fraser elsősorban az angliai vándorcigányok gazdasági berendezkedését tanulmányozta, leírása számos ponton világíthatja meg a Kárpát-medencei roma – leginkább oláh cigány – vándorló közösségek megélhetési stratégiáit és a többségi társadalommal kialakult kapcsolatait:

„Kiegészítették a falu gazdasági és társadalmi életét, mivel a népesség egy olyan rétegének kínálták fel áruikat és szolgáltatásaikat, mely egyébként, távol lévén az üzletektől és városoktól, nem részesült ellátásban. Szállították a pletykákat és híreket, olcsó (esetenként saját készítésű) árukat kínáltak eladásra, megjavították a háztartási eszközöket, vagy idénymunkát vállaltak (pl. szénagyűjtés, borsó-, gyümölcs- és komlószedés); esetleg vándormulattatókként működtek, zenei, énekes és táncos produkcióikkal színesebbé téve a falusi mulatságokat.”¹⁹

A választott mesenarratívánkban a késő esti letáborozás után a történet arról számol be, hogy az éj leple alatt elszabadul az egyik ló, a férfiak a hangos nyerítésre felriadnak és elindulnak megkeresni a megélhetésük szempontjából kulcsfontosságú állatot. Miközben a főhős, Bogo megpróbál a ló nyomára bukkanni, összetalálkozik egy csikóssal, aki egyből azt feltételezi, hogy a cigány éppen az ő ménéséből igyekszik lopni. Az etnikus sztereotípiára épülő rágalmazás hallatán – vagyis, az éjszaka közepén egy cigány mi mást csinálhatna, mint azon mesterkedni, hogyan tudná másnak a tulajdonát ellopni – a cigány sértetten áll, mondván van neki saját lova, vette azokat a vásárban és még nyomatékosítja is,

¹⁷ Lásd bővebben Szegő 1977: 282–284.

¹⁸ Fraser 2000: 197.

¹⁹ Fraser 2000: 199. Binder Mátyás az együttélési mintázatok történeti áttekintése kapcsán megemlíti, hogy egyes vándorcigány csoportok hivatalos menlevelet kaptak az államtól vagy a földesuraktól, mely biztosította a szabad vándorlásukat annak érdekében, hogy bizonyos vándoriparos munkát a cigányok időszakosan elvégezzenek. Binder 2013: 18–19.

„az égben lakó drága Szent Isten nem kényszerít engem ilyesmire,”²⁰

mármint lopásra. A rágalmazásra adott válaszban egyértelmű utalás rejlik a vándorcigányok gazdasági stratégiájára, mely szerint a mindennapos megélhetést biztosító házalás mellett nagyobb pénzösszeg, vagy a vándorláshoz elengedhetetlen értékes lovak megszerzésére a vásárolás kitűnő alkalmat biztosított,²¹ melyben segítségükre szolgált kiváló kupeckedői képességük is, vagyis a lovak feljavítása, „feldicsérlése” vagy „leócsárolása.”²² A csikóst szemmel láthatóan nem győzi meg a cigány felelete, amire egy újabb sztereotipikus mondattal reagál –

„Látom én még a sötétben is, hogy cigány vagy, ismerem jól a fajtádat! [...] lesed az alkalmat, hogy elhajthasd a ménesemet! Reggelre aztán hűlt helyed a tájékon, elkoszikázol messzire azzal a kóbor népeddel!”²³

A kialakult szituáció folytán a szövegkörnyezet aktiválja a *kóbor* kifejezés negatív konnotációját és a diskurzusba kapcsolja azt a feltételezést, miszerint a vándorló életmód kézenfekvő alkalmat nyújthat a cigányoknak a törvény kijátszására és az elkövetett bűn utáni szankció elkerülésére.²⁴ Noha leszögezhetjük, hogy a falusiaknak megannyiszor kellett a vándorcigányok által elkövetett lopásokkal szembesülni,²⁵ ebből következően a csikós reakciója akár még tapasztalati tudáson is alapulhat, a történet előrehaladtával sokkal inkább bizonyosságot nyer szándékos rosszakarata és a lényét meghatározó démonikus jelleme.

Ezután a csikós előre elhatározott, semmiféle bizonyíték felmutatását nem igénylő ítéletet mond a cigányra:

²⁰ *A csikós és a cigány* 1990: 280.

²¹ Dupcsik 2015: 245–250.

²² Bari 1990: 7.

²³ *A csikós és a cigány* 1990: 281.

²⁴ Vö. MNYÉSZ IV. 1961: 269–270. Lásd még Dupcsik észrevételeit, mely arra vonatkozik, hogy a kóbor cigány megnevezés sokáig a bűnözés és a munka kerülésének a szinonimája volt. Dupcsik 2018: 130.

²⁵ Lásd Pomogyi 1995: 106, 118, 131, 136, 165, 224, 241; Horváth 1979: 32–36, 43–48. A vásárolás és lólopás gyakorlatáról maguk a cigányok is beszámolnak, főként a népi elbeszélésekben jelenítik meg előszeretettel az ügyes cigány figuráját, aki találmányosságával és vakmerőségével értékes lovakra tesz szert lopás útján. Vö. a *Piszli János* című ugyancsak valóságélményekkel telelt narratívával, mely arról számol be, hogyan akarta Piszli eladni Almási grófnak a méneséből ellopott saját lovait. Azonban a gróf felismeri a lovakat és kérdőre vonja Piszlit: „– Nagyságos gróf úr, ha nem esik nehezédre, én egy olyan szegény cigány vagyok, akinek se pénze, se szekere, se lóva nincsen, utak csavargójaként élek! Atmentünk Szerbiába lovat lopni, és Noviszád mellett találtunk is egy ménest, onnan hoztuk ezt a két lovat. Éppen a nagy kút mellett legelésztek, mi meg elhajtottuk őket a feleségemmel.” Az igaz beszéd és a nyomorúságos életkörülmények hallatán a gróf megsajnálja a cigányt, aki végül megmenekül a büntetéstől. *Piszli János* 1990: 88.

„– Amiért lopni akartál, elveszem az életedet! [...] Úgy készülj, hogy szívedbe mártom a késemet és kifolyatom az összes piros véredet a földre!”²⁶

Majd később újfent megismétli:

„Teljesen ki kell eresztenem a véredet, hogy örökre elriadjon a testedből a lélek!”²⁷

A kíméletlen gyilkossági szándék kinyilvánítását a mesemondó még inkább fokozza a folklorisztikában elterjedt szín szimbolika eszközével, melyben

„a piros szín az emberi élet elmúlását, a vér kiömlését, a halált jelöli.”²⁸

Másfelől párhuzamot vonhatunk az idézet és a kereszténységben elterjedt vérhez kapcsolódó felfogás között is, ami kimondja, hogy

„a test lelke a vérben van» (3Móz 17,11.14), azaz a vér az élet hordozója.”²⁹

Ebben az összefüggésben nyer értelmet a csikós szavainak nyomatékosítása, ami szerint kizárólag akkor képes teljes mértékben kioltani a cigány életét, ha kifolyatja annak piros vérét. Ebben a jelentéstöbblettel bíró szimbolikus képben egyszerre kapcsolódik össze az archaikus, népi világlátás és a keresztény képzet, mely szövegalkotási technika nagyon is tudatos elbeszélői módszerként tűnik fel a mesemondó részéről. Ez a tudatosság a mesemenet előremenetelével újabb bizonyosságot nyer, amikor is a keresztény vallás és tanok követése a cigányok csoport hovatartozási jegyeként manifesztálódik. A csikós ítéletét hallva Bogo egyből felismeri, hogy nem kelhet fizikai párharcra az erősebb ellenféllel és csakis a kisember egyetlen túlélési stratégiájával, az észbeli ravaszság útján kerekedhet felül, minek folytán „*fortélyoskodásba fogott.*”³⁰ A népmesei kópé figuráját megidézve, akit az elpusztíthatatlan élni akarás jellemez,³¹ kihasználja a többségi társadalom számára ismeretlen cigány nyelvben rejlő lehetőséget:

„Úgy tett, mintha alávetné magát az ítéletének,”³²

melynek következtében megkéri a csikóst, hadd fohászkodjon saját népe nyelvén a Jóistenhez, hogy halála után viseljen gondot gyermekeire, ám valójában

²⁶ *A csikós és a cigány* 1990: 281.

²⁷ *A csikós és a cigány* 1990: 282.

²⁸ Bari 1985: 18.

²⁹ Bartha (szerk.) 2004. II.: 689.

³⁰ *A csikós és a cigány* 1990: 281.

³¹ Nagy O. 1972: 1572.

³² *A csikós és a cigány* 1990: 281.

a testvérét hívja fennhangon segítségül, aki szintén a lovak megkeresésére indult. Amíg lelke mélyén rettegéssel vegyes izgatottsággal várja fivére érkezését, újabb ravasz cselhez folyamodik: történeteket kezd el mesélni a cigányok jócselekedeteiről, illetve istenfélő természetükről, mely narrációtól azt reméli, hogy meglágyítja a csikós szívét, s így talán megkegyelmez neki. Azonban ez a monológ sokkal inkább figyelemfelkeltő a szocio-narratívum perspektívájából nézve, ugyanis számot ad a mesemondó kifinomult érzékéről, mellyel az őt körülvevő szociokulturális viszonyokra képes reflektálni. Érdeemes a szövegnek ezt a részét teljes terjedelmében idézni:

– „Hé, te csikós, te nem vagy szent életű? Mi, cigányok nagyon imádságos lelkűek vagyunk, hisszük a drága szép Szent Istent éjjel és nappal, állandóan! Az igaz, hogy a templomban nem látnak minket! No de, miért nem? Azért, mert a parasztok legünyolnak meg csúfot űznek belőlünk, amiért nincsen ruhánk, meg amiért mezítláb ácsorgunk a cifra kövön! Hát akkor mi a fekete gyásznak tolakodjunk közéjük! Nem telik nekünk új ruhára meg szappanra! Mocskosan menjünk feszületet csókolgatni? Inkább nem megyünk! A cigányt akkor is megvetik, ha olyan tiszta, mint az arany, hát még ha nem tiszta!... Pedig a mi népünk még a Szent Istennel is jót tett! Te erről sem hallottál semmit? Csudálkozok rajta, mert ez egy híres eset volt, mindenféle beszelgették a népek!... Bizony, azért csak három szöggel szögezték fel a Szent Istent a keresztfára, mert a negyediket ellopta a nagyapám! Ez így igaz, ahogy mondom, hervadjak el, ha hazudok! Ne sajnáld a fáradságot, te csikós, eredj ki egyszer a falu végére, ott a saját szemeciddel is megláthatod, hogy a Szent Isten testébe három szög van belevérve!”³³

Az idézet szövegelemzési kiindulópontjának tekinthetjük a beszélő szándékát, mely egyértelműen az üzenetet befogadó másik fél meggyőzésében rejlik, azaz a cigánynak az a célkitűzése, hogy diskurzusával a csikós lelkére hasson, és végső soron megmeneküljön az életveszélyes szituációból. Ehhez első lépésként igyekszik megteremtteni egy közös referenciapontot, melynek fényében nemcsak a két fél között kialakult kezdeti idegenség oldódhat fel, de egy csapásra hasonlóvá is válhatnak a másik szemében. Ezt a közös identitásteremtő-jegyet hivatott betölteni a keresztény vallás követése: a történet főhőse egyfajta csoport tulajdonságként jelöli meg a hit gyakorlását, magukat szent életű, imádságos népként aposztrofálja és próbálja kitudakolni, vajon osztozik-e a csikós is ebben az ismeretűjegyben.³⁴ Amennyiben igen, a cigány igyekszik a lelkére hatni, hiszen hogyan

³³ *A csikós és a cigány* 1990: 282.

³⁴ Érdekes összefüggésre lett figyelmes Dobos Ilona folklorisztikai gyűjtése közben. Kovács Károly, a romungró cigány csoporthoz tartozó mesélője előszeretettel hangsúlyozta a keresztény vallás gyakorlását, melyet a kutató a többségi társadalomhoz tartozás jegyeként magyaráz: „Azt, hogy szülei vallásosak voltak, s a család esténként imádkozott, többször is elismételte. Más alkalommal ezt mondta: 'A magyar cigányokat megkeresztelték, csak az oláh-cigányokat nem.' Idő-

is lenne képes egy istenhívő ember kioltani vallásos testvére életét. Arra apellál a cigány, hogy a keresztényi tanok betartása – abból is kiváltképp a „Szeresd felebarátodat!” – összeférhetetlen a gyilkossági szándékkal és a lelkiismeret felébresztése a csikóst is jobb belátásra bírhatja. Majd minden meggyőző erejét latba véve tovább folytatja a cigányok vallásos természetének részletezését, ahol kitér mindazon igazságtalanságra és megvetésre, amelyet a cigányoknak a többségi társadalom tagjaitól el kell szenvedniük. Jóllehet a cigányok rendszeresen gyakorolják a vallást és mélyen hisznek az Istenben, a környék falusi társadalmá erőteljesen ellenzi jelenlétüket a templomban, mely végső soron azt eredményezte, hogy kiszorultak az intézményes keretek között megvalósuló hitélet megtapasztalásából. A kirekesztés magyarázata első látásra úgy tűnik, hogy a vándorló életmódból fakadó nem megfelelő tisztálkodáson és ruházkodáson alapul, azonban valójában a külső jegyekre – úgy mint a piszkosság vagy ahogy Görög Veronika rámutat általában véve a cigánysághoz kötődő fekete test kapcsán – csak kivetítődnek a társadalmi kritériumok.³⁵ A cigányok társadalmi hierarchiában elfoglalt kedvezőtlen pozíciójára utal a mesemondó azon megállapítása, mely szerint

„a cigányt akkor is megvetik, ha olyan tiszta, mint az arany.”³⁶

A szövegrészlet úgyszintén beszámol arról, hogy a vándorcigányok egzisztenciakarakterét meghatározza a nélkülözés, mely nemcsak az alkalomhoz illő megjelenés és ruházat hiányában ölt testet, általában véve kívül rekedtek azon a lehetőségen, hogy földet műveljenek, állatokat tartsanak, állandó és rendes lakóházzal rendelkezzenek vagy szabadon látogathassák a vallásgyakorlásra kijelölt helyet, azaz a templomot.³⁷

vel rájöttem, hogy a kereszténység hangoztatása rangot, a magyarsághoz való tartozást jelentette.” Dobos 1981: 18–19.

³⁵ Görög 1993: 100.

³⁶ Egy karcasai cigány mesemondótól gyűjtött szöveg arról is beszámol, hogy a lokális társadalom szintjén berögzült etnikai értékítélet – vagyis a cigány származása folytán a hierarchia alacsonyabb fokán helyezkedik el – gyakorta beivódott a cigányok gondolkodásába is, személyes pozíciójukat is eszerint határozták meg: „A királynak a kertjébe lakott egy cigány, amejiknek azon a napon született egy fia, mikor a királynak. Hát ez a két gyerek igen jól megvőtt együtt. [...] Tízennégy éves vót a fiú, mikor erre sor került. Bementek a palotába, oszt vällögattak magoknak kardot. Hát ahogy megyen a fiú be, látí, hogy a tyúkólpadon van ott egy tyúkszaros kard. Aszongya a kirájjinak: – Idefigyelj! Én arra a fényes kardra úgy se vagyok méltó, mert én cigány vagyok. Add nekem ezt a tyúkszaros kardot.” A cigányfiú és a királyfi 1985: 71.

³⁷ Görög 1993: 114. Ugyanezt a kérdést veti fel Szuhay Péter is *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája* című művében, amikor arra keresi a választ, hogy a cigányság életmódja, megélhetési stratégiái mennyire etnikus értékjelzők, azaz etnikus választás következtében alakultak ki, avagy pontosan a környezeti hatások, a társadalomban elfoglalt pozíció, a munkamegosztásban betöltött szerep folytán kialakult szegénység határozza meg a cigányok kultúráját. Szuhay 1999.

A többségi társadalom részéről tanúsított megvetés és kirekesztés igazságtalanságát kívánja a mesemondó fokozni a *Miért szabad a cigánynak lopni* (ATU 1638) című anekdotára való utalással, mely nem is a lopás aitiologikus magyarázata folytán nyer itt értelmet, jelentősége abban rejlik, hogy a cigányokat a kereszténység történetét meghatározó esemény résztvevőivé teszi.³⁸ Ebben az összefüggésben a meseszövegbe szőtt újabb mesei történet az önigazoló diskurzus szerepében tűnik fel,³⁹ magyarán, azáltal, hogy az elbeszélő világosan kimondja, kizárólag a cigányoknak köszönhetően feszítették Krisztust „csak” három szeggel keresztre, igyekeznek a hős saját – és rajta keresztül a cigány közösség – társadalmi szerepét erősíteni, mely úgyszintén jobb belátásra bírhatja a csikóst. A történet hitelességét nyomatékosítandó a cigány mindezt úgy adja elő, mintha megtörtént eseményről lenne szó, ez pedig egybevág az eredetmondák igaz voltába vetett hittel;⁴⁰ sőt, az elbeszélő a mesemondásra jellemző egyes szám első személyű „én is ott voltam” módszeréhez hasonlóan, a valóságérzetet fokozza azáltal, hogy a nagyapját teszi meg a cselekedet ágensévé. Majd a „cigány beszédre” jellemző átkozódás stratégiáját bevetve, hozzáteszi, ha hazudna, süjtson le reá az önátok, mely egyértelműen

„súlyt ad az elhangzottaknak, és erősebben hozzáköti a beszélőt a mondandójához, hiszen felelősséget vállal az elmondottakért.”⁴¹

³⁸ Görög 1993: 114. Ugyanebben a gyűjteményes kötetben megtalálható e történet variánsa, mely azonban nem a lopás eredetét tárja elénk, hanem a lyukasztó megismerésének a módját meséli el: „– Maradjon csak nálad az a szög, te öreg cigány! Könnyebb lesz a balálom is, ha csak három szöveget vernek a testembe, a te sorsodra pedig szerencsét hoz majd. Nagy segítség lesz a munkádban, meglátod! – És a Szent Istent csak három szöggel feszítették föl a keresztre. A cigány pedig lement a hegyről és dolgozni kezdett. A Szent Jézus igazat beszélt, mert a vasszöggel nagyon könnyen tudta kilyukasztani az üstházat. Meglátták a többiek is, milyen új szerszámmal munkálkodik és aztán mindegyikük olyat kovácsolt magának. Azóta ismerik a lyukasztót.” *A lyukasztó eredete* 1990: 41. Szintén érdemes kiemelni, hogy ebben a változatban a lopással szemben a munka kerül előtérbe – mégpedig a hagyományos cigány foglalkozásként ismert kovácsmesterség és szögbakovácsolás –, mely egyfajta vágyképpel keveredett státuszértelmezés és értékítéletként is felfogható, hiszen a cigányságot pozitív karakterisztikus jeggyel ruházza fel.

³⁹ Bálint Péter a meseszövegekbe szőtt mesebetétekről általános értelemben a következőket mondja: „Érdemes rögzíteni már most, mintegy hipotézisként, hogy a mesefiktív terében való *mesemondás* az el-varázslás, a bű-bájolás, a meg-delejezés elleni, vagy azt feltáró: ’igaz beszédként’, hiányossága ellenére is emlékeztető/józanító élettörténetként, s nem utolsó sorban a döntéshozónak megszívlelendő tanácsként funkcionál, észlelhetően úgy tünteti föl magát, azt a látzatot kelti, mintha a mese az igazságról szóló beszéd volna. A narráció fiktív terébe szőtt ’mese’ így olyan *tudásként* tűnik föl, amelyet vagy a hős sorsát ismerő, s vakságát a tükör-mesével felnyitó személy, vagy maga a kalandja során személyes tapasztalatként megélt látkozottságot, rituális legyilkolást elhárítani szándékozó hős birtokol.” Bálint P. 2019: 94.

⁴⁰ Görög 1993: 98.

⁴¹ Kovai 2002: 274.

Ezt követően felhangzik a harmadik kiáltás, mire megérkezik a cigány bátyja, ketten már képesek legyőzni a csikóst, akit sérüléseivel magára hagynak, ők pedig az elkóborolt lovak nyomába erednek.

„Mibelyst pirkadt az ég, székre rakták a családjaikat, aztán sietve fölkerekedtek, nehogy a kakastollasok rájuk rontsanak és a puskatussal agyba-főbe verjék őket. Tudták, hogy a csendőrségen mindig csak a parasztnak van igaza, a cigányoknak soha nem hisz senki.”⁴² – [kiemelés tőlem: B. Zs.]

A szövegrészlet egy újabb dimenzióját tárja elénk az együttélési viszonyoknak, mely a hatóságok cigányokkal szembeni attitűdjét helyezi előtérbe. A csendőrök sisakját díszítő kakastollból eredően a cigányok előszeretettel nevezték a rendfenntartás őreit a kinézetük alapján *kakastollasoknak*,⁴³ akik az országos rendeletek folytán razziákat tartottak a körzetükbe tartozó vidéken „*a kóborcigányok okozta veszedelem*” megfékezésére.⁴⁴ A vándorcigányokkal szembeni csendőri intézkedéseket érintő források beszámolnak a gyakori hatósági visszaélésekről, melyeknek egyetlen magyarázata a cigányokhoz fűződő etnikus sztereotípiá:

„[...] a csendőrség pedig gyakorlatilag üldözte őket, és az állandó vegzáció dokumentálására fényképeztette magát cigányokkal. A vegzáció során nagyon gyakran le tartóztatták, megbilincseltek az ártatlanokat is, csak azért, mert cigány származásuk miatt potenciális bűnelkövetőknek tartották őket.”⁴⁵

Ez a viselkedésmód pontosan összecseng a narratíva kijelentésével, miszerint az etnikus jellegű konfliktusokban az igazságszolgáltatás a többségi társadalom tagjainak érdekeit helyezte előtérbe, vagy egyenesen azoknak kedvezően hozott ítéletet.⁴⁶

⁴² *A csikós és a cigány* 1990: 283.

⁴³ Vö. Bari 2009: 13. 21-es l., ahol a csendőrökre vonatkozó cigány nyelvű megnevezéseket elemzi.

⁴⁴ Dupcsik 2018: 95. Vö. Pomogyi 1995: 136–142. A korábban már idézett *A hukasztó eredete* című cigány elbeszélés kezdőepizódja úgy szintén beszámol a cigány táborokat érintő hatósági ellenőrzésről: „Régen a cigányok vasmunkából éltek. Főnt tanyáztak a hegyen, fíjtatták a tüzet, pengették az üllőt, kovácsoltak egész álló nap. Abogy kalapálás közben a vajda letekintett a völgybe, azt látta, hogy emberek vonulnak a hegy felé, rettentő lármával és ordítózással közelednek fenyegetően. Futott rögtön és elbírte az emberek: – Jaj, cigányok, jönnek a bírák, s bizony ők mindig az ítéletet hordozzák! És egyenként felkérdezte a tábor minden lakóját, lopott-e valamit, verekedett-e, követett-e el olyan bűnt, amiért ellenük indulhat a törvény, de senki nem emlékezett, hogy vétkezett volna.” *A hukasztó eredete* 1990: 40.

⁴⁵ Bari 2009: 10. Továbbá Bari idézi az egyik szabolcsi csendőr nyilatkozatát: „Minden csendőrösnek megvan a maga körzete. Ha azon belül egy cigánykaravánra találunk, azt elverjük és a szomszéd körzet határáig kíséjük. Ott a másik csendőrös akad rá, ez ismét elveri és a szomszéd körzet határáig kíséri. S ez így megy a végtelenségig.” Bari idéz *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422 – 1985* című műből. Bari 2009: 10. Vö. Pomogyi 1995: 124–125.

⁴⁶ Kivételként említhetünk egy másik cigány népi elbeszélést, ami ellentétes attitűdről számol be a csendőrök részéről. Ugyanakkor ez az epizód mégis inkább egyfajta vágyképként interpretálható,

Azonban a történetnek ezen a pontján az elbeszélés kimenetelét alapvetően meghatározó váratlan fordulat következik be, mely segít feloldani az interetnikus feszültséget. Néhány hónap elteltével a cigányok ismét a falu felé vándorolnak, ahol hétféle nap lévén az emberek a kocsmá előtt álldogálnak, köztük a csikós,

„aki azóta már teljesen felgyógyult, s még kötekedőbb lett, mint annak előtte, rettegésben tartotta az egész környéket.”⁴⁷

Amint a falusiak meglátják a karavánt, a kocsmáros odakiált nekik:

„– Hé, cigányok, ti szembeszálltok még a halállal is! Van itt a mi falunkban egy csikós [...]. Ha ti azt legyőzitek, megígérjük nektek, hogy utána békességben járhattok a falvakban és vándorolhattok, kéregethettek büntetés nélkül. Úton-útfélen enni adnak majd nektek a népek! Még a csendőrök is a ti pártotokra fognak állni, meglátjátok!”⁴⁸

Az idézet értékes információval szolgál az együttélés perspektívájából nézve, hiszen a segítségért felkínált egyezményből pontosan következtethetünk a többségi társadalom attitűdjére. A kocsmáros elszólásában tetten érhető az a vándorcigányokkal szembeni bizalmatlan, gyakorta egyenesen elutasító hozzáállás, mely a falusiakat egyébiránt jellemzi, és ami megmutatkozik a szabad vándorlás akadályozásában, a segítségnyújtás és adakozás egyértelmű megtagadásában, vagy a teljesen igazságtalan és részrehajló jogszolgáltatásban. Azonban jelen szituációban a közösség mindennapi életét egy harmadik szereplő bolygatja fel, aki viselkedésével kivívta az egész vidék haragját:

„Ez az ember már sok személyt kivégzett a világból! Megölte a sok szép fiatal leányt vagy eltörte az oldalbordájukat, eltörte a lábszárukat! Haragszik reá az egész Vas vármegye!”⁴⁹

A csikós jelentette probléma megoldása érdekében a lakosok hajlandóak még azokkal a cigányokkal is alkalmi egyezséget kötni, akiktől máskülönben igye-

hiszen az igazságos jogszolgáltatást és a származástól független törvény előtti egyenlőségbe vetett hitet jeleníti meg. *A szegény asszony dísznaja* című püspökladányi cigány mesében a cigány férfi a hatóságokhoz fordul segítségért, amiért éjszaka a kutyák megették a padlásán tartott húst. „*Azzal elindulnak. Vezetni a cigány a két csendőrt a kutya gazdájához. A csendőr elpanaszolja a gazdának, hogy kutyája megette a szegény cigány dísznóhúsát, amit nem adott volna száz pengőért. Azt mondja erre a kutya gazdájára, hogy nem tud fizetni, mert ő is szegény. Erre a csendőr: – Ha nem tudsz fizetni, a törvény kezére adlak. – Azzal vitték a törvénybe. Öt év és nyolc hónap dologházra ítélték a dísznóért. A tetejébe még három év hivatalvesztést is kapott. Ha még nem halt, még ma is börtönben van.*” *A szegény asszony dísznaja* 1974: 267.

⁴⁷ *A csikós és a cigány* 1990: 283.

⁴⁸ *A csikós és a cigány* 1990: 283–284.

⁴⁹ *A csikós és a cigány* 1990: 284.

keznek távolságot tartani. Másként fogalmazva, a csikós okozta konfliktushelyzet szükségszerűen felülírja a berögzült társadalmi viselkedésformákat és felfüggeszti azt az interetnikus feszültséget, mely a falusiak és a megvetendő idegenként számon tartott cigányok között kialakult. A vándorcigányok természetesen gyanakvással fogadják a felajánlott paktumot, hiszen az eddigi tapasztalataik alapján a falusiakkal létrehozott kapcsolatot a gyanakvás és a kölcsönös bizalmatlanság jellemezte,⁵⁰ így érthető, hogy az életük kockáztatása előtt szeretnének megbizonyosodni a kocsmáros tisztességes szándéka és az ígéret betartása felől.

„– Lehet róla szó, ha megkínálsz egy kis itallal! Mert én csak akkor birkózom ám, ha kapok egy iccét a hordóból! Szomjan azért mégsem verekedhetek azzal az erős emberrel!
 – Hát aztán mennyi az az icce? – kérdi tőle a kocsmáros.
 – Bizony, az az icce tíz liter bort jelent! – feleli Moga.
 – Jól van, megkapod! [...] Ezért nem kell fizetni, mert ezt ingyen adom! De ez csak előleg! Tudd meg, hogy ezen felül még száz literrel jutalmazlak meg, ha úgy földhöz teremed, hogy soha többé nem kel föl!”⁵¹

A cigányok kezdeti gyanakvása ezután fokozatosan oldódik fel, hiszen arra lesznek figyelmesek, hogy a kocsmáros ajánlatára a bíró és a csendőrök is helyeslően, egyetértően bólintanak, bár ez idáig a hatóságokat a vándorlókkal szembeni könyörtelen törvénykezés jellemezte, ami a mesemondó újbóli kijelentését vizsgálva, láthatóan mély nyomott hagyott bennük:

„a cigányok amúgy nagyon féltek a csendőröktől meg a nyomozóktól; állandóan attól rettegetek, hogy ok nélkül tömlöcbe zárják vagy kivégzik őket, a sok gyermek pedig éhen hal majd náluk nélkül.”⁵²

Miután a cigányok megbizonyosodtak afelől, hogy a verekedés zavartalanul fog lezajlani, Moga a csikós elé áll és erőpróbára hívja:

„– No, vágjál mellbe az öklöddel, hadd lássam, milyen erős vagy!

⁵⁰ Különösen érdekes a szintén cigány származású Jakab István *A bátor királylegény* című elbeszélése, melyben a többségi társadalom negatív cigányképe jelenik meg, illetve a narratívába szőtt közmondás egyértelmű értékítéletet tükröz a cigányokkal szemben: „De hát milyen a cigány, ugye, hogyha – mint mondja a közmondás –, ha valaki beereszti a házban, hogy megálljon az ajtó mellett, egyből megy az asztalhoz; ha valamit már az asztalán lát vagy talál, anélkül, hogy kínálnák, elveszji és zsebre teszi; vagy ha már megállt, akkor ő már leül, és ha már le tudott ülni, akkor már le is fekszik.” *A bátor királylegény* 2002: 302.

⁵¹ *A csikós és a cigány* 1990: 284.

⁵² *A csikós és a cigány* 1990: 284.

Moga teleszívta magát levegővel, kidüllesztette a mellét, a csikós meg nekiveselkedett és teljes erejéből odacsapott. Moga még csak meg se rezdült, a csikós ökle pedig úgy pattant vissza, mint egy gumilabda.

Kacagni kezdtek az emberek, a csikós meg motyogni kezdett zavarában:

– Én még nem láttam ilyen embert! Még csak meg se mozdul, amikor megütik.”⁵³

A motívum a népmesékből jól ismert küzdelmet juttatja az eszünkbe, amikor is az eddig legyőzőre nem találó rettenetes erejű ellenség hirtelen kihívóra akad, aki hősiességét, bátorságát és erejét bizonyítva nemcsak legyőzi, de mindeközben meg is szégyeníti a gonosz ellenfelet.⁵⁴

„Örvendeztek nagyon a népek, hogy megszabadította őket a gonosz csikóstól. Azóta vannak cigányok Celldömölkön. Rögtön letelepítették őket és a leszármazottaik azóta is ott laknak.”⁵⁵

Noha az előzőekben annak lehettünk tanúi, hogy a kocsmáros egyezményében arra tett fogadalmat, hogy jutalmul a falusiak segíteni fogják a cigányokat vándorlásaik során, az elbeszélés befejezése mégis a letelepítést jelöli meg kompenzációként. Ez egyfelől egybecseng a XVIII. század óta kiadott rendeletekkel, melyektől végső soron a kóborlás és a vándorcigány életmód megszűntetését remélték.⁵⁶ Mindazonáltal a cigányok kóborlásának felszámolása, illetve az állandó lakóhely kijelölése nem pusztán az állam vezetésének volt az érdeke, gyakran az életmódváltást a cigányok egyaránt előnyösnek ítélték meg,⁵⁷ sőt számos esetet ismer-

⁵³ *A csikós és a cigány* 1990: 284.

⁵⁴ Nagy O. 1978: 237.

⁵⁵ *A csikós és a cigány* 1990: 284–285.

⁵⁶ Mezey Barna a következőképpen magyarázza a letelepítést szorgalmazó rendeletek kiadásának az okát: „A roma és a parnó (fehér) népesség közötti feszültségek, illetőleg a cigány közösségek és az állam közötti problémák fő okaként a politikusok és jogalkotók a roma életmódot neveztek meg, s ezt is vették célba a karhatalom és a jog minden lehetséges eszközzel (1724, 1769, 1783). A cigány életvitel lerombolását hirdették meg, ebben látva a végső megoldást. Vélekedésük szerint a vándorlás meggátolása biztosíthatná a nyilvántartható, adózó népességet, a termelő életforma megélhetést biztosíthatna, s csökkentené a tulajdoni villongásokat jobbágyok és cigányok között, a hagyományos roma közösségek szétzúzása pedig lehetőséget adna a cigány szokásrend felszámolására, a beilleszkedés zökkenőmentes lebonyolítására. A hatóságok elkobozták tehát szekereiket, bevonták útveleiket; széttelepítették a kumpániákat, sőt nem ritkán családokat is; a cigány gyermekeket családjuktól elszakítva távoli vidékre adták ki nevelőszülőkhöz, hogy jó parasztembert faragjanak belőlük.” Mezey 2001: 86. Vö. Pomogyi 1995: 114–131.

⁵⁷ Az egyre erősödő iparosodás és gépésítés, a kommunikáció és a vidék-város közötti összeköttetés javulása azt eredményezte, hogy a (vándor)cigányok által űzött tradicionális foglalkozások fokozatosan kiszorultak a piacról és elvesztették jelentőségüket. Erre nyújthatott egyfajta megoldást a letelepedés és a – valamilyen módon – bekapcsolódás a falusi paraszti társadalom gazdasági berendezkedésébe, illetve később az urbanizáció, a városok terjeszkedése jelentette megélhetési tevékenységekbe. A folyamatot részletesen leírja Havas Gábor *Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben* című tanulmányában. Havas 1982: 181–202.

rünk, amikor saját maguk kérvényezték ezt a helyi hatóságoknál.⁵⁸ Ebből a perspektívából megközelítve az elbeszélés befejezése újabb jelentéssel bővül, mivel a szóbeli népi epikum funkciójának eleget téve, abban visszatükröződik a cigány mesemondó – és rajta keresztül a hallgatóság – vágyképe:⁵⁹ mely az itt bemutatott történet esetében az interetnikus konfliktus sikeres feloldásában manifesztálódik. Mindazonáltal a társadalomnéprajzi, kulturális antropológiai, történelmi és szociológiai kutatások beszámolnak arról, hogy a valóságban a letelepítés gyakorta további áthidalhatatlan konfliktusokat okozott a cigányok és a helybeli többségi társadalom között,⁶⁰ mely számos lokális társadalom életére mai napig kihatással van. Az, hogy a letelepedést követően a multietnikus együttélés alapvetően határozta meg a cigányok társadalmi valóságát úgyszintén megmutatkozik a cigány orális kultúrában; a patrónus-kliens viszonyrendszer, a falusi társadalomban elfoglalt pozíciójuk, illetve a származásból fakadó értékítélet és státuszértelmezés nem egy cigány elbeszélés központi témája, melynek azonban a részletes bemutatása a probléma komplexitása miatt egy későbbi önálló tanulmányt érdemel.

⁵⁸ Bana József *A vándorcigányok letelepítése, építkezése a 18. század közepétől a 20. század közepéig* című tanulmányában bemutatja a győri Lakatos család letelepedésének viszontagságokkal teli történetét, melyben ismerteti a vajda levelét, amit a város vezetőségének címzett: „Tekintetes közgyűlés! Alázatosan esedezem, hogy alábbi folyamodásomat kegyes pártfogásába venni méltóztassék. Ugyanis mint a kőborcigányok mintaképe, aki a hazai rendőrségnek és csendőrségnek számtalan fontos nyomozást tettem és sok bűnesetet napfényre hoztam, szakítani akarok a kóbor étellel és a társadalom hasznos tagjává akarok lenni. Eme óhajom megvalósításához egy kis házikót akarnék magamnak építeni, azonban pénzem nincsen. Mely alázattal kérem a tekintetes közgyűlést, miszerint számomra egy kis telket kijelölni és azon nekem egy kis házikót építtetni kegyeskedjék s ennek árát részletfizetések által megfizetni kötelezem magam. Alázatos szolgája Lakatos Mihály, győri születésű és győri lakos.” Bana 1994: 315.

⁵⁹ A népmese vágyképéről általában Nagy Géza a következőket mondja: „Régen társadalmi szükséglet volt Karcsán a mese. Kellott valami, ami a hétköznapi gondjaitól elvonja a hallgatókat. Kellott valami, ami az egyhangú munkát megkönnyíti, a pihenést valóban pihenéssé teszi. Ugyanakkor azonban a mesehősök megteremtésével végeredményben a véleményüket és ítéleteiket fejezték ki afelett a világ felett, amely tele van társadalmi igazságtalanságokkal, amelyben az erkölcsnek nincs értéke, de annál nagyobb az erkölcstelenségnek, és ahol nem a rend, hanem az összevisszaság és a zűrzavar uralkodik. Mindezeket az a paraszti réteg fogalmazta meg, amely uraitól évszázadokon keresztül nem kapott mást, csak elnyomást, igazságtalan döntések hosszú sorát. A mese elégtétel volt a sok sérelemért, mely a hatalmasabbaktól érte a hallgatóságot. Legalább itt szolgáltattak igazságot maguknak, de magába foglalta a mese azokat az irodalmi igényeket is, amelyeket a mesehallgatók – tartalom és világszemlélet tekintetében – elfogadhattak és magukévá tehettek.” Nagy G. 1985: 35. Vö. Honti 1962: 54.

⁶⁰ „A települések szélei, éles tér- és társadalomszerkezeti határvonalat jelentettek a mindenkori befogadók és a cigányok között. A falvak/városok soha nem engedték meg, hogy a cigányok csoportjai a nekik kijelölt helyről elkerüljenek és autochton közösségeik az övékétől teljesen eltérő működése településük megszokott rendjét felborítsa.” Bari 2009: 28–29. Pomogyi a többségi társadalom részéről tanúsított elutasításra két magyarázatot ad: „Az egyik anyagi természetű: a képviselő-testületek rettegése attól, hogy a területükön telekre ülő nincstelen, kevés kivétellel koldusszegény cigányokat a községnek kell eltartani, de legalább istápolni. [...] A gazdasági szempontokon túl féltek letelepülni vágó cigányokat befogadni a községek azért is, mert közbiztonságuk potenciális veszélyforrását látták bennük.” Pomogyi 1995: 239–241.

Felhasznált meseszövegek

A bátor királylegény

2002 In Nagy Olga – Vöő Gabriella (gyűjt. és szerk.): *Havasok mesemondója. Jakab István meséi*. 286–310. ÜMNGY XXVI. Budapest: Akadémiai Kiadó

A cigányfiú és a királyfi

1985 In Nagy Géza (gyűjt. és bev.): *Karcsai népmesék I.* 71–83. Budapest: Akadémiai Kiadó

A csikós és a cigány

1990 In Bari Károly (szerk.): *Az erdő anyja. Cigány népmesék és néphagyományok*. 280–285. Budapest: Gondolat kiadó

A lyukasztó eredete

1990 In Bari Károly (szerk.): *Az erdő anyja. Cigány népmesék és néphagyományok*. 40–41. Budapest: Gondolat kiadó

A párizsi királyfi

1994 In Bari Károly (szerk.): *Az üvegtemplom. Cigány népmesék*. 137–155. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék

A szegény asszony dísznaja

1974 In Csenki Sándor (gyűjt.): *A cigány meg a sárkány. Püspökladányi cigánymesék*. 263–267. Budapest: Európai könyvkiadó

Az elrejtett kincs

1990 In Bari Károly (szerk.): *Az erdő anyja. Cigány népmesék és néphagyományok*. 49–50. Budapest: Gondolat kiadó

Piszi János

1990 In Bari Károly (szerk.): *Az erdő anyja. Cigány népmesék és néphagyományok*. 87–89. Budapest: Gondolat kiadó

Irodalom

ARGUEDAS, José María

1964 ¿Qué es el folklore? La literatura oral. El cuento. [Mi a folklor? A szóbeli irodalom. A népmese] *Cultura y pueblo*. 1. 4. 13–14.

ASIÁIN ANSORENA, Alfredo

1999 Símbolos y superposiciones culturales y religiosas sobre “el otro excluido” en la literatura oral Navarra. [Szimbólumok és kulturális-vallási átfedések a “kirekesztett másik”-ról a navarrai szóbeli irodalomban] *Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra*. 31. 74. 463–495.

BÁLINT Péter

2019 Mese a mesében: a megkettőződés hermeneutikája (az emlékezés és a nyelv „labirintusa”). In Bálint Péter (szerk.): *Kedvenc népmeséim. (A hangok sokfélesége)*. 93–114. Debrecen: Didakt Kft.

- BANA József
 1994 A vándorcigányok letelepítése, építkezése a 18. század közepétől a 20. század közepéig. In Cseri Miklós (szerk.): *A Kisalföld népi építésze. A Győrött 1993 május 24–25-én megrendezett konferencia anyaga.* 309–325. Szentendre – Győr: Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Xantus János Múzeum
- BARI Károly
 1985 Bevezetés. In Bari Károly (szerk.): *Tűzpiros kígyócska. Cigány népköltészet.* 5–24. Budapest: Gondolat
 1990 Bevezetés. In Bari Károly (szerk.): *Az erdő anyja.* 5–23. Budapest: Gondolat
 2009 A cigányokról. *Ethnographia.* 120. 1. 1–62.
- BARTHA Tibor (szerk.)
 2004 *Keresztény Bibliái Lexikon II.* Budapest: Kálvin kiadó
- BENEDEK Katalin
 2013 'Akárki nem tud mesét hallgatni?'. A (mese)hallgatói szerep. *ETHNOLOGIA.* Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve. XXX. 69–113.
- BICZÓ Gábor
 2014 *Mese és társadalom. Ámi Lajos, egy cigány mesemondó élete és műve.* Debrecen: Didakt Kft.
- BINDER Mátyás
 2013 A cigány-magyar együttélés változatai a magyar történetírásban. In Szuhay Péter (szerk.): *Távolodó világaink. A "cigány-magyar együttélés" változatai.* 15–25. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság
- BLACHE, Marta
 1994 Introducción. La narrativa folklórica. [Bevezetés. A folklór elbeszélés] In Marta Blache (szerk.): *Narrativa folklórica. I.* 7–23. Buenos Aires: Centro Editor de América Latina S. A.
- BÓDI Zsuzsanna
 1993 A vándorcigányok táplálkozási szokásai és a változások tendenciái. In Barina Gábor (szerk.): *Cigány Néprajzi Tanulmányok 1.* 49–55. Salgótarján: Mikszáth kiadó – Magyar Néprajzi Társaság
- CORRES DÍAZ DE SERIO, Rafael
 1980 Los cuentos que me contaron (narraciones orales de Torralba del Río). [A mesék, amelyeket nekem meséltek (szóbeli elbeszélések Torralba del Rióból)] *Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra.* 35–36. 151–254.
- DÉGH Linda
 1960 Az egyéniségvizsgálat perspektívái. *Ethnographia.* 71. 38. 28–44.
- DOBOS Ilona
 1981 Bevezetés. In Dobos Ilona (szerk.): *Gyémántkégyő – Ordódy József és Kovács Károly meséi.* 7–43. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó

DUPCSIK Csaba

2015 A magyarországi cigányság társadalomtörténete. In Cserti Csapó Tibor (szerk.): *Alapirodalmak a hazai cigány/roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához*. 216–308. Pécs: PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék

2018 A magyarországi cigányok/romák a hétköznapi és a tudományos diskurzusok tükrében. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézete

FRASER, Sir Angus

2000 *A cigányok*. Budapest: Osiris Kiadó (ford.: Béndek Péter et. al.)

GÖRÖG Veronika

1993 A megvetés természetrajza. A cigány alakja az európai népi gondolkodásban. Adalék az etnikai sztereotípiák tanulmányozásához. In Barna Gábor (szerk.): *Cigány Néprajzi Tanulmányok 1*. 98–117. Salgótarján: Mikszáth kiadó – Magyar Néprajzi Társaság

GÖRÖG-KARÁDY Veronika

2006 *Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete. Mesék, teremtéstörténetek, etnoszemiotikai elemzések (Afrika, Európa)*. Budapest: L'Harmattan

HAVAS F. Gábor

1982 Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben. In Andor Mihály (szerk.): *Cigányvizsgálatok*. 181–202. Budapest: Művelődéskutató Intézet

HONTI János

1962 *A mese világa*. Budapest: Magvető kiadó

HORVÁTH Rudolf

1979 *A magyarországi kóbor cigányok eredete, életmódja, szokásai*. Szeged: SZTE Egyetemi Kiadványok

KOVÁCS Ágnes

1944 Bevezető tanulmány. In Kovács Ágnes – Ortutay Gyula (szerk.): *Kalotaszegi népmesék. I.* ÚMNGY 5–6. 5–82. Budapest: Budapesti Kir. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete – Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda

2019 *Tanulmányok a mesemondásról*. Benedek Katalin – Raffai Judit (szerk.). Budapest: Hagyományok Háza

KOVAI Cecília

2002 Az átokról. „Cigány beszéd” a gömbaljaiak között. *Tabula*. 5. 2. 272–289.

MEZEY Barna

2001 A magyarországi cigányok rövid története. In Kovalcsik Katalin et. al. (szerk.): *Tanulmányok a cigányság helyzete és kultúrája köréből*. 83–91. Budapest: BTF – IFA – MKM

MNL: Magyar Néprajzi Lexikon

1977 Ortutay Gyula (főszerk.) – Bodrogi Tibor et. al. (szakszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon I. A–E*. Budapest: Akadémiai kiadó

1982 Ortutay Gyula (főszerk.) – Bodrogi Tibor et. al. (szakszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon V. S–Zs*. Budapest: Akadémiai kiadó

- MNYÉSZ: A Magyar Nyelv Értelmező Szótára
 1961 A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára IV*. Budapest: Akadémiai kiadó
- NAGY Géza
 1985 Bevezetés. In Nagy Géza (gyűjt.): *Karcsai népmesék I*. 7–54. (ÚMNGY) Budapest: Akadémiai kiadó
- NAGY Ilona
 1988 Eredetmagyarázó monda. In Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar Néprajz V. Népköltészet*. 102–116. Budapest: Akadémiai kiadó
- NAGY Olga
 1972 A népmese furfangos hőse: a kópé. *Korunk*. 31. 10. 1564–1572.
 1978 *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó
- NAGY Olga – VÖÖ Gabriella
 2002 Bevezetés. In Nagy Olga – Vöő Gabriella (gyűjt. és szerk.): *Havasok mesemondója. Jakab István meséi*. 7–100. ÚMNGY XXVI. Budapest: Akadémiai kiadó
- ORTUTAY Gyula
 1959 Variáns, invariáns, affinitás. *MTA Közleménye*. IX. 1. 195–238.
- POMOGYI László
 1995 *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest: Osiris – Századvég
- SZEGŐ László
 1977 Utószó. In Szegő László (váll., utószó és jegyz.): *Csikóink kényesek. Magyarországi cigány népköltészet*. 259–300. Budapest: Európa Könyvkiadó
- SZUHAY Péter
 1999 *A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest: Panoráma
- VOIGT Vilmos
 2014 *A folklorisztika alapszorgalmi*. Budapest: Argumentum – Equinter kiadó

Zsuzsa Bálint

„THE GYPSY IS DESPISED EVEN IF IT IS AS PURE AS GOLD ...”
 NOTES ONTO THE STUDY OF MULTIETHNIC COEXISTENCE

This study analyzes one of the folklore texts collected by Károly Bari from the perspective of the socio-narrative. Through a close reading this narrative, which can be understood as an origin text, of a specific Gypsy community, the paper makes some significant statements about the storyteller’s economic, socio-cultural, and ethnic perceptions. Furthermore, the storyteller’s viewpoint may lead to a better understanding of the Roma community in the narrow sense and indirectly of the majority society. From the perspective of the society’s image reflected in the text, the essential topic of the narrative is the confrontation – generated before the story – between the travelling Gypsy caravan and the surrounding majority society and its eventual resolution. The conclusion suggests that in a multiethnic community the social situation is complex and cohabitation may lead to conflicts.

A pásztordalok hagyományozódása és változásai a balmazújvárosi Németi családban

TÓTH LILLA

A népzene kutatásnak mai napig vitathatatlan és elengedhetetlen színtere és kiindulópontja a terepmunka. Jőmagam az utóbbi években kezdtem gyűjtőtevékenységbe, s rendszeresen keresek fel idős hagyományőrző énekeseket elsősorban a Hajdúság területén. Ezzel párhuzamosan igyekeztem elmélyülni a Hajdúság népzenejét tárgyaló szakirodalomban is, s eközben feltűnt, hogy a Hajdúság népzenejének dokumentáltsága aránytalanságokat mutat. Egyértelmű, hogy a régió pásztorainak dallamkincse az ide vonatkozó kiadványokban jelentősen túlreprezentált. Tudományos szempontból felmerül a kérdés, hogy a pásztorok által megőrzött zenei kultúra mennyiben fedi egymást a hajdúsági falvak lakosságának népzenejével. Ezzel kapcsolatban felvetődik az is, hogy a Hajdúság magyar társadalmának nagy többségét kitevő földművelő falusi, illetve mezővárosi lakosságának létezett-e, létezik-e sajátos népdalhagyománya, vagy az közös volt az itt élő pásztorokéval. Szintén fontos kérdés, hogy a Hajdúság népzeneje, annak dallam-repertoárja mennyire olvad bele a környezetébe, vagy milyen sajátságok alapján különíthető el a környező kistájaktól. A különböző átfogó kiadványokban ugyanis eltérő megnevezésekkel és sokszor homályos határokkal találunk kísérleteket a népzenei régiók tagolására: Felső-Tisza vidék,¹ Hajdúság és északi peremvidék,² Hajdúság és Nyírség.³ Ennek a fogalmi bizonytalanságnak a feloldása, illetve regionális határok tisztázása mélyreható kutatómunkát igényel, ami magába foglalja az eddigi hajdúsági – közismert és még publikálatlan – gyűjtések feldolgozását, azok összevetését a szomszédos kistájakon gyűjtött anyagokkal. Az egyértelműsít-

¹ Paksa 1993: 57.

² Bodza–Paksa 2001: 227.

³ Paksa–Németh, 1994: 221. (A korábbi kiadású hanglemezen pedig Hajdúság és Szabolcs megnevezés szerepel.)

tést nagyban szolgálhatja az is, ha felkeressük a még élő nótafákat,⁴ és teljes repertoárjuk rögzítésére, valamint rendszerezésére törekszünk. Bár más tájegységek esetében jó példákkal találkozunk,⁵ a Hajdúság területéről még nem születtek népzenei egyéniségmonográfiák, melyek egy-egy nagy tudású hagyományörző népdalénekes teljes dalkészletét és előadói stílusát térképeznék fel.

Gyűjtőútjaim során több ízben találkoztam id. Németi Jánossal, a Balmazújvárosban élő idős pásztoremberrrel, és fiával, ifj. Németi Jánossal, akik mindketten remek énekesek. A tanulmány első részében Balmazújváros rövid bemutatása után a két pásztor életútját ismertetem. A terepmunka során vizsgálatom tárgya az adatközlők népdalrepertoárjának feltárása, előadói stílusjegyeik megfigyelése. Stílusbeli sajátosságait, az azokban megfigyelhető hasonlóságokat és különbségeket két népdaltípus általuk énekelt változataival mutatom be.

Jelen tanulmányban az előadói stílusjegyek elemzése előtt a hagyományos kultúra azon kereteit ismertetem röviden, amelyben ezek a stílusjegyek kialakultak. Az egyik fontos keret a helyszín, amely esetünkben Balmazújváros. Ezután az adatközlők családi háttérének bemutatása következik, illetve id. és ifj. Németi János életútja. A két életpálya a terepmunka során az énekelt dallamokhoz kapcsolódó kérdésekre adott válaszokból rajzolódott ki. Egy „*élettörténet önmagában nem létezik*”,⁶ az mindig a beszélő és a hallgató/kutató közötti beszélgetés során, adott szituációban alakul ki, amely szituációt harmadik tényezőként a rögzítés eszköze(i) is befolyásol(nak).⁷ Az élettörténeti megközelítést mindezen hatásokat figyelembe véve fontos információforrásnak, adatgyűjtési módszernek tekintem.

Különös hangsúlyt fektettem arra, hogy a gyűjtések során rögzített dallamok forrását is felfedjem, abban az értelemben, hogy az adatközlő kitől, mikor, hogyan tanulta az adott népdalt. Ezáltal különválasztottam a hagyományos kultúra keretein belül átvett dallamokat azoktól, melyeket más módszerrel, intézményes keretek (iskola vagy népdalkör) között tanult a Németi család két kiemelt tagja. A daltanulási módszerek és az adatközlők hangszeres zenével való kapcsolatának kifejtése után térek rá a stílusjegyek elemzésére, és a két énekes előadásmódjának összehasonlítására. Az elemzéshez felhasznált dallampéldák, valamint az idézett interjúrészletek saját gyűjtéseimből származnak.⁸ Mivel eddig publikálatlan felvételekről van szó, indokoltnak tartom mellékletben az összes elemzett dallam- és szövegváltozat közlését, melyek lejegyzése, valamint a kottagrafika is az én munkám.

⁴ A kifejezést a szakirodalomban elterjedt jelentéstartalmi szerint használom az olyan adatközlők megjelölésére, akik dalrepertoárjuk bőségével, illetve kiemelkedő előadói készségük révén kitűnnek környezetükből. Vö. Vikár 1906; Ecsedi 1927; Péter 1947.

⁵ Hagományörző énekesekről publikált egyéniségmonográfiák: Kallós 1973; Ráduly 1979; Kiss 1982; Barsi 1984, 1992; Albert 1989; Dévainé–Ujvári 1990; Juhász 1998; Baloghné 2010.

⁶ Niedermüller 1988: 380.

⁷ Bakó 2003: 78.

⁸ 2016–17 során rögzített adatok, a gyűjtések helyszíne Balmazújváros.

Balmazújváros

A nagy kiterjedésű, mezővárosi jellegű település Hajdú-Bihar megyében fekszik Debrecentől 23, Hajdúböszörménytől 14 km-re. Balmazújváros lélekszáma meghaladja a 18.000 főt. A város közigazgatási területén két természetes élővíz található: a Hortobágy folyó és a Kadarcs-Karácsonyfok csatorna. Földrajzilag két alföldi táj, a Hortobágy és a Hajdúság határán fekszik, kulturális értelemben a Hajdúsághoz kapcsolható, bár a 19. század elejéig közigazgatásilag Szabolcs vármegyéhez tartozott. A Hajdúság kialakulásának idején az ún. öreg hajdúvárosok (Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Hajdúhadház és Vámospércs) közigazgatási kerete a Hajdúkerület, majd később a környező településekkel együtt Hajdú vármegye volt. A Hajdúság népességének nagy része református, kivéve Hajdúdorogot, ahol a lakosság túlnyomó többsége görög katolikus vallású.

A mai Balmazújváros és környéke már az Árpád-házi királyok idejében is lakott terület volt. Több kisebb település alakult, melyek nevét a mai napig egy-egy határrész vagy dűlő őrzi (Bakóc, Darassa, Hímes, stb.). A tatárjárás idején elpusztult, majd újjátelepült helységet Mátyás király ruházta fel vásártartási és mezővárosi jogokkal. Mária Terézia idejére a virágzó mezőváros falusi rangra süllyedt vissza, majd 1798-ban a Semsey család birtoka lett.

A 19. század végén Újváros Szabolcs vármegyétől Hajdú vármegyéhez került és járási székhely lett. A 20. század során a világháborúkban újvárosi lakosok százai estek el. Az 1950-es évek kollektivizálását követően a megalakult termelőszövetkezetek közül kettő – a Lenin és a Vörös Csillag Termelőszövetkezet – egészen az 1980-as évek végéig működött, a szövetkezetek a település legnagyobb foglalkoztatói voltak. Balmazújváros 1989. március 15-én ismét városi rangra emelkedett.

A Németi család

Id. Németi János 1938. június 5-én született Balmazújvárosban hatgyermekes család második gyermekeként (testvérei: Zsuzsánna, szül. 1935., Erzsébet 1943., István 1945., Sándor és Borbála 1950.). Nagypja pásztor volt, kondás. Édesapja, Németi János (1913.) gazdálkodott is, de birkája is mindig volt. Juhásként dolgozott nyugdíjas koráig. Édesanyja Dobi Zsuzsánna (1917.), a szülők 1933-ban esküdtek.

Szüleinek tanyája a Balmazújváros közelében fekvő Darassa pusztán volt (amit ő Daraksának nevez). Id. Németi János a II. világháború viszontagságait itt

élte meg, és innen járt tanyasi iskolába, ami „8 év vót, de hatot igazoltak.” Iskolába menet ugyanis át kellett kelni a Hortobágyon, amit az időjárás nem mindig engedett. A család 1947-ben átköltözött a Kisszegbe. Az iskolai évek után id. Németi János otthon dolgozott szülei földjén, itt tanulta ki a juhász mesterséget édesapjától. 1958-ban vonult be katonaságra, Baján szolgált két évig. 1959-ben zajlott a nagy tagosítás, amikor édesapja is belépett a Vörös Csillag Termelőszövetkezetbe (továbbiakban: TSZ), hiszen más választási lehetősége nem volt. Leszerelés után id. Németi János is folytatta a pásztoréletet a TSZ nyújtotta keretek közt.

1. kép: id. Németi János, Hortobágy Örökös Pásztorja.
(Fotó: Tóth Lilla)

1963. február 2-án vette feleségül Szabó Ilonát (1943.). Vőfélyné Figye Istvánt fogadták meg, aki egyben a lakodalomban muzsikáló fúvószenekar vezetője is volt. Két gyermekük született: János (1964.) átvette apja mesterségét, és Ilona (1968.), aki bölcsődében dolgozik. Id. Németi Jánosnak jelenleg 10 unokája és 3 dédunokája van. 1965-ben vásároltak Balmazújvárosban egy telket egy öreg házzal, amelynek a helyére 1970-ben építettek egy új épületet. Az állatok mellől, a tanyáról ide jártak be feleségével télre lakni.

Id. Németi János TSZ-ben dolgozott mindenek munkásként, majd jószág mellé szegődött Pallagrátára. Ezután Ohat-Pusztakócson, majd a Vörös Csillag TSZ-ben volt juhász 18 évig. Onnan kilépve magángazdánál dolgozott, végül ún. magatarti juhász volt 1987-től nyugdíjas koráig, 2000-ig. Ezen évek alatt tehát az újvárosi határ minden szegletét bejárta, amit ő így fogalmaz meg:

„Az újvárosi földön nem nagyon van olyan hely, abova nem léptem.”⁹

⁹ id. Németi János, 2016. 04. 01. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

¹⁰ id. Németi János, 2016. 03. 29. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla

A nyugdíjba vonulás után (2000.) hazaköltöztek a feleségével együtt, a balmazújvárosi háznál tartottak állatokat egy ideig. Felesége halála után, 2006-ban az állatokat eladta, jelenleg egyedül él városi házában.

2007 augusztusa óta id. Németi János viselheti a Hortobágy Örökös Pásztorra címet, amelyet az elsők között érdemelt ki.¹¹ Ez a kitüntetés egyidejűleg tizenkét idős pásztort illet meg.

Id. Németi János első gyermeke *ifj. Németi János* 1964. július 11-én született Debrecenben. Nemcsak édesapja, hanem mindkét nagyapja is pásztor volt, ő maga is ezt a mesterséget folytatja. Még az édesanyja is őrizte időnként a saját nyájukat,

„olyan szípen tudott legeltetni, hogy kevés embert láttam úgy még jubot legeltetni [...]”¹²

A fortélyokat a felmenőitől is elleste, de a kor igényeinek megfelelően már iskolát is végzett Debrecen-Pallagon, a jelenleg Debreceni Egyetem Balásházy János Gyakorló Középiskolája és Kollégiuma néven ismert intézményben.

Az iskolai nyári gyakorlatokat a Lenin TSZ-ben töltötte, majd az iskola elvégzése után ugyanitt helyezkedett el, tehenésként dolgozott egy ideig. Szolnokon volt katona másfél évig, „*agrárvégtetésre repülőgépszerelő*.”¹³ 1987-ben szerelt le, majd ismét a TSZ-be tért vissza, ezúttal Margitapusztára került baromfitelepre, de ezt nem szerette.

Juhásként szokták bemutatni, de jelenleg főleg szarvasmarhákat tart. Édesapjával együtt is dolgozott, majd az ő nyugdíjba vonulása után János visszatért

2. kép: *ifj. Németi János*
(Fotó: Farkas József)

¹¹ A Hortobágy Örökös Pásztorra címet 2007-ben alapította egy négytagú bizottság (Sándor István, dr. Tiba István, Rózsa Péter, Gencsi Zoltán). A címet olyan pásztoroknak adományozták, akik a hagyományos pásztorok kultúra értékeit képviselik életmódjukkal, tudásukkal. Halálozás esetén az Örökös Pásztorok maguk választanak új tagot a soraikba. Forrás: https://www.facebook.com/pg/Hortob%C3%A1gy-%C3%96r%C3%B6k%C3%B6s-P%C3%A1sztora%C3%A1s-302780066559666/about/?ref=page_internal (A letöltés dátuma: 2017. 03. 10.)

¹² ifj. Németi János, 2017. 04. 02. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

¹³ ifj. Németi János, 2017. 04. 02. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

egy kft-hez. 2003 óta magatartó gazdaként¹⁴ tartja saját racka juhait, marháit, lovait, és másoknak is vállal nyári legeltetésre gulyát.

Két házasságából hét gyermeke van, közülük három „vér szerinti”. A lánya, Erzsébet zenetanár, a két fiú pedig az agrárszakmában tanult illetve tanul és édesapjuknak is segítenek a munkában.

A daltanulás és a hangszeres zene

Id. Németi János a „danolást”, ahogy ő mondja, édesapjától tanulta, aki furulyázott és citerázott is. A nagypapa is jó furulyás volt, hangszereit magának faragta bodzafából. A furulya mellett klarinéton is tudott játszani. Kondásbojtár korába

„este, mikor bezárták a disznókat, minden csapat disznónak elfűtt egy nótát klárnéttal.”¹⁵

Édesapja és édesanyja is gyakran énekeltek, s amint mondja, testvérei is „szérettek danolászni.”¹⁶ Disznótorban, csigacsináláskor vagy lakodalmakban, mikor összejött a család és a szomszédok, énekeltek mindenkivel együtt. A gyermekeknek ezek voltak az elsődleges daltanulási alkalmak. A dalokat auditív módon, „hallásból” tanulták meg, lényegében ellesték azokat, belenőttek a dalolásba. Id. Németi János így emlékszik erre:

„Szóval egymástól tanultuk ugye a nótákat, mer’ más úgymond a gyerekkorba is nem vót rádió, nem vót semmi. Mit csináltunk? Danolásztunk.”¹⁷

Később az iskolában is tanították id. Németi Jánosnak különböző dalokat. Ezek között akad más tájegységről való népdal is, de olyan is, amelyik ide, a Hajdúságba való. Mivel ezeket az iskolában tanulta, olyan „gyerekes daloknak”¹⁸ tartja őket.

Fiatal korában a családi alkalmak mellett a csárdában is sokat nótázott együtt a társaival, egymástól is tanultak dalokat, és természetesen a katonaság sem mulhatott el dalolás nélkül. A dalokat egy ideig egy füzetbe le is írta, de ennek a füzetnek nyoma veszett. Tudatos daltanulásra utal az is, hogy az Ecsedi-könyvből¹⁹

¹⁴ Az érvényben levő törvényi rendelkezések (SZJA tv. 3. § 18. pont) szerint östermelő.

¹⁵ id. Németi János, 2016. 04. 01. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szabenyi Judit

¹⁶ id. Németi János, 2016. 03. 29. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla

¹⁷ id. Németi János, 2016. 03. 29. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla

¹⁸ id. Németi János, 2016. 04. 01. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla - Sáriné Szabenyi Judit

¹⁹ Ecsedi 1927.

is tanultak dalt. A mai napig van id. Németi Jánosnak egy másolata a kötetből, innen tanulták a szövegeket a kortársaival a már ismert dallamokra.²⁰

Az eddig felsorolt dal tanulási folyamatok azok, amelyek a hagyományos falusi környezetből erednek, természetes alkalmak, vagy a kor sajátosságaiból fakadnak. Id. Németi János repertoárjának jelentős részét gyermekkorában és leányként gyűjtötte össze. A dalolási alkalmak – úgymint hagyományos lakodalma, csárdában való éneklés, stb. – ritkulásával eme repertoár egy része megfakult, bár id. Németi János mindig is dudorászott, ha olyan kedve támadt.

Id. Németi János nyugdíjas korában iratkozott be a Rákóczi Olvasó Nép körbe feleségével együtt. Itt alakult meg a Rákóczi Népdalkör, amelynek a Németi házaspár is az alapítói voltak. Körülbelül öt éve id. Németi János a Kadarcs Népzenei Együttes oszlopos tagja. Mindkét népdalkör elsősorban a helyi hagyományokra épít, hortobágyi, hajdúsági dalokat énekelnek. Érdekes jelenség, hogy ezeket a dalokat – illetve egy részüket – id. Németi János itt újratanulta, azaz az évtizedekkel korábbról ismert, de már elfelejtett dalok újra felszínre kerültek. Olyan is előfordult, hogy a népdalkör vezetője más változatot mutatott, de végül a csapat többi tagja az id. Németi János által énekelt variánst tanulta meg. Más dallamoknál pedig id. Németi János új szövegeket tanult a már gyerekkorából ismert dallamokhoz, vagy régen hallott dallamoknak csak a szövegét tudta, a „*hangját*”, azaz a dallamot most tanulta meg teljes biztonsággal a többi taggal együtt.

A népdalkörben nemcsak a szűkebb környezet dalait éneklik, hanem más tájegységek dalhagyományával is megismerkednek, így tanultak már vajdasági, felvidéki és erdélyi népdalokat is. Ezek a dalok id. Németi Jánost sokszor össze is zavarják, szokta is kérdezni a vezetőtől: „*Tán, te kőötted ezt a nótát?*”²¹ A szöveg ugyanis sok esetben hasonló, de abban is vannak eltérések, a dallamok pedig mérőben másak lehetnek, mint amibe ő gyerekkorától fogva belenőtt.

A népdalcsokokban id. Németi János gyakran kap szólista szerepet is, sőt, a Rákóczi Népdalkör vezetője már rábírta arra is, hogy ne csak a csapattal vegyen részt a különböző népzenei találkozókön és minősítőkön, hanem egyedül is. Szólistaként tehát a KÓTA²² által szervezett Országos Népzenei Minősítőn Páva Nagydíjat, a Vass Lajos Népzenei Szövetség versenyén pedig Kiemelt arany fokozatot érdemelt ki. Az utóbbi években több ízben énekelt a Kecskeméti Népzenei Találkozón is. Szívesen megy, ha hívják, bár magától eddig nem nevezett be egy versenyre sem. Kezdetben nem számított rá, hogy az énekléssel ennyi dolga lesz, csupán a nyugdíjazás miatt felszabadult idejét szerette volna kicsit kitölteni. Mint mondja:

²⁰ A kottaolvasás id. Németi János társadalmi környezetében nem vert gyökeret, az ilyen kiadványokat csak szövegforrásként használták.

²¹ id. Németi János, 2016. 04. 08. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla

²² Magyar Kórusok, Zenekarok és Népzenei Együttesek Szövetsége

„Arra én még álmomba se gondoltam, hogy én itt hetenként kétszer gyakorolni járok, meg idemegyünk, meg amarra.”²³

Nagyot fordult tehát a világ id. Németi Jánossal, és a pásztormesterségbeli tudásán kívül a dalaiért is egyre többen megkeresik.

3. kép: id. Németi János citerázik
(Fotó: Tóth Lilla)

Id. Németi János életében fontos említést tenni a népi hangszerekről is. Azon túl, hogy a csárdában, vagy lakodalmak alkalmával a különböző vonós és fúvószenekarok is muzsikáltak neki és társainak, a családban is hallott muzsikaszót. Amint már említettem, nagyapja és édesapja is tudott különböző hangszereken játszani, ő maga pedig citerázni tanult meg gyermekkorában. Régi „egysoros” (diatonikus) citerájukat nagyon szerette. A hangszert édesapja egyik sógora készítette, aki ács volt. A citerán nyomóval, tollal játszottak, most is ilyen módon szokta megszólaltatni a maga kedvére. Mostani citeráján a második érintősort nem használja. Általában olyan dallamokat játszik, amelyeket énekelni is szokott. Citerázás közben énekelni nem tud, de édesapja tudott, aki egész estéket muzsikált végig a lócán, amire alkalomadtán táncoltak is. Az ilyen alkalmakat tanyázásnak, vagy citerabálnak is nevezték.²⁴

Ifj. Németi János repertoárjában a családban hagyományozódott dallamok mellett szintén megjelennek az iskolai énekoltatásban és népdalkörben tanult dalok, valamint (nagy hangsúllyal) a tudatos önképzés során visszatantult népdalok is. Az utóbbi csoportba tartozó visszatantult dallamokat és szövegeket azonban olyan hitelesen, stílusosan éneklő, hogy a hagyományos kultúra – bár már tudatosan ápolta, mégis – szerves folytatásának kell tekintenünk. A dallamok elsődleges forrása a család, azok variálása nem lép túl a hagyományos kultúra keretein, a visszatantult szövegek forrása pedig kivétel nélkül helyi gyűjtések anyaga, elsősorban Ecsedi István kötete (1927).

²³ id. Németi János, 2016. 04. 08. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla

²⁴ Balogh 1969: 263.

A családban és a baráti körben sok jó énekes vette körül ifj. Németi Jánost gyermekkorában. Édesanyja is szívesen dalolt, de inkább csak a maga kedvére, legtöbbször édesapját, id. Németi Jánost hallotta. Így emlékszik vissza:

„Apu [...] mióta gyerekkoromtól emlékszek, mindig énekelt. Akár a jószág, a juh mellett is, vagy ha motoroztunk, akkor is énekelt. Szabó nagyapám, ő is jubászember volt, édesanyámnak az édesapja. Őtőle is egy pár nótát hallottam gyerekkoromba. [...] Meg az ő baráti köre, a Petrovicsok, az ilyen híres jubászdinasztia volt, [...] azok nagyon jól tudtak énekelni.”²⁵

Anyai nagyapja nagy hatással volt rá. Szabó István (1911.) végigjárta a pásztorok ranglétráját az 1920–30-as években a kisbojtárságtól a nagybojtárságig, később ő is belépett a Vörös Csillag TSZ-be. Ifj. Németi János gyermekkorában gyakran járt nagyapjával az állatokhoz:

„[...] mentem vele segíteni, akkor az öreggel ketten vótunk, akkor ugyi, olyan kedve vót, akkor énekelgetett nagyapám ilyen régi pásztornótákat.”²⁶

A hagyományozódás tehát nem csak, illetve talán nem is elsősorban apáról fiúra szállt, hanem nagyapáról fiúra. Ezt a generációs ugrást máshol is megfigyelhetjük, hiszen a szülőknél dolgozni kellett, és legtöbbször a nagyszülők vigyáztak a gyerekekre,²⁷ így ők tudták közvetíteni és átadni az értékeket. Amint a fentiekből kiderül, szintén jól emlékszik nagyapja barátjára, Petrovics László juhászra. A legveretesebb dallamokat, a legszebb szövegváltozatokat tőlük hallotta ifj. Németi János gyermekkorában. A tudatosságát pedig az jelzi, hogy ezekre a dallamokra a szöveget újratanulta, vagy kiegészítette felnőtt korában az Ecsedi könyvből.

Ifj. Németi János a Kadarcs Népzenei Együttesnek 2010 óta tagja, időnként szólistaként is énekel a fellépéseken. A heti kétszer másfél órás próbák alatt számos dallamot tanult meg a teljes Kárpát-

4. kép: ifj. Németi János énekel.
(Fotó: Sáriné Szebenyi Judit)

²⁵ ifj. Németi János, 2017. 04. 02. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

²⁶ ifj. Németi János, 2017. 04. 02. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

²⁷ Gazda: 1980: 37, 56.

medence területéről. Szereti ezeket a dallamokat is, de véletlenül sem keveri össze, hogy melyik dallam hová való.

A hangszeres zenével – édesapjához hasonlóan – neki sem csak passzív befogadóként van viszonya. Citerán próbálkozott, de nem tanult meg játszani rajta, általános iskolás korában viszont zeneiskolába járt trombitálni, amit a középiskolai tanulmányai, illetve a kollégista életmód szakított félbe.

Ifj. Németi János életében a zene, az éneklés nem pusztán szórakozási forma, a dalokat nagy átéléssel adja elő, azokkal az érzéseit tudja kifejezni. A csárdásokat nem annyira, inkább a hallgató nótákat szereti. Nagyon szépen fogalmazta meg a népi kultúra iskolai keretek között való átadásának problémáját:

„[...] azt nem tudja az a mai gyerek, aki elénekeeli azt, hogy 'Kis Mariska' néni [egy fiktív személy, aki a dalt éneklé – T. L.] mit érzett bele abba a népdalba, [...] vagy egy táncba is mit érzett bele az, aki annak idején előadta. Mer' le tudja másolni, egyértelmű, de az érzéseket, azt nem tudja.”²⁸

Hasonlóságok és különbségek két népdaltípus alapján

Id. Németi János repertoárja igen sokszínű, ami a korábban leírt tanulási alkalmak sokféleségéből adódik. Az általa énekelt dalok első csoportját a régi stílusú népdalok alkotják, az ide sorolható dallamok nagyrészt az archaikus pentaton dallamvilágból építkeznek. Ezek mellett megjelenik még dudanóta, kvintváltó szerkezetű, és verbunkos zenei alapon nyugvó dallam is. A dalok szövegvilága szinte kivétel nélkül a pástorélethez kapcsolódik. A második és egyben legnagyobb csoportba az új stílusú népdalok tartoznak. Az általam rögzített anyag harmadik csoportját olyan dalok alkotják, melyek műzenei, vagy szórakoztató zenei eredetűek, a negyedik csoportot azon népdalok, amelyek más tájegységről származnak. Ezeknek kisebb részét az iskolában tanulta, a többivel pedig a népdalkörökben ismerkedett meg, illetve ismerkedik a próbák során.

Id. Németi János minden dallamot nagyfokú szabadsággal, de alig díszítve, a szöveget előtérbe helyezve éneklé el. Ezt nagyon jól kifejezi saját szóhasználata is, miszerint „elmondja” a nótákat. A „nóta” ebben az esetben jelenthet népdalt és népies műdalt is, bár egyes esetekben azt is el tudja különíteni. Némelyik dallamról jól tudja, hogy az műdal, ezekről saját bevallása szerint kifaggatta a népzenei találkozó zsűritagjait. Máskor szintén népies műdallal kapcsolatban a következőt mondta:

²⁸ ifj. Németi János, 2017. 04. 02. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

„Ha sokan énekelik, akkor népdal tán, gondolatom szerint.”²⁹

Ifj. Németi János repertoárja ugyanabba a négy csoportba osztható, mint édesapja dallamai. A régi és az új stílusú dallamoknál is jellemzően pásztorszövegeket hallottam tőle, ezeket éneкли legszívesebben. A csárdásokba, giusto dallamokba többnyire bele is akadt, ezeket csak közösségben szokta énekelni, a maga kedvére csak a hallgató nótákat fújja, amikor egyedül marad.

„Este fele szoktam főleg énekelni, olyankor már nem járnak az úton se [...]”³⁰

Saját elmondása szerint tud „nótákat”,³¹ azaz népies műdalokat is, valamint a népdalkörben, és bizonyára az iskolai énekórái során is sok olyan dalt tanult, amelyek más tájegységekhez köthetők. Egy teljes repertoár-felmérés során bizonyosan érdemes rögzíteni ezeket a dallamokat is. Jelenleg érdeklődésem viszont a Hajdúságot jellemző dallamok és szövegek gyűjtésére irányul,³² azokra a dallamokra, melyeket hagyományos keretekben tanult János.

Ifj. Németi János éneklési módjában még nagyobb hangsúlyt kap a szöveg, mint édesapjánál. Tudatosan keresi is a legteljesebb változatokat, a saját emlékeit kiegészíti a sokat emlegetett 1927-ben kiadott Ecsedi-féle gyűjteményből. A dallam csak egyféle támasz a szöveg elmondásához, keveset variál rajta, miközben akár 10–14 versszakot is végigdalol.

Kettejük éneklésének összehasonlításához azt a két népdaltípust választottam ki, amelyeket a legtöbb változatban hallottam tőlük. Az első a széles körben ismert ’Debrecennek van egy vize’ típus, amely a régi stílusú pásztordalok közé tartozik. A dallam az ambitus közepéről indul, majd az oktávot elérve fokozatosan ereszkedik a záróhangig. A dallamtípus az egész magyar nyelvterületen elterjedt, legnagyobb számban az Alföldön és Felföldön, jellemzően pásztorszövegekkel.³³

²⁹ id. Németi János, 2016. 04. 01. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

³⁰ ifj. Németi János, 2017. 04. 02. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

³¹ A *nóta* kifejezés a hagyományörző énekesek szóhasználatában egyaránt jelenthet népdalt és magyar nótát is. Esetünkben ifj. Németi János egyértelműen a második jelentéstartalommal használta ezt a kifejezést, a szakterminusnak megfelelő szóhasználat viszont a *népies műdal*, amely használatával elkerülhető a hasonlatosságból adódó jelentéstartalom-keveredés. *Magyar nóta* vagy *népies műdal* alatt azon dallamok csoportját értjük, melyek egyéni szerzőkhöz köthetők, népzenei és műzenei, valamint népköltészeti és műköltészeti elemek keverednek bennük, többségük a 19. század második felében keletkezett. Ugyanerre a dallamcsoportra használatos kifejezés a *cigányzene* is, amely a falusi és városi cigányzenekarok különböző repertoárját tekintve, valamint a városi cigányzenekarok által játszott heterogén repertoárt vizsgálva egyaránt félreértéseket szülő kifejezés. Vö. Bartók 1931.

³² Lásd: Ecsedi 1927; Bárdos 1952; Deák Bárdos 1954; Bencze 1982; Szathmári 1987, 2002; Paksa–Németh 1994.

³³ Dobszay 1984: 348, 608.; Járdányi 1961: I/30. *András-nap után az idő* jelzéssel találjuk a dallamot. Jelen tanulmányban a Hajdúságban közismertebb *Debrecennek van egy vize...* szövegkezdethez

Id. Németi János hétféleképpen kezdi meg, hétféle szövegfüzérrel éneklí a dallamot, amelyből kettő összekapcsolódik (I.ID.04.³⁴ *Mikor a jubász bort iszik...* és I.ID.05. *Van két bete, vagy mán három...*). A fiától öt változatot, ötféle szövegfüzért tudtam felvételen rögzíteni. Ezek közül a leghosszabb változatban (I.IFJ.04. *Amoda ja csárda mellett...*) három szövegvariánst fűz egybe: ifj. Németi János édesapja két, előbb említett összetartozó szövegei elé az *Amoda ja Kadarcs mellett...* (I.ID.06.) kezdetű strófa változatát kapcsolja.

Az id. Németi János által énekelt változatok többségében a szövegek 2-5 versszak közötti terjedelműek. Ezen kívül egy egyszakaszos variációt énekelt még. A dallamtípust teljesen szabad parlando előadásmódban éneklí, a dallam ritmusát a szöveg ritmusa határozza meg azon a határon belül, amit a dallamsorok kohéziója ad. Eszerint a sorok elején kisebb ritmusértékekkel találkozunk, a sorvégeken pedig hosszú, kitartott hangokkal. Ez a magyar parlando dallamokra általában jellemző, id. Németi Jánosnál pedig e kereteken belüli nagyfokú szabadságot, vagyis teljes mértékben a szöveghez alkalmazkodó ritmust figyelhetünk meg. A dallamon belül sok helyen variál egy-egy hangot, motívumot. Mivel a hagyományos zenei kultúrát anyanyelvi szinten ismeri, ez a variáló képessége teljesen természetes, ösztönös, és valószínűleg nem tudatos jelenség. Erre utal az is, hogy a variánsokat nem különböző szövegekhez kapcsolja, hanem egy füzéren belül is különbözően éneklí ugyanazt a dallamsort, amelyet a Melléklet lejegyzésében is jelöltem.

Ugyanezt a dallamtípust Ifj. Németi János hasonló szövegekkel éneklí, mint édesapja, az egyik változat azonban kiemelkedik a többi közül. Az *Amoda ja csárda mellett...* (I.IFJ.04.) kezdetű dal 14 versszaka szinte a balladákra emlékeztet, egy teljes történetet mond el, még két prózában elhangzó sor is ékelődik az énekelt strófák közé. Arról, hogy hogyan is tanulta, így nyilatkozott:

„Annak idején megszereztem én az [...] Ecsedi-könyvet, és abból is felelevenítettem, meg tanultam is egy párat belőle. [...] Hallottam egy részt annak idején aputól is, [...] nagyapámék többel énekeltek annak idején, és az Ecsedi-könyvet is elolvastam.”³⁵

Ez a dal tehát egyik példája annak, hogy a hagyományozódás során megtanult népdalt tudatosan alakította tovább, de csakis olyan forrásból, ami szervesen kapcsolódik az adott dalhoz, illetve a tájegységhez.

Érdekes jelenség, hogy a dallam egy olyan változatát éneklí János, amelyet édesapjától nem hallottam, a legszembevetőbb változás a harmadik sor záró-

kapcsolom a dallamtípust. A Magyar Népzenei Antológia Alföld kötetében „Jellegzetes alföldi dallam” megjegyzést találunk a típus variánsainál. (Paksa–Németh 1994.)

³⁴ Melléklet jelölései

³⁵ ifj. Németi János, 2017. 04. 02. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

hangra való lefutása. Ezt a változatot viszont nem variálja, következetesen ugyanaz a dallam szólal meg minden versszaknál. Egyetlen helyen, a második sor második hangjánál van néha eltérés, amikor a lá-ti-lá-mi motívum helyett lá-dó'-lá-mi szólal meg. Ez véleményem szerint abból adódik, hogy a második hang nagyobb hangsúlyt kap egyes esetekben, amely magasabb intonációval is párosul. Az előadásmód parlando, mint az édesapjánál, de annál valamivel kisebb fokú szabadságot jelent, tehát a ritmus szöveghez alkalmazkodó, de kötöttebb, mint id. Németi János előadásában.

A másik kiemelt népdaltípus a *'Jubászlegény, szegény jubászlegény'* kezdetű dallam, vagy Katona Imre szóhasználatával élve az *'Alku'* típusú népdal.³⁶ A korai új stílushoz tartozó dallam folklorizálódott népies műdal, az egész nyelvterületen elterjedt, kedvelt dallam.³⁷ Az ún. magas kultúra és a népi kultúra mindig is hatással volt egymásra. Ecsedi István így ír a jelenségről:

„Meddő volna még most azon vitatkozni, hogy vajon a dalköltőink: Petőfi, Arany, Tompa és mások merítették-e többet a népdalokból, vagy a nép vette át inkább az ő dalait? Szerintem a találkozás kölsönös. [...] Legfeltűnőbb a »Jubász legény, szegény jubász legény« nóta. Ezt a témát Petőfi Sándor írta meg két versszakban »Alku« címmel. E két versszakot a nép, vagy talán valami dalköltő is három versszakkal kibővítette. Egyet tett elől, kettőt hátul. Petőfi verse rapszodikusabb, drámaibb. A népdal szélesebb, de könnyebben érthető, és a nép gondolkodásának megfelelőbb.»³⁸

A dallamot egyes források szerint Egressy Béni szerezte, az 1845-ös keltezésű Petőfi-verssel saját bevallása szerint Bartalus István kapcsolta össze először. A közismert dallamváltozatban az első sor megismétlődik öt hanggal magasabban, a harmadik sor új zenei anyagot hoz, majd variálódva visszatér az első sor.

Id. Németi János ezt a közismert dallamot éneкли *Amoda ja balom ódalába...* (II.ID.01.) és *Leégett a csiri-biri hodály...* (II.ID.02.) szövegkezdetekkel, melyek közül az első a Petőfi-vers fentebb leírt, három versszakkal bővített változata. A dallamot ugyanolyan gazdagon variálja, mint a régi stílusú dallamtípusnál. A másik két változatban (II.ID.03. *Nem bánom, hogy parasztnak születtem...*),³⁹

³⁶ Katona 1965: 557–572.

³⁷ Bereczky 2013: 583.

³⁸ Ecsedi 1927: 16.

³⁹ Ebben az esetben az adatközlő tévedéséről, pontosabban dallamtapadásról van szó. A *dallamtapadás* alatt azt értem, amikor az énekes a gyűjtési alkalom során előzőleg énekelt dallamtípust folytatja egy olyan szövegfüzérrel is, amelyet máskor következetesen egy ettől eltérő dallamtípushoz kapcsol. Ez a jelenség értelmezhető a kontamináció egyik formájaként. Jelen esetben viszont nem különböző dallamok összekombinálásáról van szó, hanem egyfajta memóriazavarról, amikor az egyik dallam beragad, letapad az énekesben, s ez a dallamtapadás gátolja az új dallam felidézését. A gyűjtés közben a dallam felidézése során a folyamat egy ponton megakadt, és az énekes két hasonló, de egymáshoz egyébként nem kapcsolódó adatot összekapcsolt. A *Nem*

II.ID.04. *Puszta, puszta, hortobágyi puszta...*) pedig már a szerkezet is megváltozik, a második dallamsor nem az elsőhöz hasonlít, hanem a harmadikhoz kezd idomulni.

Ifj. Németi Jánostól egy kivétellel ugyanazokat a szövegtípusokat rögzítettem, mint édesapjától. A dallam érdekessége, hogy János a közismert változat szerinti 4. sort éneklé az első sorban is, a második sor pedig egyrészt ennek a kvinttel feljebbi ismétlése, másrészt a magas indítás miatt a harmadik sorhoz is hasonló. Tehát mind a négy dallamsor szinte ugyanarra a motívumra épül, ami a páva-dallamok⁴⁰ építkezésére emlékeztet. Ez a sajátos dallamváltozat nála ugyancsak rögzült, azaz további variálás nélkül énekel erre a dallamra minden általa ismert szöveget. Apró változást csak belső szövegbővülések hoznak egy-egy alkalommal.

Érdekes az utolsó dallampélda, amit nem terjesztésre ajánlok, csupán egy jelenséget szeretnék megemlíteni. Amikor a *Nem messze van ide Kismargita...* kezdetű balladára kérdeztem rá, többszöri próbálkozással is ugyanaz a keveréke szólt meg a fenti két dallamtípusnak (III.IFJ.01.). A gyűjtés során a két típus kontaminálódása nem engedte felszínre bukkanni a ballada ismert dallamát, hanem a különböző elemek szokatlan módon kapcsolódtak egymáshoz. Talán ehhez hasonló, véletlenszerű összekapcsolódásoknak köszönhetjük népdalkincsünk gazdagságát.⁴¹

Összefoglalás

A Németi család két bemutatott tagja élő példa arra, hogyan hagyományozódtak a kultúra elemei a családon belül. Mindketten ízes tájszóval beszélnek és énekelnek, személyiségük eltéréseiből fakadóan nem egészen egyformán. Bár

bánom, hogy parasztnak születtem... kezdetű népdal valójában nem az eddig tárgyalt dallamtípushoz tartozik, hanem rendszerint egy szintén új stílusú dallamra éneklék. Id. Németi János egy későbbi gyűjtéskor kérdésemre le is tagadta, hogy a *Nem bánom, hogy parasztnak születtem...* kezdetű szövegfüzért a *Juhászlegény, szegény juhászlegény...* dallamtípussal kombinálva énekelte volna, nem emlékezett ilyen esetre. A fent említett (és rögzített) változat tehát egyértelműen invariánsnak tekinthető (Vö. Ortutay 1959.).

⁴⁰ Az ún. páva-dallamcsalád Paksa Katalin besorolásában az ótörök, nagyívű, ereszkedő pentaton stílus egy jellegzetes csoportja (Paksa 2002: 126-135.). Olsvai Imre a Magyar Népzene Tára VI. kötetének előszavában „négyvölgyű-egymagvú” a dallamokként jellemzi a páva-dallamokat, tehát mind a négy dallamsor egyazon zenei gondolatra épül, szerkezete: $A^5 A^{5k} A A_k$. Az új stílusú dallamok egy része visszavezethető a páva-dallamokra, hiszen mind a négy sor „*egyetlen völgyes vonalú pentaton sorból építkezik, csak éppen a felső kvinttváltásban elrendezve. Formája A A^5 A^{5k} A.*” (Paksa 2002: 201.)

⁴¹ Ortutay Gyula akadémiai székfoglaló előadásában (Variáns, invariáns, affinitás) fejti ki, hogyan hatnak egymásra a különböző változatok, és képesek új típus kialakítására. (Ortutay 1959.)

id. Németi János, az édesapa az idősebb, ő szereti jobban a vidám nótákat, a tréfát, míg ifj. Németi János a hallgatókra fogékonyabb, és kiemelt hangsúlyt fektet a szövegre, a mondanivalóra.

Mindezeket egybevéve, a velük való találkozások nem csak tudományos, hanem emberi szempontból is nagyon fontosak. Az erre nyitottak töltekezni tudnak a találkozások alkalmával, s ahogy János bácsi mondta:

„*esetleg, még ha tudunk, valamit még mondunk az életről.*”⁴²

Irodalom

- ALBERT Ernő
1989 *Édesanyám sok szép szava.* Bukarest: Kriterion Könyvkiadó
- BAKÓ Boglárka
2003 *Az életrajzi módszer haszna, avagy „...hosszú élettel annyi minden össze-vissza kerül, hogy nem is gondolná az embör...”* In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből.* 77–93. Budapest: Akadémiai Kiadó
- BALOGH István
1969 *Hajdúság.* Budapest: Gondolat Kiadó
- BALOGHNÉ KALLÓ Anna
2010 *„A tűznek nem szabad kialudni” Kalotaszegi népi kultúra.* Budapest: Kairosz Kiadó
- BARSI Ernő
1984 *Zene egy sáhyi pásztor életében.* Budapest: Akadémiai Kiadó
1992 *Az alsóóri László Ferber Mária és dalkincse.* Győr
- BARTÓK Béla
1931 *Cigány zene? Magyar zene? Ethnographia.* XLII. 2. 49–62.
- BENCZE Lászlóné
1982 *A ladányi torony tetejébe... Hortobágyi és sárréti népdalok.* Püspökladány: Nagyközségi Tanács kiadása
- BERECZKY János
2013 *A magyar népdal új stílusa I–IV.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- BODZA Klára – PAKSA Katalin
2001 *Magyar Népi Énekiskola I. Bevezető tanulmány.* Budapest: Hagyományok Háza
- BORSOS Balázs
2011 *A magyar népi kultúra régiói 1. Dunántúl, Kisalföld, Alföld.* Budapest: M-érték Kiadó

⁴² Cséke 2013.

- DÉVAINE KLUKA Adrienne – UJVÁRY Zoltán
 1990 *Dalol Kocsis Julianna – Gömör Néprajza XXV.* Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
- DOBSZAY László
 1984 *A magyar dal könyve.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- Dr. ECSEDI István
 1927 *Hortobágyi pásztor- és betyár-nóták. A dallamokat lejegyezte és magyarázta Bodnár Lajos.* Debrecen
- JÁRDÁNYI Pál
 1961 *Magyar népdaltípusok I–II.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- JÁRDÁNYI Pál – OLSVAI Imre
 1973 *Magyar Népzene Tára VI. Népdaltípusok 1.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- JUHÁSZ Zoltán
 1998 *Az utolsó dudás. Pál István nógrádi pásztor zenei öröksége.* Budapest: Hagyományok Háza
- KALLÓS Zoltán
 1973 *Új gazdaság mellett.* Bukarest: Kriterion Könyvkiadó
- KATONA Imre
 1965 „Alku” típusú népdalaink. *Ethnographia.* LXXVI. 4. 557–572.
- KISS Lajos
 1982 *Lőrincréve népzeneje. Karsai Zsigmond dalai.* Budapest: Zeneműkiadó Vállalat
- NIEDERMÜLLER Péter
 1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia.* XCIX. 3–4. 376–389.
- ORTUTAY Gyula
 1959 Variáns, invariáns, affinitás. In Bodrogi Tibor – Dömötör Tekla (szerk. 1981.): *Ortutay Gyula. A nép művészete.* 9–53. Budapest: Gondolat Kiadó
- PAKSA Katalin
 1993 *A magyar népdal díszítése.* Budapest: MTA Zenetudományi Intézet
- PAKSA Katalin - NÉMETH István
 1994 *Magyar Népzenei Antológia, Alföld.* Budapest: MTA Zenetudományi Intézet
 2002 *Magyar Népzene-történet.* Budapest: Balassi Kiadó
- PÉTER László
 1947 *Egyéniség a népi kultúrában.* Szeged
- POÓR János
 1967 *A hajdúvárosok gazdasági és társadalmi helyzete (1607–1720).* Debrecen: Déri Múzeum Baráti Köre
- RÁDULY János
 1979 *Elindultam hosszú útra. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadáit.* Bukarest: Kriterion Könyvkiadó
- VIKÁR Béla
 1906 *A magyar népköltés remekei I.* Budapest: Lamper R. Könyvkereskedése (Wodianer F. és fiai) Részvénytársaság

HANGZÓANYAGOK ÉS VIDEÓK

HÖLLERING, Georg (rendező) – LAJTHA László (zene)

1936 *Hortobágy c. film. MÓRICZ Zsigmond „Komor ló” c. novellája alapján.* Budapest: Hunnia Filmgyár

CSÉKE Zsolt (rendező)

2014 *Még mondunk valamit az életről. Portréfilm Németi Jánosról.* Balmazújváros: Kamera a hátizsákban produkció

GYŰJTÖTT ANYAGOK

Id. Németi János dalai, TAR Csilla gyűjtései, Balmazújváros, 2015.08.24.–2015.11.30.

Id. Németi János dalai és beszélgetések, TÓTH Lilla gyűjtései, 2016.03.29., 2016.04.01. (SÁRINÉ SZEBENYI Judittal), 2016.04.08., 2016.09.25., 2017.03.04.

Ifj. Németi János dalai és beszélgetések, TÓTH Lilla gyűjtései, 2017.03.18., 2017.04.02. (SÁRINÉ SZEBENYI Judittal)

Melléklet

A típusokat római számokkal jelzem: I. 'Debrecennek van egy vize' típus, II. 'Alku' típus, III. A két típus invariánsa. Id. Németi János dalainál 'ID' jelzés, ifj. Németi Jánostól rögzített változatoknál 'IFJ' jelzés található, ezen belül sorszámok. A jelzések után a gyűjtési adatokat jelöltem. Egyes felvételeken az első versszak dallamában esetlegességek figyelhetők meg, így a második, vagy harmadik strófát jegyeztem le. Azokban az esetekben, ahol a dallamban nem hallható változás, csak a szövegvariánst jegyeztem le.

I.ID.01. 2016.03.29. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla

Parlando

1. Deb - re - cen - nek van egy vi - ze, —

2. 3. 4. 5. vsz.

Ki - nek Hor - to - bágy a ne - ve.

5

Ar - ra van egy kő - híd rak - va,

2. 3. 4. 5. vsz.

7

Ki - lenc lyuk - ra van ál - lít - va.

4. vsz.

2. Azon jár át gulya, ménes,
Csikós, gulyás, jaj, de kínyes.
Cífraszúr van a nyakába,
A babája a csárdába.

3. Hortobágnak vize szőke,
Kis pejlovam, ne filj túle!
Hónap reggel nyóc órára,
Vigyél átal a csárdába!

4. Csárda előtt kis pejlovam
Gödröt vágott maga elé.
Rúg, vág, kapál, ágaskodik,
A gazdája jó bort iszik.

5. Egyik iszik a Meggyesbe,
A másik a Cserepesbe,
A harmadik a Morgóba,
Gulya, mínes csavargóba.

I.ID.02. 2016.04.01. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

Parlando

1. Es - te - le - dik, al - ko - nyo - dik, —

2. vsz.

3
Gu - nya, mí - nes ta - ka - ro - dik.

5
A szám - a - dó ká - rom - ko - dik,

7
Há - rom boj - tár jó bort i - szik. —

2. Egyik iszik a Meggyesbe,
A másik a Cserepesbe,
A harmadik a Morgóba,
Gulya, mínes csavargóba.

I.ID.03. 2016.03.29. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla

Parlando

1. Mi - hály nap u - tán az ü - dő_____

3 Fuj - do - gál a hi - deg szel - lő.

5 Sír - nak, rí - nak a bá - rá - nyok,

7 Ta - na - kod - nak a ju - há_____ szok.

2. A karámnál tanakodják,
Hogy a nyáját hová hajtsák.
Hajtsuk be a gazdájának,
Adjon színát bárányának.
3. Huncut gazda csak azt mondja,
Hajts ki, juhász, a pusztára.
Van még tippán a bokorba,
Van nígy lába, kikaparja.
Ha nincs tippán a bokorba,
Dögöljék meg az ebadta!

I.ID.04. 2016.04.01. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

Parlando

1. Mi - kor a ju - hász bort i - szik, —

2. 4. vsz.
Fa - kó sza - már szo - mor - ko - dik.

5. Ne szo - mor - kodj, fa - kó sza - már,

7. Majd el - me - gyünk a nyáj u - tán.

2. 3. 4. vsz.

<p>2. Van két hete, vagy mán három,
Mióta a gazdát várom.
Amoda jön, amint látom,
Fecskehasú számárháton.</p> <p>3. Jó estét, ídes bojtárom,
Csak azt kérdem, van-i károm.
Nincsen károm, de nem is lesz,
Míg e falka kezemen lesz.</p> | <p>4. Jó bojtárom, csak kérdem,
Van-i kenyér a tömlőbe?
Van-i kenyér a tömlőbe,
Parázs hús a vasedínybe?
Van itt kenyér a szűr ujjába,
Parázs hús a bográcsba.</p> |
|---|--|

I.ID.05. 2016.04.01. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

<p>1. Van két hete, vagy már három,
Mióta a gazdát várom.
Amoda jön, amint látom,
Fecskehasú számárháton.</p>	<p>3. Van-i juhús a tömlőbe,
Vagy a vasfazikba főve?
Nincsen juhús a tömlőbe,
Sem a vasfazikba főve.</p>
<p>2. Jó napot, ídes bojtárom,
Csak azt kérdem, van-i károm.
Nincsen károm, de nem is lesz,
Míg e falka kezemen lesz.</p>	<p>4. Eridj, fogd meg azt a babost,
Azt a legszebbik harangost.
Ha kérdik, hogy hova tetted,
Mondjad, hogy azt elvesztetted.
Kutyák itták meg a vérit,
Zsidó vitte el a bűrit.</p>

I.ID.06. 2016.04.01. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

Parlando

3 1. A - mo - da ja Ka-darcs mel - lett

5 Há - rom ju - hom ha - tot el - lett.

7 Van már ju - hom, - van bá - rá - nyom,

Sze - re - tőm is, ti - zen - há - rom.

I.ID.07. 2016.04.01. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

1. A Hortobágy félódalán
Sétáltam a falkám után.
Mihent két pandúrt megláttam,
Fínyes kampóm földhő' vágtam.

Parlando

2. Azt gon - dol - tam, hogy mí - szá - ros —

3

Ma - ga vót a ko - mi - szá - ros.

5

Tedd le, ju - hász — a bun - dá - dat,

7

Valld ki min - den dó - ga - i - dat!

Min - dig sze - ren - csét kí - vá - nok.

A dallam második felére:

Valld ki, hány a lopott juhod!
Nem bánvlak, ha nekem adod.
Nem bánvlak, ha nekem adod,
Mindig szerencsét kívánok.

I.IFJ.01. 2017.04.02. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

Parlando

1. Deb - re - cen - nek van egy vi - ze, ___

3
Ki - nek Hor - to - bány a ne - ve.

5
Ar - ra van egy kő - híd ___ rak - va, ___

7
Ki - lenc lyuk - ra van ál - lít - va.

2. Hortobágnak vize szőke,
Kis pejlovam, ne fílj tüle!
Még ma este nyóc órára,
Vigyél átal a csárdába!

I.IFJ.02. 2017.04.02. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

1. Esteledik, alkonyodik,
Gulya, mínes takarodik.
A számadó káromkodik,
Három bojtár merre iszik.
2. Egyik iszik a Meggyesbe,
A másik a Cserepesbe,
/: A harmadik a Morgóba,
Gulya, mínes csavargóba. :/

I.IFJ.03. 2017.04.02. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

<p>1. András nap után az idő,
Kelet felől jön a felhő.
Sírnak, rínak a bárányok
Elfogyott a takarmányok.</p>	<p>3. <i>(de)</i> Van ám olyan fukar gazda,
Ki azt mondja: Csapd a gazba!
Van még avar a bokorba,
Legelje ki az ebadta!</p>
<p>2. Panaszkodnak a bojtárnak,
Mondaná meg a gazdának,
Mondaná meg a gazdának,
Adjon színát a bárányok.</p>	<p>4. Gazduram, hé, jó vót a tég, jó a túró,
A gomolya ára is igen jó vót.
<i>/: (de)</i> Amelyik juh gyengén telet
Jövő nyáron nem is tejel. :/</p>

I.IFJ.04. 2017.04.02. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

Parlando

1. A - mo - da ja csár - da mel - lett_____

3 Há - rom ju - hom ha - tot el - lett.

5 Van mán ju - hom, van bá - rá - nyom,

7 Sze - ret - hetsz mán, kis - an - gya - lom.

2. Hortobágyi csárda előtt,
Szürke szamár szomorkodik.
Szürke szamár szomorkodik,
A gazdája benn bort iszik.
Ne szomorkodj, szürke szamár,
Majd elmegyünk a nyáj után.
3. Van két hete, vagy tán három,
Hogy a számadómat várom.
Amoda jön, amint látom,
Fecskehasú számárháton.
4. Adjon Isten, jó bojtárom,
Van-i károm, vagy hiányom?
Nincsen károd, de nem is lesz,
Míg ez a nyáj kezemen lesz.
5. Van-i kenyér a tömlőbe,
Vagy a szűrűjba bekötve?
Nincsen kenyír a tömlőbe,
Sem a szűrűjba bekötve.
6. Van-i juhhús a tömlőbe,
Vagy a bográcsba megfőve?
Nincsen juhhús a tömlőbe,
Sem a bográcsba megfőve.
7. Jaj, de szegínyek is vagytok,
Ha magam nem gondoskodok.
Nincsen húsod a tömlőbe,
Van előtted legelőbe.
8. Fogd meg nékem azt a babost,
Amoda a nagy harangost!
Megvan benne hat font faggyú,
Egy gubára való gyapjú.
9. Ha kérdik, hogy hová tetted,
Mondjad azt, hogy elvesztetted.
Kutyák igyák meg a virit,
Zsidó vigye el a bűrit.
10. *De jön a gazda:*⁴³
Halod-i te juhászfattyú,
Hová lett a legszebbik juh?
*Most jön a mese:*⁴⁴
Gazdám, nem tehetek róla,
Mer' az idő rám támada.
11. Hát a kutyák, hun feküdtek?
Mínd a lábomnál heverték.
Kűdtem űket, de nem mentek,
Éhesek vótak szegínyek.
12. De az idő csak támadott,
Nyájam szíjjelszakadozott,
Bészoritott egy szigetbe,
Gyöngé nádas közepibe.
Ha jó ürüm nem lett vóna,
Mínd odaveszett vóna.
13. De a Virág jól vezette,
A Sugár előre vitte,
Nagy nehezen esthajnalra,
Mínd együtt vót mán a falka.
14. Kutyám megyen farkas nyomán,
Magam megyek a nyáj után.
/: Két bojtárom a két szílin,
Szürke szamár az elejin. :/

⁴³ Próza

⁴⁴ Próza

I.IFJ.05. 2017.04.02. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

1. Elszaladt az aranygulya,
Nem hallik mán a kolompja.
Csak egy maradt a karámba,
Az is beteg, fáj a lába.

II.ID.01. 2016.03.29. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla

Rubato

1. A - mo - da - ja ha - lom ó - da - lá - ba, Űl két ju - hász fe - hér bun - dá - já - ba.

2. 3. vsz. 2. 3. vsz.

4. vsz.

5. vsz. 5. vsz.

5

E - gyik be - szél pé' - zes er - szé - nyi - rül, A má - sik a szíp sze - re - tő - jí - rül.

2. 5. vsz. 2. vsz.

3. vsz. 3. vsz.

4. vsz. 4. 5. vsz.

2. Hallod-i, te szegény juhászlegény,
Tele pé'zzel ez a kövér erszény.
Megveszem a szegénysíget tőled,
Ráadásul add a szeretődöt!
3. Ha ez a pé'z vóna csak foglaló,
Ezerannyi meg a borraivaló,
E világot adnád ráadásnak,
Szeretőmet mégsem adnám másnak.
4. Juhászlegény, nem veszem kedvedet,
Csak egy csókra adda s szeretődöt!
Hadd kacsincsak ragyogó szemébe,
Égi, égi fekete szemébe!
5. Hogyha babád hozzád hűtlen lenne,
Sem szeretőd, se pé'zed nem lenne.
(de) Akkor lennél csak igazán szegény,
Juhászlegény, szegény juhászlegény.

II.ID.02. 2016.03.29. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla

1. Leígett a csiri-biri hodály,
Beleígett kilenc juhászbojtár.
Kilenc juhász kilenc pár subája,
(a) Számadónak sallangos bundája.	3. Barna kisján kerüli a hodályt,
Keresi a Jancsi juhászbojtárt.
Barna kisjány, hiába keresed,
Beleígett, ki téged szeretett.
2. (a) Számadónak nincsen semmi kárja,
Megveszi a füredi vásárba.
De a szegény Jancsi juhászlegény,
Ő maga is beleígett szegény.	4. Mutassátok meg neki a sírját,
Hagy ültessenek rája tearózsát,
Hogy teremjen rózsát, nem tövísket,
Mer ő énem igazán szeretett.

II.ID.03. 2016.03.29. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla

1. Nem bánom, hogy parasztnak születtem,
Azt se bánom, juhász lett belőlem.
Helyén lakik énbennem a lélek,
Sem a vadtul, a zsványtul se fílek. | 2. Korán reggel kitörülöm a csipám,
Fohászkodás után gyűtom a pipám.
Járkálom a falkám közt sétálva,
Nincs-e károm, nincs-e megdézsmálva? |
|---|--|

Rubato

3. Hogy - ha lá - tom, nin - csen sem - mi kár - om,

3 Bőr - szék he - lyett a bun - dám - ra ta - nyá - zok.

5 Ke - nye - rem - bül ka - réjt ka - nya - rí - tok, a

7 Ga - né - tűz - nél ke - nye - ret pi - rí - tok.

3. *(a dallam második felére)*
(mer) Az én nyájam beteríti a cserényem,
Két komondor kíséret engem.
Őt bojtárnak vagyok fejedelme,
Úgy becéznek: gazduram, őkelme.
4. *(ha)* Elkészül a bográcsos ebídem,
Körülülök vélem a cselédek.
Úgy jóllakunk fordított kásával,
Mint a báró csirkepaprikással.
5. Még azt mondják, nincs asztalom, székem,
(a) Bárónénak sincs annyi, mint nékem.
Asztalom a nagy Hortobágy partja,
Eszem-iszom, ahol a kedvem tartja.
6. Mikor látom fergeteg idejét,
Legyűröm a nagy kalapom szíleit.
Nem árt annak sem eső, sem a dara,
Még a jég is visszapattan rúla.
7. Megbecsülöm a pásztori gúnyámat,
Nem cserélem szűrömet, subámat.
Nem cserélem szűrömet subára,
sem a Plébános úr reverandájára.

II.ID.04. 2016.04.01. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

1. Puszta, puszta, hortobágyi puszta,
Nincsen annak se vége, se hossza,
Amilyen nagy az ég boltozatja,
Gulya, mínes szabadon járhatja.

Rubato

2.Csi - kós, gu - lyás, meg a fú - tó be - tyár,

3
Mí - nes, gu - lya raj - ta sza - ba - don jár.

5
Tün - dé - red az e - nyel - gő dé - li - báb,

7
Fic - kán - doz - va ját - szik i - débb, o - dább.

3. Messze látszik a magas kútágas,
Tetejibe gomb helyett ül a sas.
Messzi csengők bánatosan sírnak,
Hajlongó nádak össze-összesúgnak.
4. Tó szílibe vízi madársereg,
Sütkörözve száz nyelven csicsereg.
Éhes sirály csapong a víz felett,
Sírva-ríva keres halkenyeret.

II.IFJ.01. 2017.04.02. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

Rubato

1. A - mo - da ja nagy hegy ó - da - lá - ba

3. Ül két ju - hász fe - ke - te bun - dá - ba.

5. E - gyik be - szíl pé' - zes er - szé - nyi - rül,

7. A má - sik meg a sze - re - tő - jí - rül.

2. Hallod-i, te szegíny juhászlegíny,
Tele pé'zzel ez a kövér erszény.
Megveszem a szegínysíget tőled,
Ráadásul add a szeretődöt!

3. Ha ez a pí'z vóna csak foglaló,
Százszor annyi meg a borralaló,
A világot adnák ráadásnak,
Szeretőmet mégsem adnám másnak.

II.IFJ.02. 2017.04.02. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

<p>1. Leígett a csiri-biri hodály,
Beleígett kilenc juhászbojtár.
Kilenc juhász kilenc pár ruhája,
Számadónak sallangos bundája.</p> <p>2. Számadónak nincsen semmi kára,
Megveszi a füredi vásárba.
De a szegíny kilenc juhászlegény,
Beleígett mind a kilenc szegény.</p> | <p>3. Barna kisjány kerüli a hodályt,
Keresi a Jancsi juhászbojtárt.
Barna kisjány, hiába keresed,
Beleígett, ki téged szeretett.</p> <p>4. Mutassátok meg annak a sírját,
Hadd ültessenek rája tearózsát,
/: Az a rózsza virágot teremjen,
ne töviset,⁴⁵
(mer') Beleígett ki éngem szeretett. :/</p> |
|---|--|

⁴⁵ A 4. dallamsor első négy hangjára.

II.IFJ.03. 2017.04.02. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

1. Nem bánom, hogy parasztnak születtem,
Azt se bánom, hogy zsíros gulyás lettem.
Eb cserélne cserényt palotával,
Sem íletet egy köszvényes úrral.
2. Kis királyság az én állapotom,
Igazgató törvénytévő botom.
Országom a nagy gulyajárás,
Hej, de boldog egy hortobágyi gulyás.
3. Hat bojtárnak vagyok fejedelme,
Úgy szólítanak: gazduram őkelme.
Nyájam teríti be cserínyemet,
Hat komondor kíséretet ingemet.
4. Van pusztába lakni bátorságom,
Városinál nagyobb szabadságom.
Se zsványtul, se vadtul nem félek,
Nem hálni jár énbelém a lélek.
5. Nem cserélem pásztori gúnyámat,
Se szűrömet, se bundámat.
Sem az urak dészbundájával,
Sem a papok reverendájával.
6. Nem veszek rám posztóköpönyeget,
Az ég ellen, ha zápor fenyeget.
Kifordítom a bundámat szőrrel,
Vagy készülök a gallíros szűrrel.
7. Ha látom a fergeteg elejét,
Legyűröm a nagy kalapom szílit.
Onnan nízem az időt alúla,
Még a jég is visszapattan rúla.
8. Reggel, ha felkelek, kitörlöm a csipám,
Fohász után meggyújtom a pipám.
Körüljárom nyájamat sétálva,
Van-e híja, van-e megdézsmálva?
9. Ha látom, hogy nincsen semmi hibám,
Alám gyűröm bűrszéknek a bundám.
Kenyerembül karéjt kanyarítok,
Ganétúznél kenyeret pirítok.
10. Ha elkészül a bográcsos ebídem,
(*de*) Körülüli vélem a cselédem.
Úgy jóllakok fordított kásával,
Mint a geróf tekenyős bikaival.

III.IFJ.01. 2017.04.02. Balmazújváros, gy. Tóth Lilla – Sáriné Szebenyi Judit

Parlando, rubato

1. Nem mesz-szi van Kis-mar-gi-ta,
 3 Azt a Ti-sza kör-nyes-kö-rül foly-ja.
 5 Kö-ze-pi-be a Kö-po-nya csár-da,
 7 Ab-ban í-szik egy be-tyár ma-gá-ba'.

Rubato

2. Ad-jon Is-ten, kocs-má-ros-né, lel-kem!
 3 Ki-é ez a pej csi-kó it-ten? de
 5 Be-tyár-gye-rek an-nak a gaz-dá-ja,
 7 Most ér-ke-zett, nincs egy fél-ó-rá-ja.

<p>3. Kúdjé hát ki annak a gazdáját,
Jöjjön ki, oszt adja meg magát!
de Ki se megyek, meg sem adom magam,
Ha nem tetszik, vigyék el a lovam!</p>	<p>5. Egyet adtam ezér a pej lúér',
Másodikat rávaló szerszámír,
Harmadikat egy szíp barna jányír',
Negyediket véle hálásáér'.</p>
<p>4. A loamat nem igen sajnálom,
Csak a rávaló szerszámomat bánom.
Nyereg alatt a bugyellárisom,
Benne van vagy tízezer forintom.</p>	<p>6. az Ötödiket, hogy éngem szeressen,
a Hatodikat, hogy el ne felejtсен.
A hetediket meg arra szánom,
Jön a zsandár, borral megkínálom.</p>

Lilla Tóth

TRANSMISSION AND ALTERATION OF SHEPHERD SONGS IN NÉMETI
FAMILY, BALMAZÚJVÁROS

My research focuses on elderly traditional singers, primarily in Hajdúság region. On several occasions János Németi Sr. the old shepherd living in Balmazújváros and his son János Németi Jr. both excellent singers performed.

In this study the frames of traditional culture where those styles developed incorporated in Németi's singing developed in Balmazújváros. The family background of the two participants and the life courses of János Németi Sr. and Jr. Were revealed in the conversation between the songs they sang.

After presenting the separate layers in the music repertoire of the two members of Németi family, and discussing the song learning methods and the relationship of the participants to instrumental music, The study analyzes the style and interpretation in comparison between the two singers. Their style characteristics, the similarities and differences, became evident in the two types of song they sang.

A lokális és kulturális intézmények, helyi értékek identitáserősítő és közösségépítő szerepe multikulturális közegben a Vajdaságban

KORMÁNYOS KATONA GYÖNGYI

Bevezetés

A trianoni békeszerződés értelmében a történelmi Magyarország területének 6,5%-a, többek között Bácska és a volt Temesi Bánság 1,5 millió lakossal – akiknek közel egyharmada magyar volt – a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság részévé vált. Ennek következtében megpecsételődött az anyaország határain kívül rekedt magyarság sorsa. Ez a történelmi esemény a Vajdaságban mélyreható politikai, gazdasági és kulturális változásokat hozott, ennek részese a vajdasági magyarság is, amely ezzel a számára negatív döntéssel a nemzeti kisebbség állapotába került: az adott ország területén kisebbségben élő népcsoporttá vált. Tagjai többnyire nem a többségi nemzettel (ebben az esetben a szerbvel) azonosulnak, hanem egy olyan másik nemzettel, amelynek van saját, külön állama. A vajdasági magyarság ennek hatására élénk kapcsolatot ápol az anyaországgal, azaz Magyarországgal, amely részben a közelségnek is köszönhető.

A II. világháborút követően 1960-tól a vajdasági magyarság nem rendelkezett megfelelő érdekvédelemmel, annak ellenére, hogy a polgárok számára egyenrangúságot hirdettek, s a nemzetiségek jogainak érvényesítésére volt lehetőség. Ebben az időszakban a gazdaság fellendült Jugoszláviában, Vajdaság lakossága lélekszámban is gyarapodott, 1961-ben a népességszámlálás idején Vajdaságban az összlakosság száma 1 854 965 fő volt, az államalkotó szerb nemzetiség 1 017 717 főt számlált, ezután a vajdasági magyarság volt a legnépesebb 442 561 fővel, vagyis 23,9%-kal. (*Popis stanovništva 1961.*). 1961-től a vajdasági magyarok létszáma csökkenni kezdett. Egyik oka az asszimiláció volt a vegyes házasságok felerősö-

désével, a másik ok a gazdasági kivándorlás. A jugoszláv állampolgárok útlevélükkel szabadon utazhattak a világ számos országába, s külföldön vendégmunkásként helyezkedtek el.

A II. világháború eseményei után a délszláv háború (1991–1999) is súlyosan érintette és megtizedelte a vajdasági magyarságot. Vajdaságban az 1991-es népszámlálás összegzése alapján 339.491 magyar nemzetiségű embert vettek nyilván tartásba, a lakosság 13,9%-át. A 2002-es népszámlálás szerint 290.207 magyar nemzetiségű egyén élt,¹ a nemzeti, etnikai hovatartozásra adott válasz alapján a népesség 14,3%-a vallotta magyarnak magát, a 2011-es népszámlálás adatai viszont már csak 251.136 magyar nemzetiségű főt mutattak, a népesség 13%-át.² Tehát a népességszám csökkenés az egyik legnagyobb problémája a vajdasági magyar közösségnek. Mirnics Károly vajdasági demográfiai kutató véleménye szerint:

„A nemzeti azonosságtudat elvesztésével visszahódíthatatlanul elvesz a nemzeti nyelv is mint egyéni (családon belül használt) és mint közösségi kommunikációs eszköz.”³

A vajdasági magyarság gazdasági-társadalmi helyzete kilátástalanná vált, a környező demokratikus országok fejlődtek, az új állammá formálódott Szerbia, ezen belül Vajdaság és a vajdasági magyarság nehéz napokat élt át.

„Az utóbbi évtizedekben több tényező befolyásolta negatív irányban a magyar kisebbség számát: az időről időre bekövetkezett elvándorlási hullámok, az asszimilációs folyamatok, a magyar családokban születő gyerekek alacsony száma (átlagos családnagyság csökkenése).”⁴

A vajdasági magyarság megmaradásának egyik szempontja identitásának, nyelvének, kultúrájának, anyanyelvű oktatásának megőrzése volt a délszláv háború ideje alatt, a háború befejeződése után pedig még fokozottabban kiteljesedett az igény az anyanyelvű kultúra, a nyelv, az oktatás fejlesztésére a napjainkig.

A vajdasági magyarság körében fokozott igény alakult ki az esély- és értékteljesítésre, a hagyományőrzésre, és önszerveződés útján tudta csak megvalósítani az anyanyelvű oktatást és kultúrát. A vajdasági magyarság kisebbségi jogainak érvényesítésére alakult meg a Magyar Nemzeti Tanács, a vajdasági magyarság országos kisebbségi önkormányzata Szabadkán, 2002. október 19-én. Ez a határon

¹ Badis 2011: 3. http://www.idkm.org/hirek/A_vajdasagi_magyar_szorvanyban_elok_demografiai_helyzete.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 25.)

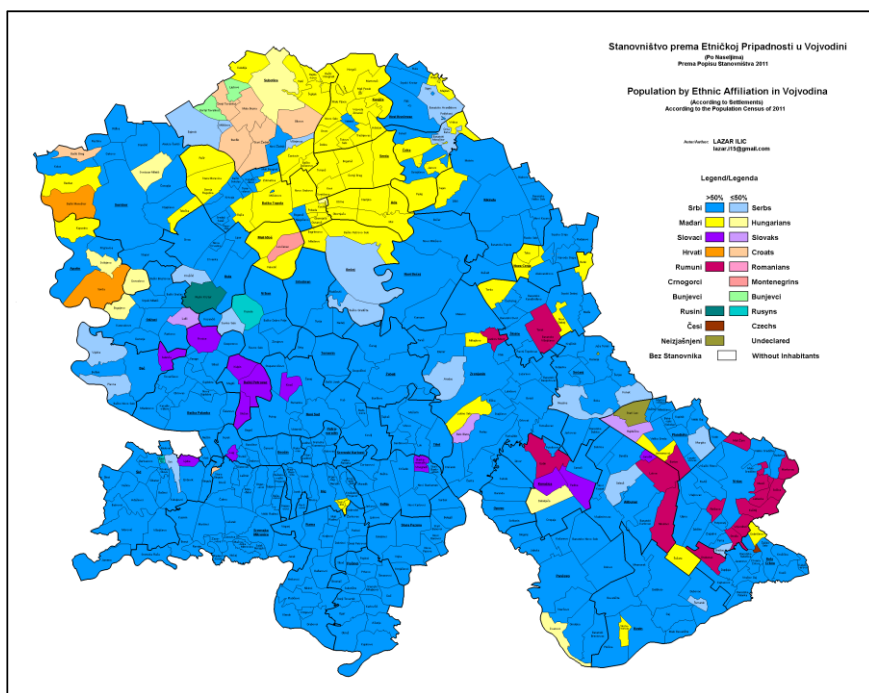
² A felhasznált adatok a Szerbiai Statisztikai Hivataltól valók.

³ Mirnics 1998: 1.

⁴ Palusek–Trombitás 2017: 56–57.

túli magyar közösség jelen pillanatban kihívásként éli meg a 21. században, hogy kisebbségi létben megtalálja azokat az értékeket, amelyek által megmaradhat és erősödhet a jelentős népességfogyás ellenére is.

Vajdaságban olyan művelődési intézmények, civil szervezetek működnek, amelyek a nemzeti megmaradás és az anyanyelvi kultúra életképességét igyekeznek megtartani a vajdasági helyzetkép és célok megfogalmazásával, s feladatként vállalták a kulturális identitás megtartását, megőrzését.

1. ábra: A tartomány nemzetiségei községenként 2011-ben.

■ szerb többség ■ magyar többség ■ szlovák többség ■ horvát többség
■ román többség ■ ruszin többség ■ cseh többség

Vajdaság lakossága **1.931.809** fő (2011); magyar nemzetiségű: 13.00% (251.136 fő)

Forrás: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/20/Vojvodina-Ethnic-2011.GIF>

Kulturális-nemzeti identitás és szubkultúra a multikulturalizmus jegyében

A *kulturális identitás* fő sajátosságai: közös szabályok, közös jelképek és mítoszok, közös ős. Az állami-politikai határok nem minden esetben azonosak a kulturális nemzet határaival, mint ahogyan a vajdasági magyarság kulturálisan egy más országban élő nemzettel azonosul.

„A kulturális identitás úgy jelölhető meg, mint azoknak a tényezőknek az összessége, amelyek alapján egy személy vagy csoport önrendelkezik, kifejezésre jut és felismerhetővé válik; a kulturális identitás magában foglalja a személy szabadságát és méltóságát, ugyanakkor azt is, hogy részese a különféle sajátos és általános, történelmi és a jövő felé forduló kulturális folyamatoknak.”⁵

A kulturális identitás egy kulturális közösségre-csoportra jellemző. A kulturális közösség olyan emberek csoportja, akik ugyanazt a kulturális értéket becsülik, akiket a közös identitás köt össze azonos kulturális jegyek alapján, s szeretnék a közös identitást megőrizni és továbbfejleszteni.⁶ Újvári Edit összegzése alapján a kulturális identitás a közösség – és benne az egyén – azonosságtudatát alakító értékek, normák, viselkedésminták, tudás-és hagyományrendszerek összessége.⁷

A kulturális közösség, ezáltal a kulturális identitás nem minden esetben egyenlő az etnikai közösséggel, főleg a többnemzetiségű közösségekben nem célszerű kiegyenlíteni a két fogalmat. Egy kultúrnemzet meglétét a kulturális identitás biztosíthatja. Az etnikai csoport kultúrnemzeti megfogalmazása az államnemzetivel ellentétben állhat.⁸

„A kultúrnemzet etnikai csoport elgondolása tehát úgy is értelmezhető, hogy az etnikai csoport *objektív* szempontok alapján megközelíthető, stabil, a folyamatosan változó társadalmi helyzetektől *független* közösség. Létét nem csak változatlan kulturális jegyei, hanem a csoport történelmi kontinuitása is igazolja.”⁹

A vajdasági magyarság, a történelem viharáiban kisebbségi léthelyzetbe sodort nemzeti közösség saját kulturális örökségét, hagyományát egy másik országban élő nemzet kulturális örökségével, hagyományával azonosítja.

⁵ Simović-Hiber–Kartag-Ódri 1997: 294.

⁶ Simović-Hiber–Kartag-Ódri 1997: 300.

⁷ Újvári 2009: 8.

⁸ Keményfi 2001: 68. file:///C:/Users/Gyongyi/AppData/Local/Temp/928-%23%23default.genres.article%23%23-653-1-10-20150210.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 10. 22.)

⁹ Keményfi 2001: 68. file:///C:/Users/Gyongyi/AppData/Local/Temp/928-%23%23 default.genres.article%23%23-653-1-10-20150210.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 10. 22.)

Pataki Ferenc értelmezésében léteznek *identitáselemek* (antropológiai, szerep- és csoportidentitás, társadalmi, ideologikus és embléma jellegű identitás), amelyek végtelen számú egyéni mintázatot alkotnak. Az identitáselemek különböző helyzetekben, különböző módon és intenzitással aktualizálódnak, ezért beszélhetünk a kategóriák hierarchiájáról. Az identitáselemek nem rendezetlen tudáshalmazok, hanem az adott kultúrában mintázott, modellszerű alakot öltenek, amely miatt beszélhetünk, ún. identitásmodellekről.¹⁰ Ilyen modellek az adott időben és térben, egy-egy szubkultúrában is kialakulnak, és mintegy vezérfonal adják meg az egyén számára az identitásalakítást.

A vajdasági magyar kultúra az egyetemes magyar kultúrához való szerves tartozást kívánja megvalósítani, ugyanakkor figyelembe veszi a kultúrák közti átjárhatóságot, kölcsönhatást és az abból fakadó ténytet, amely szerint a közösségi kultúra is kezdeményező, kisugárzó, ilyen értelemben pedig a többségi kultúrához viszonyítva *szubkultúráként* van jelen egy kisebbségi léthelyzetben. Andorka Rudolf meghatározása alapján

„a szubkultúra a társadalom többségének kultúrájától eltérő kultúra.”¹¹

A legegyszerűbb esetek a különböző anyanyelvű és etnikumhoz tartozó szubkultúrák. A szubkultúra nem szigetelődik el az uralkodó, többségi kultúrától, csak bizonyos mértékben behatárolt. *Dragan Koković Kultúra, Szubkultúra, Ellenkultúra* című munkájában kifejti, hogy az együttélés formája, kiváltképp az életstílus és a csoportok sorsa adják az alapot a szubkultúra kialakulásához; nem elszigetelődést jelentenek, hanem megelőlegezik a különbözőséget. A szubkultúrák azért keletkeznek, mert lehetetlen megteremteni ugyanazokat az életkörülményeket egy társadalom minden egyes tagja számára.¹² A szubkultúra tehát az a jelenség, amely egy adott társadalmon belül, azonban a többségi társadalomtól külön létezik, s eltérő jellemzőkkel rendelkezik. A legtöbb szubkultúra, így a vajdasági magyar kultúra sem akar szembeszállni a többségi kultúrával, de sajátos, nemzeti kulturális identifikációját szeretné megtartani.

Előzőleg már kitértünk arra, hogy a vajdasági magyar kultúra szubkultúráként van jelen egy kisebbségi léthelyzetben. Hogy körvonalazzuk a kisebbségi léthelyzetet, meg kell határoznunk röviden a *multikulturalizmus* és a *nemzeti kisebbség* fogalmát is.

¹⁰ Pataki 1997. <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/szocialpszichologia/ch10s06.html#id587280> (A letöltés dátuma: 2020. 09. 18.)

¹¹ Andorka 2006: 400.

¹² Koković: 2000: 25. <https://18cfaeaf-a-62cb3a1a-s-sites.googlegroups.com/site/theoktatas2/home/az-oesszehasonlito-kulturtoertenet-europai-dimenzio/olvasmanyok-es-forrasok/kokovic.pdf> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 20.)

A multikulturalizmusnak több megfogalmazása is adott, Feischmidt Margit értelmezését emelném ki:

„A multikulturalizmus a késő modernitásra jellemző diskurzus, amely a sokféleség és a különbözős társadalmi tapasztalatát jeleníti meg, értelmezi és értékeli újra.”¹³

Multikulturális társadalmakban el kell fogadni, hogy különböző kultúrák élnek egymás mellett békésen, írja Andorka Rudolf.¹⁴

Andorka Rudolf Bevezetés a szociológiába című művében utal arra, hogy a nemzeti kisebbség definícióját igen nehéz meghatározni. A nemzeti kisebbség nem azonosul a többségi nemzettel, hanem egy másik nemzettel identifikálódik általában, amely saját állammal rendelkezik.¹⁵ A vajdasági magyarság a Magyarországon élő magyar nemzet anyanyelvével és a magyar kultúrával azonosítja magát, elsősorban érzelmi azonosulásról, kultúrnemzeti összetartozásról van szó. *Badis Róbert A vajdasági magyarság identitásstratégiái* című tanulmányában kifejti, hogy a kisebbségi lét jellemzője, hogy a haza, mint a saját csoport léte és a nemzeti identitás különválik. Lázár Zsolt és Dušan Marinković 2002-ben vajdaságiak helyi, regionális és globális identitását vizsgálták. A kutatás kimutatta, hogy a megkérdezett magyarok (hasonlóan a horvátokhoz) leginkább Vajdasággal, illetve a saját településükkel tudnak azonosulni az életterületükkel.¹⁶ Ezt erősítette meg Gábrity Molnár Irén kutatása is 2007-ben, a vajdasági magyarok regionális tudatát vizsgálva. Kifejtette, hogy a vajdasági magyarok identitástudata kultúrnemzeti azonosulást mutat, melyben jelentős szerepet kap az anyanyelv használata, mindez mellett

„viszonylag erős regionális tudattal rendelkeznek. Az itt élő ember elsősorban vajdaságinak érzi magát, majd ahhoz a kistérséghez ragaszkodik, ahol él, végül ahhoz a településhez, ahol született.”¹⁷

A vajdasági magyarok szülőföldön maradásához, nemzeti-kulturális identitásához oktatás, művelődés terén az elmúlt időszakban jelentős támogatást nyújtott Magyarország, 2016-tól pedig az anyaország részéről gazdasági támogatás is segíti a vajdasági magyar közösséget.

¹³ Feischmidt 1997: 2.

¹⁴ Andorka 2006: 342.

¹⁵ Andorka 2006: 336.

¹⁶ Badis 2008: 321.

¹⁷ Gábrity Molnár 2008: 318.

A kultúráközvetítés tradicionális intézményei a Vajdaságban

A vajdasági magyar kultúra a kulturális élet minden területén az egyetemes magyar kultúrához való tartozást kívánja megvalósítani, ugyanakkor a többségi kultúrával is folyamatosan kapcsolatban kell állnia.¹⁸ A vajdasági magyar nemzeti kultúra egyszerre kisebbségi kultúra Szerbiában és Vajdaságban, többségi kultúra a többségében magyarlakta településeken, nagyvárosi kultúra és a kistelepüléseken élők kultúrája is.

Az észak-bácskai és az észak-bánáti körzet a leginkább magyarlakta térség a Vajdaságban. Észak-Bánát körzet bácskai oldala (tehát Horgos, Magyarakanizsa, Zenta, Ada és Mohol) képezik az igazi tömbmagyarságot, ezeken a településeken a népességben kétharmadosnál nagyobb aránnyal képviseltetik magukat a magyarok.

A szakirodalom egyéb tényezőkre is kitér a tömb-és szóránymagyarság vizsgálatakor, így felhívja a figyelmet a Vajdaság területén belüli kistérségekre is.¹⁹ A vajdasági magyarság népesség szerkezeti szempontból alapvetően négy típusba sorolható:

A) Tömbben élő magyarság: Mindennapjaiban anyanyelvét gyakorló, a közéletben is anyanyelvét gyakorló, és az önkormányzatban döntéshozatallal vagy részben döntéshozatallal rendelkező közösség.

B) Szigetmagyarság: Részarány szerint a településen többségben, de önkormányzati szinten jelentős kisebbségben, más magyar közösségtől távol eső falvak.

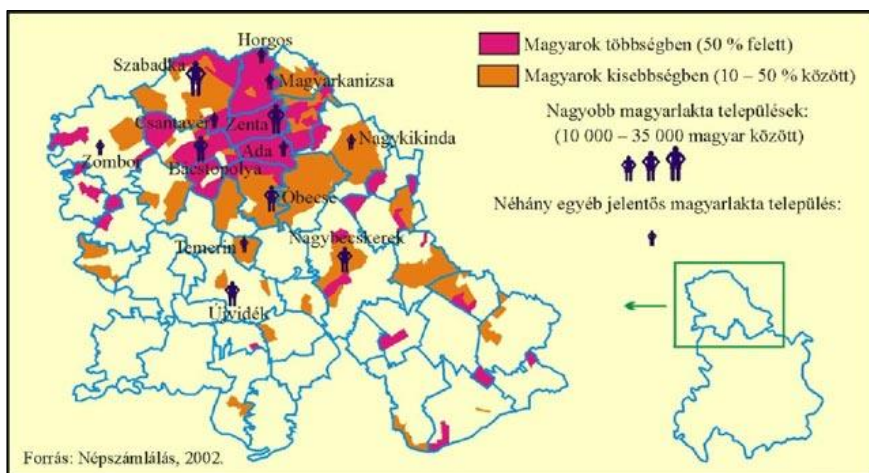
C) Szórvány: Mindennapjaiban részben, a közéletben viszont már nem anyanyelvét gyakorló, önkormányzati döntéshozatalban csekély vagy elenyésző befolyással bíró, nem összefüggő magyar népesség.

D) Külföldön élő: Magyarországon vagy más külföldi országban letelepült, olykor hazlátogató, Vajdasághoz még kötődő magyarok.²⁰

¹⁸ Lovas (szerk.) 2011: 5.

¹⁹ Barlay–Gábrity Molnár 2008: 53–54.

²⁰ Lovas (szerk.) 2011: 12.

2. ábra: Vajdaság etnikai térképe 2002.

Forrás: <https://www.szulofold.hu/data/images/vajd1.jpg>, <https://www.maszol.ro/index.php/kisebbsgeben/51850-kisebbsgeben-vajdasag-mint-regio>
(A letöltés dátuma: 2020. 09. 28.)

Zenta, e tanulmány egyik kiemelt vajdasági, észak-bánáti régióban elhelyezkedő települése, többségében magyar nemzetiségű emberek által lakott, ennek értelmében a városi/kisvárosi tömb csoportjába tartozik.

A délvidéki magyarság körében a kisebbségi jogok érvényesítésével a Magyar Nemzeti Tanács van megbízva, és mint kisebbségi érdekvédelmi szervezetnek a munkája példaértékű és egyedülálló a Kárpát-medencében. Törvényben szabályozott keretek között a nyelvhasználat, az oktatás, a tájékoztatás és a kultúra kérdéseiben képviseli a magyar nemzeti közösséget, részt vesz a döntéshozatali eljárásokban, egyes kérdésekben – mint például a magyarok által is jelentős számban lakott települések hivatalos magyar elnevezése – döntéshozatali jogkörrel rendelkezik, valamint intézményeket alapíthat.

A Magyar Nemzeti Tanács 2010-ben – szeptember 3-i, október 18-i, november 5-i és november 29-i ülésén – meghatározta a magyar közösség identitásának őrzése és fejlesztése szempontjából kiemelt jelentőségű kulturális intézményeket Vajdaság területén, amely akkor 37 intézményt érintett. A döntést a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól szóló törvény (Szerb Köztársaság Hivatalos lapja 72/2009) 17. szakasza (1.) bekezdése, 18. szakasza 1. pontja, valamint 24. szakasza (1.) és (2.) bekezdése alapján határozta meg. Továbbá az MNT megfogalmazta a vajdasági magyar kultúrafejlesztéssel kapcsolatos igényeit, elképzeléseit is a Vajda-

sági Magyar Kulturális Stratégia 2012–2018 nevet viselő dokumentumában, melyet az MNT 2011. október 19-ei ülésén egyhangúlag elfogadtak és támogattak.²¹

KIEMELT JELENTŐSÉGŰ INTÉZMÉNYEK A VAJDASÁGI TELEPÜLÉSEKEN

- Levéltár
- Könyvtár
- Színház
- Gyermekszínház
- Art mozi
- Műemlékvédelmi Intézet
- Múzeum
- Kultúrközpont
- Vajdasági Magyar Művelődési Intézet (VMMI)
- Forum Könyvkiadó Intézet²²

A *vajdasági levéltárak* közül kevés felel meg a működési szabványnak. 1952-ig levéltári gyűjtőközpontok léteztek, majd megalakultak az önálló jogi személyiséggel rendelkező állami, önkormányzati fenntartású levéltárak. Nehézséget okoz, hogy nincs minden intézményben magyar nyelven is beszélő levéltári munkatárs, szakmunkatárs, vagy kevés van. A levéltárak alapítói jelenleg a levéltár székhelye szerinti önkormányzatok, községek.

2011 júniusában a szerb parlament törvényt fogadott el a *könyvtárak* szabályozásáról, mely érvényes a *vajdasági könyvtárak* működésére is. A vajdasági könyvtárak is egy közösség kultúrájának a színhelyül szolgálnak, értékőrző, értékközvetítő és információs szerepük vitathatatlan, és a közösség kulturális identitását támogatják, a szabadidős tevékenységet szolgálják. A könyvtárak alaptevékenységéhez tartozik többek között: az alkotó-és előadóművészet, művészeti és szóra-koztató tevékenység, kiadói tevékenység. Oktatási intézményen kívüli oktatás is gyakran a tevékenységi körükbe tartozik (pl. nyelvtanfolyam, érettségi vizsgára való felkészítés, táborok, műhelymunkák szervezése). A könyvtárak meghatározásánál ismert:

²¹ Fontos megemlíteni, hogy egy újabb Vajdasági Magyar Kulturális Stratégia elkészítését tervezik, amely a vajdasági magyar közösség előtt álló kulturális kihívásokat, stratégiai célokat, az elmúlt időszakban a művelődésben bekövetkezett változásokat kívánja megfogalmazni, összehangolva mindazt a közösség igényével.

²² Lovas (szerk.) 2011: 8.

- a közkönyvtár
- a fiókkönyvtár
- az iskolai könyvtár

A vajdasági könyvtárak 7 törzskönyvtár köré szerveződnek, szakmai segítséget nyújtanak és felügyelik a hozzájuk tartozó könyvtárakat. pl. A nagyikindai (észak-bánáti) törzskönyvtárhoz tartozik a magyarkanizsai, zentai, adai, csókai, törökkanizsai közkönyvtár, közigazgatási határok alapján jelölik ki a törzskönyvtárakat. A vajdasági törzskönyvtárak a szerbiai Törzskönyvtárak Közösségének tagjai.

Abban az esetben, ahol a könyvállomány legalább 50%-a magyar nyelvű, ott a Magyar Nemzeti Tanács alapítójává vagy társalapítójává válhat egy-egy önkormányzat által is alapított könyvtárnak a nemzeti identitás megőrzése érdekében. Pl. A zentai Városi Könyvtár alapítója és fenntartója a Zentai Önkormányzat, társalapítója a Magyar Nemzeti Tanács.

Ki kell említeni tevékenységében a *Kapocs Könyvtári Csoportot*, amely 1998-ban jött létre azzal a céllal, hogy a magyar könyvállománnyal rendelkező könyvtáraknak és magyar könyvtárosoknak nyújtson szakmai segítséget. A Kapocs együttműködik több magyarországi és határon túli szakmai szervezettel.

A vajdasági magyar kultúra a szerbiai kultúrával interkulturális kapcsolatban áll, ezért mindenképpen említésre méltó az egyik nemzeti jelentőségű kulturális intézmény, a *Szèrb Matica (Matica srpska)*, melyet néhány vagyonos szerb kereskedő adományaiból alapítottak Pesten 1826-ban. Elsősorban irodalmi és könyvkiadói társaságként jött létre, székhelye átkerült Újvidékre 1848/49-ben. Ma is az egyik legtekintélyesebb tudományos és irodalmi központja a szerbségnek. Sokoldalú könyvkiadói, kultúraszervezői tevékenységet folytat, nagy és értékes könyvtára van. Nagyban hozzájárul az interkulturális kapcsolatok erősítéséhez is.

A vajdasági múzeumok legnagyobb része a II. világháború után alakult. 1940 előtt voltak már természetesen a múlt ápolását szolgáló szervezetek, értékes gyűjtemények, amelyek a (mai) múzeumok kezdő anyagát képezték. A Vajdaság területén levő múzeumok területileg szerveződtek, elsődleges feladatuk egy település, régió vagy tartomány történetét bemutatni gazdaságilag, művelődés és művelődéstörténet szempontjából. A múzeumokban és képtárakban levő gyűjtemények a vajdasági magyar nemzeti közösség történeti-és kulturális örökségét is képezik. A vajdasági múzeumok többsége komplex, ezért néprajzi, helytörténeti, történelmi, természettudományi gyűjteménnyel is rendelkezik.

Szerbiában önálló múzeumokról szóló törvény nem létezik, a kulturális javokról szóló törvény fedi le valamelyest ezt a területet, de ez is régi, 1991-ben hozták meg.

A *vajdasági színházak* kapcsán az Magyar Nemzeti Tanács 2011 májusában négy magyar színház esetében döntött az alapító jogok átruházásának részben (50%) történő kezdeményezéséről. Az intézmények alapvető tevékenysége a magyar nemzeti közösség kultúrájának fejlesztése és őrzése. A szabadkai székhelyű Népszínház 1854-ben épült, a Kárpát-medence 8. legrégebbi színháza, az első olyan színházépület, amelyet magyar társulat számára hoztak létre. Az Újvidéki Színház 1974-ben alakult, a Zentai Magyar Kamaraszínház a legfiatalabb, 2009-ben kezdte meg működését. (2008-ban alapították). A kétnyelvű szabadkai Gyermekszínházban magyar és szerb nyelvű előadásokat készítenek.²³

Zentán van a székhelye a 2003-ban alapított *Vajdasági Magyar Művelődési Intézetnek*, mely a magyar művelődési tevékenységet végző intézményeket, szervezeteket fogja össze a Délvidéken, a Magyar Nemzeti Tanács és a Vajdasági Autonóm Tartomány alapításában működik 2005 óta. Olyan dokumentációs központ, amely a vajdasági magyar szellemi élet fontosabb jelenségeit igyekszik archiválni.

„Vezető és kezdeményező a vajdasági magyar közgyűjteményi és információs szolgáltatásokban; a magyar közművelődési élet egyik főszervezője és a tudományos kutatások kezdeményezője és vezetője. Feladata a vajdasági magyar nemzeti közösség kultúrájának dokumentálása, kutatása és bemutatása; szakkönyvtárak és internetes adatbázisok kialakítása és működtetése; szakmai képzések, illetve információszolgáltatás, tanácsadás; a kulturális értékek bemutatása, társadalmi hatásának, a művelődési intézmények változásának vizsgálata; a művelődő közösségek tevékenységének elemzése, ezek fejlődését szolgáló kísérletek végzése; továbbá egyéb tudományos és közművelődési szolgáltatások.”²⁴

Az intézmény a Vajdasági Művelődési Intézettel, továbbá még négy, hasonló feladatok ellátására alapított tartományi intézménnyel, a horvátokkal, a románokkal, a ruszokkal és a szlovákokkal közösen alakítja munkáját és együttműködését. Az intézet alapító tagja a tevékenységében hat közép-kelet-európai országra (Horvátország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna) kiterjedő Kárpát-medencei Közművelődési Kerekasztalnak is. Az intézet célja, hogy a közművelődés eszköztárával megőrizze és erősítse a Kárpát-medencei magyar identitástudatot, szakmai képzések szervezésével, módszertani központok létrehozásával egy közös magyar információs hálózatot működtessen.²⁵

²³ Lovas (szerk.) 2011: 123–137.

²⁴ Vajdasági Magyar Művelődési Intézet honlapja <http://www.vmmi.org/> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 19.)

²⁵ Vajdasági Magyar Művelődési Intézet honlapja <http://www.vmmi.org/> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 19.)

KIEMELT JELENTŐSÉGŰ INTÉZMÉNYEK A VAJDASÁGBAN TELEPÜLÉS SZERINT

Fentebb említettük, hogy az Magyar Nemzeti Tanács 2010-ben határozott a magyar közösség identitásának őrzése és fejlesztése szempontjából kiemelt jelentőségű kulturális intézményekről a Vajdaság területén. Ezek az intézmények a következők település szerint:

a) Szabadka (Subotica):

- Lifka Sándor Art Mozi Kulturális Intézmény (9/2010-es záradék)
- Kosztolányi Dezső Színház (10/2010-es záradék)
- Gyermekszínház (11/2010-es záradék)
- Városi Múzeum (12/2010-es záradék)
- Szabadkai Történelmi Levéltár (13/2010-es záradék)
- Városi Könyvtár (14/2010-es záradék)
- Népszínház (15/2010-es záradék)
- Községközi Műemlékvédelmi Intézet (16/2010-es záradék)

b) Magyarokaniža (Kanjiža):

- József Attila Könyvtár (23/2010-es záradék)
- Nagy József Regionális Kreatív Műhely (24/2010-es záradék)
- Cnesa Oktatási és Művelődési Intézmény (25/2010-es záradék)

c) Topolya (Bačka Topola):

- Népkönyvtár Topolya (32/2010-es záradék)

d) Zenta (Senta):

- Történelmi Levéltár (26/2010-es záradék)
- Zentai Magyar Kamaraszínház (27/2010-es záradék)
- Thurzó Lajos Oktatási- Művelődési Központ (28/2010-es záradék)

e) Óbecse (Novi Bečej):

- Városi Múzeum Óbecse (30/2010-es záradék)
- Népkönyvtár Óbecse (31/2010-es záradék)

f) Újvidék (Novi Sad):

- Tartományi Műemlékvédelmi Intézet (Z/41/2010-es záradék)
- Újvidék Város Múzeuma (Z/46/2010-es záradék)
- Újvidéki Színház (Z/45/2010-es záradék)
- Újvidék Város Történelmi Levéltára (Z/44/2010-es záradék)
- Vajdasági Levéltár (Z/42/2010-es záradék)
- Vajdasági Színháztörténelmi Múzeum (Z/43/2010-es záradék)

- g) *Ada*
- Szarvas Gábor Könyvtár (29/2010-es záradék)
- h) *Nagybecskerek (Zrenjanin):*
- Történelmi Levéltár (Z/53/2010-es záradék)
 - Városi Könyvtár (Z/55/2010-es záradék)
 - Nagybecskereki Népmúzeum (Z/54/2010-es záradék)
 - Nagybecskereki Műemlékvédelmi Intézet (Z/52/2010-es záradék)
- i) *Zombor (Sombor)*
- Laza Kostić Kultúr Központ (Z/40/2010-es záradék)
 - Karlo Bijelički Városi Könyvtár (Z/39/2010-es záradék)
 - Zombori Levéltár (Z/37/2010-es záradék)
 - Zombori Városi Múzeum (Z/38/2010-es záradék)
- j) *Nagykikinda (Kikinda)*
- Jovan Popović Népkönyvtár (Z/51/2010-es záradék)
 - Történelmi Levéltár (Z/50/2010-es záradék)
- k) *Pancsova (Pančevo)*
- Történelmi Levéltár (Z/48/2010-es záradék)
 - Községi Műemlékvédelmi Intézet (Z/49/2010-es záradék)
- l) *Versec*
- Történelmi Levéltár²⁶ (Z/47/2010-es záradék)

A kiemelt jelentőségű intézmények jelentős része nemcsak dokumentációs feladatokat lát el, hanem közönség-és közösségszervező tevékenységet is folytat.

MŰVELŐDÉSI EGYESÜLETEK

A Magyar Nemzeti Tanács adatbázisában megközelítőleg 228 magyar jellegű szervezetet tartanak nyilván, azzal, hogy több mint 20%-a valószínűleg nem aktív szervezet. A művelődési egyesületek berkein belül szakkörök (kézimunka szakkör), együttesek (néptáncsoport, tánckör, kórusok), társulatok (amatőr színtársulat, bábtársulat) működnek. Az MNT adatfeldolgozása során (2012-ben és 2020-ban) kb. tízezer fős civil mozgalomról lehetett szó. A legtöbb művelődési egyesület az 1990-es években jött létre a délszláv háború ideje alatt, a legtöbbje életképes és hagyománnyal bíró egyesület. A nagyobb városokban található a közművelődési intézmények, a kisebb falvakban, településeken, ahol nincs hivatásos intézmény vagy annak fenntartására nincs mód, az egyesületeken keresztül

²⁶ Lovas (szerk.) 2011: 18–19.

képviselik a kultúrát a magyar közösségekben, illetve vendégszereplésekkel, közös projektumokkal segítik a kulturális fennmaradást. A művelődési egyesületek szakcsoportjai tevékenység és nagyság szerint is eltérőek, de a legnépesebb a néptáncscsoport.

A művelődési egyesületekben működő szakcsoportok tevékenység szerint: Néptáncscsoport; Társas és modern táncscsoport; Népdalkórus, népdalkör (aszszonykórus, férfikórus); Vegyeskórus; Kézimunkacsoport (hímzők, viseletkészítők, kosárfonók); Amatőr színjátszó társulat; Bábcsoport; Képzőművészeti csoport és Irodalmi csoport.

Nyugat-Bácskában hiányzik a hivatásos színház, a hiányt a színvonalas amatőr színjátszó egyesületek pótolják. Gyakori példa, hogy a kultúrház, művelődési otthont, tájház, művésztelepet, színházat, de még a könyvtárat is maguk a művelődési egyesületek működtetik pályázat útján, mivel az önkormányzatok csak az általuk alapított intézmények mögé sorakoznak fel anyagilag. Mind a hivatásos intézmények, mind a művelődési egyesületek, szakcsoportok esetében lehetőség van pályázni az önkormányzati támogatás mellett a Magyar Nemzeti Tanácsnál, a tartományi szerveknél, a kulturális minisztériumnál. Sok esetben a művelődési házakban, otthonokban, ifjúsági klubokban nincs a hidegebb időszakban fűtés és nem áll rendelkezésre kellő infrastruktúra, sok esetben multifunkcionálisak. A házigazda vagy gondnok gyakran önkéntes a tagok közül, esetleg szerény tiszteletdíjat kap.²⁷

Kulturális színtérként használják a következő tereket: Múzeum, Ifjúsági ház, Közösségi ház, Tájház, Művésztelep, Bálterem, Tanácsterem, Nyugdíjas klub, Színházterem, Kultúrház, Könyvtár, Civil házak és Játsszóház.

A Kisebbségért Díjjal és Márton Áron-émmel kitüntetett *Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség* a Kárpát-medence mára legmobilisabb művelődési ernyőszervezete. A Szövetség az 1940-ben alakult Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség, a háborús években működő Délvidéki Magyar Kultúrszövetség szellemi hagyatékának örököse. A VMMSZ 38 alapító kulturális szervezet részvételével alakult meg, azzal a céllal, hogy

„életre keltse a Vajdaság minden zugában kihalóban levő magyar kultúrértékeket.”²⁸

A vajdasági magyar művelődési egyesületeket, kulturális, szakmai és alkotóműhelyeket tömörítő ernyőszervezet szükségességét Szabadkán, a szabadkai Népkör Magyar Művelődési Központ fennállásának 120. évfordulója kapcsán

²⁷ Lovas (szerk.) 2011: 42–48.

²⁸ Lovas (szerk.) 2011: 45.

szervezett programsorozat keretében tartott értekezleten 1992-ben alapították. Néhány évvel később a tisztújító közgyűlésen még 15 egyesület csatlakozott a Művelődési Szövetséghez. A következő években tovább bővült a tagszervezetek száma, a 2000-es évekre már 80 egyesület kapcsolódott be az ernyőszervezetbe, jelenleg kb. 100 egyesületet tartanak számon.²⁹

Feladatuk közé tartozik többek között, hogy művelődési szakembereket képezzenek (továbbképzéssel), szemléket, versenyeket, fesztiválokat, művelődési eseményeket szervezzenek. Hozzájuk kötődik a *Vajdasági Magyar Ünnepi Játékok* rendezvénysorozat, amely több mint 20 éves múltra tekint vissza, vagy a *Magyar Kultúra Napja* alkalmából szervezett délvidéki központi ünnepség és a *Kárpát-medencei Magyar Kulturális Napok*, melynek hagyományosan Zenta ad otthont. Szervezőként vagy társszervezőként több vajdasági magyar rendezvény mögött áll, a teljesség igénye nélkül: *Durindó-és Gyöngyösbokréta*, *Vajdasági Magyar Amatőr Színjátszók Találkozója*, *Kóruspódium*.

A vajdasági magyar kulturális háló a létező művelődési intézményekre, tevékeny egyesületekre és alkotókra támaszkodva tudja csak elérni a célját.

A vajdasági intézmények sorában ki kell emelnünk az *Európa Kollégiumot*, mely 2015 szeptemberében nyitotta meg kapuit Újvidéken azzal a céllal, hogy otthont nyújtson a tartományi székvárosban felsőoktatási intézményben tanuló magyar anyanyelvű hallgatók, illetve a magyarországi szerb közösséghez tartozó, de a tanulmányaikat Újvidéken folytató hallgatók számára. Igaz, hogy tevékenységét tekintve nem kimondottan művelődési intézményről beszélhetünk, de jelentősége és küldetése óriási. Működtetésével széleskörű lehetőségek nyíltak az újvidéki felsőoktatási intézményekben tanulmányaikat folytató vajdasági magyar nemzetiségű fiatalok számára. A bentlakási lehetőségek mellett folyamatosan fejlődő, a magyarországi szakkollégiumi rendszerhez hasonló szakkollégiumi programokban vehetnek részt az egyetemisták. Rendszeresen szerveznek számukra műhelymunkákat, közéleti esteket, szakmai előadásokat, céglátogatásokat. Nagy hangsúlyt fektetnek a közösségépítő programokra, pl. a néptáncoktatásra, a nemzeti hagyományok ápolására, a kultúra iránti nyitottság kialakítására, valamint az egyetemes és a magyar kultúra értékeinek elmélyítésére. Mindezzel hozzájárulnak a kollégisták nemzeti hovatartozásának, magyarságtudatának erősítéséhez.

A Kárpát-medencei néphagyomány ápolását és továbbélését tűzte ki célul Magyarországon a 2001-ben létrehozott Hagyományok Háza, amely 2017-től Vajdaságban is jelen van *Hagyományok Háza Hálózat – Vajdaság* elnevezéssel a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet és a Hagyományok Háza együttműködésének köszönhetően. A VMMI szakmai együttműködésével a néptánc, a mesemondás és népzene terén tevékenykedő szakemberek számára szerveztek eddig

²⁹ Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség <http://vmmsz.org> (A letöltés dátuma: 2020. 09. 29.)

akkreditált továbbképzéseket és konferenciákat. A Hagyományok Háza Hálózat – Vajdaság sokat tesz a hagyományok ápolásáért, a vajdasági magyarság szülőföldön maradásáért. Figyelemreméltóak a fiatalok megszólításában elért eredményeik. Figyelmet szentelnek a népzenei képzésekre, az élőlészavas mesemondásra, elindították a népi iparművészeti tárgyak zsűrizését, s számos tábor szakmai irányítását is vállalták.³⁰

Napjaink rendkívül gyorsan és kiszámíthatatlanul változó világában nem könnyű megfelelni a környezetben fellépő kihívásoknak. A globalizáció következtében a változások rendkívül gyorsan jelentkeznek. Az internet világában nagyon rövid idő alatt hihetetlen mennyiségű információ ér el bennünket, a különböző kultúrák hatása szinte észrevétlenül befolyással van mindennapjainkra, és egyáltalán nem egyszerű eldönteni, mi az érték. A vajdasági magyar kulturális célkitűzés az egyetemes magyar kultúrához való szerves tartozást kívánja megvalósítani, úgy kell építkeznie, hogy ez a közösség még nagyon hosszú ideig megőrizze nemzeti identitását.

Zenta lokális identitását alakító tényezők

Zenta magyarlakta településnek számít a Vajdaságban, Szerbiában. Az anyaországban is úgy tartják számon, mint a Tisza mente egyik legnagyobb és legnépesebb magyarlakta tömbjét. Ezenkívül Zenta képezi a Tisza mente oktatási, kulturális és egészségügyi központját is, mivel számos neves intézmény található a településen: Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium, Zentai Gimnázium, Egészségügyi Középiskola, Közgazdasági és Kereskedelmi Középiskola, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Thurzó Lajos Művelődési-Oktatási Központ, Zentai Magyar Kamaraszínház, Zentai Történelmi Levéltár, Városi Kórház.

A magyarokon kívül más nemzetiségű polgárok is élnek a városban: szerbek, horvátok, montenegróiak, romák és macedónok, így elkerülhetetlen az egymással való nyelvi érintkezés. Ugyanannak a településnek a lakói, ugyanott rendezik hivatalos ügyeiket, és azonos egészségügyi rendszerbe tartoznak, gyerekeik is azonos iskolába járnak, hogy csak a legfontosabbakat soroljuk fel. Ennek következtében az egymás mellett élő nyelvek kölcsönösen hatnak egymásra, de legnagyobb mértékben az államnyelv, vagyis a szerb nyelv hat a magyar nyelvre.

Az 1991-es népszámlálás adatai alapján a 28.467 lakosból 23.281 magyar nemzetiségű embert vettek nyilvántartásba. A 2002-es népszámlálás adatai szerint Zenta községben 25.568 lakos élt, ebből 20.587 ember vallotta magát magyar nemzetiiségűnek. A 2011-es népszámlálás hivatalos adatai szerint Zenta községnek 22. 961

³⁰ Hagyományok Háza <https://hagyomanyokhaza.hu> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 28.)

fő népessége volt, ebből 18.441 magyar nemzetiségű.³¹ Ez több mint tíz százalékos csökkenést jelent a 2002-es népszámlálási adatokhoz képest.

Népszámlálás éve	1991	2002	2011
Lakosok száma	28.467	25.568	22.961
Magyar nemzetiségű	23.281	20.587	18.441

3. ábra *A népszámlálás adatai Zenta községben.* (Saját szerkesztés)

Zenta községhez közigazgatásilag négy falu tartozik: Felsőhegy, Tornyos, Kevi és Bogaras. A községben egyre kevesebb a fiatal, és egyre inkább nő az idősök aránya. Az elmúlt időszakban ez a folyamat csak gyorsul, főleg a nagyfokú elvándorlás és a kis natalitás miatt. A születésszámot befolyásolja az is, hogy a 90-es években elvándorolt generációk gyermekei már nem Szerbiában születnek. Egyik legkiemelkedőbb regionális és lokális identitást alakító tényező a Tisza mentén és Zenta községben az oktatás mellett a kulturális tartalom.

MŰVELŐDÉSI INTÉZMÉNYEK KÖZÖSSÉGÉPÍTŐ SZEREPE EGY VIDÉKI KISVÁROSBAN

Zentát és a Tisza mentét kulturális sokszínűség, változatos nemzetiségi-kulturális összetétel és azok egymásra gyakorolt hatása jellemzi. A hagyományok, a vajdasági, tájjellegű specifikumok, a zene, a tánc, a kézművesség és a gasztronómia a különböző nemzetiségeknél másképpen jelenik meg.

Fontos a helyi, főleg magyar kultúrát képviselő intézmények sorában a Zentai Történelmi Levéltár, a Thurzó Lajos Művelődési-Oktatási Központ és a Zentai Magyar Kamaraszínház. Fentebb említettük már, hogy a Magyar Nemzeti Tanács döntése alapján kiemelt jelentőségűvé nyilvánítottak számos művelődési intézményt a Vajdaságban, így lehetőség van a magyar közösség szempontjából fontos művelődési intézmények közvetlen támogatására, megtartására, fejlesztésére. Mindhárom kiemelt jelentőségű zentai intézmény feladata többek között a közösségteremtő és-építő szerepének erősítése; az intézmények folyamatos fejlesztése; a kortárs kultúra feltételeinek segítése és folyamatos bemutatása; az esélyegyenlőség biztosítása a nyitott kultúra eszközrendszerével; a kulturális kreativitás, a művészek, alkotók és más művelődési szakemberek mobilitásának elősegítése; a nemzeti közösségek kultúrájának kutatása és bemutatása; fesztiválok, rendezvények révén a magyar közösség nemzeti identitásának erősítése; nemzeti ünnepekről és az egyetemes magyar irodalom, kultúra jeles alakjairól szóló meg-

³¹ A tanulmányban felhasznált adatok a Szerbiai Statisztikai Hivataltól valók.

emlékezés; az anyanyelvi és anyanyelvű kultúra magas szintű ápolása; a művészeti tevékenységet folytatók, alkotók támogatása, segítése; a könyv-, a kép-, a hang-, a film- és színházkultúra támogatása.

A művelődési intézmények munkája mellett fontos továbbá a helyi önkormányzat részéről: a kulturális örökség védelme, a látványosságok: emléktáblák, köztéri szobrok, templomok, műemlék jellegű és városképi jelentőségű épületek állagának megőrzése pl. a Zentai Városháza, a Tűzoltólaktanya, a Royal Szálló szecessziós épületeinek megőrzése, továbbá a levéltárak, könyvtárak, múzeumok által működtetett kulturális szellemi örökség állagának megőrzése. A zentai csata kapcsán Savoyai Jenő történelmi szerepének és a csata európai jelentőségének tudatosítása és egy saját brand kialakítása. Városunk kiemelkedő alakjairól, szülötteiről méltó megemlékezés, maradandó emlékeknek, tevékenységüknek ápolása, megőrzése: pl. *Bugarszky István* bölcsészdoktor, kémikus, egyetemi tanár, *Dudás Gyula* történész, tanár, közíró, *Thurzó Lajos* költő, újságíró, *Fekete Mihály* matematikus, egyetemi tanár, és az interkulturalizmus jegyében Jovan Đorđević író, az újvidéki és a belgrádi Szerb Nemzeti Színház alapítója, a jelenlegi szerb himnusz szerzője, Jovan Muškatirović népművelő, író, Stevan Sremac kiemelkedő szerb prózaíró. A multikulturalitás felvállalása, más nemzetek kultúrájának, intézményeinek tiszteletben tartása, kölcsönös együttműködés kialakítása a szerb művelődési intézménnyel, egyesülettel: Stevan Sremac Szerb Kulturális Központ, Miroslav Antić Színjátszó Kör. A kulturális párbeszéd megteremtése az egymás mellett élő népek kultúrájának és történelmének előmozdítása érdekében:

„A multikulturális pedagógia vagy interkulturális nevelés többféle irányzatot jelöl, amelyek három alapelvre épülnek: (1) kölcsönös toleranciára és megértésre kívánnak nevelni, ahol az elfogadás és türelem a »másik« kultúrára, annak különbözőségére irányul; (2) a különböző kultúrákban igyekeznek a közös elemeket megtalálni, és ezen az alapon kifejleszteni a szolidaritást; (3) úgy tartják, hogy a nevelés az egyetemes moralitásra irányul, és ennek közvetítése a feladata.”³²

A *Zentai Történelmi Levéltár* 1950-ben alakult, majd az intenzívebb levéltári tevékenység, a levéltári anyag begyűjtése és rendezése 1954-ben kezdődött, amikor megérkeztek az első képesített levéltári szakmunkatársak, továbbá növekedett a munka- és raktárhelyiségek száma. 1959-ben tevékenységét kiterjesztette az óbecsei községre is, majd 1967-től regionális levéltárrá vált, lefedve és begyűjtve a Tisza mente községeinek levéltári anyagait. Így a mai napig a Zentai Történelmi Levéltár öt községben munkálkodik: Magyaránisán, Adán, Óbecsén, Szenttamáson és Zenta községben. Zentán magyar, szerb, angol és német, Óbecsén pedig magyar, szerb, orosz és német nyelven fordulhatnak az érdeklődők a levéltár

³² Feischmidt 1997: 16.

munkatársaihoz. Az intézmény a levéltári iratanyagok feldolgozása, tartós megőrzése mellett kiadói tevékenységet is folytat, könyvbemutatókat, kiállításokat, előadásokat, konferenciákat, szakmai tanácskozásokat, levéltári-pedagógiai foglalkozásokat szervez, tudományos, közművelődési, de egyúttal közigazgatási teendőket is ellát. A zentai levéltár is közgyűjteményi feladatokat lát el,

„társintézménye a könyveket, folyóiratokat gyűjtő könyvtáraknak, valamint a tárgyi emlékeket megőrző és kiállító múzeumoknak.”³³

Írásos, a magyar nemzetiségű emberek szempontjából is jelentős dokumentumok, történettudományi kutatások összegyűjtésével foglalkozik, amelyek különösen fontosak a kisebbségi sorban élők számára.

A Magyar Nemzeti Tanács a levéltárat kiemelt jelentőségű intézménnyé nyilvánította (26/2010-es záradék), a zentai községi képviselő-testület pedig 2015. december 30-án megtartott ülésén fogadta el azt a határozati javaslatot, amelynek értelmében az alapítói jogok 50%-át átruházza az MNT-re. Az új helyzet egyben új lehetőségeket is jelentett a levéltár számára, a közös fellépés a gyorsabb és erőteljesebb fejlődés lehetőségét hordozza magában.

A nemzeti tanácsokról szóló törvény kultúrára vonatkozó részének (3. hatáskör a kultúra területén) az alapítói jogokra vonatkozó 16. szakaszában az áll, hogy

„a nemzeti tanács, a törvénnyel összhangban, kulturális intézményeket alapíthat, a nemzeti kisebbség kulturális sajátosságai és nemzeti identitása megőrzésének, előmozdításának és fejlesztésének érdekében, és alapítói jogokat és köteleességeket gyakorolhat. [...] A köztársaság, a tartomány és a helyi önkormányzat, jelen szakasz 1. bekezdésében foglalt intézmények alapítójaként, az alapítói jogokat egészében vagy részben a nemzeti tanácsra ruházhatja át.”³⁴

A *Thurzó Lajos Művelődési-Oktatási Központ* a Tisza mente (Magyarkanizsa, Csóka, Zenta, Ada, Óbecse községek) magyar művelődési életét gazdagítja, 1977-ben jött létre a Városi Könyvtár, a Városi Múzeum, a Művelődési Ház, két mozi és a felnőttképzést ellátó ún. Munkásegyletem összevonásával egy közös szakszolgálat kialakításával. A Városi Könyvtár csaknem hetvenezer könyvtári dokumentumból álló állományát magyar és szerb nyelvű gyermek-és ifjúsági irodalom, felnőtt szép-és szakirodalom, valamint sok-sok fontos helyismereti kiadvány gazdagítja.³⁵ (Azzal, hogy a mozi azóta megszűnt).

³³ Magyar Nemzeti Levéltár. https://mnl.gov.hu/mnl/vaml/a_leveltar_feladata_es_tevékenysege. (A letöltés dátuma: 2020. 10. 28.)

³⁴ Lovas (szerk.) 2011: 95–96.

³⁵ Thurzó Lajos Művelődési-Oktatási Központ <http://tlkk.org/varosi-konyvtar> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 24.)

A múzeumban a muzeális értékű tárgyak és anyagok felkutatása, begyűjtése, dokumentálása és őrzése, a múzeum képeinek digitalizálása és adatbázisba szerkesztése mellett képzőművészeti és néprajzi kiállítások, tárlatok, koncertek, könyvbemutatók szervezésével igyekeznek becsalogatni a múzeumba a művelődésre fogékony érdeklődőket, s fejleszteni a kultúra iránti igényüket.

Ennek a közművelődési modellnek az volt a célja, hogy a helyben lakók művelődéssel, nyilvánossággal, társas együttléttel kapcsolatos óhaja és öntevékenysége találkozzon az intézmény feltételrendszerével. 2010 novemberében a Magyar Nemzeti Tanács a Központot kiemelt jelentőségű intézménnyé nyilvánította (28/2010-es záradék), valamint 2013-ban az alapítói jog részleges (50%) átruházása is megtörtént, vagyis a Zentai Önkormányzaton kívül társalapítója is az intézménynek.

ZENTAI MAGYAR KAMARASZÍNHÁZ

„Színházat csinálni annyit tesz, mint értelem után kutatni egy bizonyos tevékenység folytatása közben [...] Magunkévá tehetjük annak a kor és kultúra szellemének az értékeit, amelyben élünk. Azonban megkereshetjük benne a mi értékeinket is.”³⁶

Vajdaságban a magyar színjátszásnak legjelentősebb színházi városa Szabadka mellett Újvidék volt. Mivel Zenta a Tisza mente fontos kulturális állomása, régóta foglalkoztatta a zentaiakat a gondolat egy önálló hivatásos színházi társulat megalakítására. Fontos megemlíteni a 2009-ben alapított Zentai Magyar Kamaraszínházat, amely az egyik legfiatalabb magyar jellegű intézmény a Vajdaságban, a Magyar Nemzeti Tanács a magyar közösség identitásának őrzése és fejlesztése szempontjából kiemelt jelentőségűvé nyilvánította (27/2010-es záradék),³⁷ 2012-ben vált társalapítójává a Zentai Önkormányzat mellett.

A Zentai Magyar Kamaraszínház azzal a céllal alakult meg, hogy a magyar szellemiség értékeit közvetítse határon innen és túl. Zentán az amatőr színjátszás nagy hagyománnyal bír, több ismert délvidéki magyar színész kezdte pályafutását a zentai színház deszkáin a Középiskolások Színművészeti Vetélkedőjére készülve. Itt alapozták meg szakmai karrierjüket, és ez a vetélkedő is hozzájárult tehetségük kibontakoztatásához, s ahhoz, hogy a későbbiekben is megállják a helyüket a szakmában, s városunk hírnevét öregbítsék széles e világon.

A kamaraszínház elsősorban városi színház, tevékenysége viszont regionális. Az előadásokat a zentai közönség mellett a Tisza mente színház iránt érdeklődő

³⁶ Eugenio Barba <http://www.literatura.hu/szin haz/barba.htm> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 24.)

³⁷ Lovas (szerk.) 2011: 18–19.

lakossága is látogatja, valamint tájoló programjuk keretében, melynek fő támogatója a Magyar Nemzeti Tanács, bejárják egész Vajdaságot, az anyanyelvű kultúrát népszerűsítve a szórványtelepüléseken. Előadásaik ismertek Magyarországon és Erdélyben is; felnőtteknek szóló előadásaikkal, monodrámáikkal, ifjúsági és gyermek, valamint tantermi produkcióikkal eljutottak minden középiskolai oktatási intézménybe Vajdaság szerte, ahol magyar nyelvű oktatás folyik. Fontosnak tartják a fiatalokkal való foglalkozást, ezért minden évben középiskolás diákszínházzal előadást készítenek folyamatos műhelymunka keretében. A színház évek óta rendszeresen részt vesz különböző színházi fesztiválokon, és a megalapításától számítva az elmúlt tíz évben kivívta az intézmény a szakmai tekintélyt, felkerült a Kárpát-medence színházi térképére.³⁸

A modern világban azok a nemzeti kultúrák, melyekbe beleszületünk, a kulturális identitás legfontosabb forrásait jelentik. Ezek az identitások nincsenek ténylegesen belekódolva génjeinkbe. Nem velünk született adottságok, hanem a megtapasztalt valóságon belül és azzal kapcsolatban alakulnak és változnak.³⁹ A *lokalizáció* akkor jár együtt a helyi társadalom kialakulásával, ha tagjai felismerik a közös érdekeiket, és együttműködnek azokért.

Helyi értékek és lokalitás

Vajdaságban 2016-tól kezdték feltérképezni a vajdasági magyar értékeket, az értékek feltárása és begyűjtése azóta folyamatos. A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény és a 2015. évi LXXX. törvény egyik legfontosabb rendelkezése a külhoni értékgyűjtés megteremtésének lehetősége magyarországi mintára. Ennek alapján a Magyar Állandó Értekezleten (MÁÉRT) részt vevő szervezetek kezdeményezésére létrejöttek a Külhoni Magyar Értéktár Bizottságok. A Vajdasági Magyar Értéktár Bizottságnak, melynek munkáját a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet koordinálja, kiemelt feladata a vajdasági magyar értékek azonosítása, nyilvántartása és felterjesztése a Külhoni Nemzetrészt Értéktárába, valamint a Hungarikumok gyűjteményébe.⁴⁰ Több településen is felismerték a helyi értéktár jelentőségét, így Zentán is megalakult a helyi értéktár bizottság.

³⁸ Zentai Magyar Kamaraszínház <http://zentaimagarkamaraszinhaz.com/hu/oldal/2/bemutakozas> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 24.)

³⁹ <https://doksi.hu/get.php?order=DisplayPreview&lid=11910> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 10.)

⁴⁰ Vajdasági Magyar Értéktár <http://ertektar.rs/> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 19.)

Fontos felderíteni a helyi értékek, a lokális kulturális örökségek, valamint a hozzá kapcsolódó közösségi élet és az identitás kapcsolatrendszerét, a fennmaradt tradicionális kulturális örökségeket.

A *lokális tér*, a lokalitás a települést/településegységet és a lakóhelyet/lakóközteret jelöli, amely a helyi társadalom színtere. Ehhez kapcsolódóan a lokális identitás a helyi közösséggel, a lakóhely természeti, kulturális örökségével, értékeivel, hagyományaival való azonosulás, érzelmi kötődés. Kárpáti Árpád és Rigó Róbert a lokális, helyi identitást a területi identitás jellemzőjeként említik, véleményük szerint ismét erősödik a lakóhelyhez, helyi közösséghez és helyi közösséghez tartozás élménye. A lakóhely magába foglalhat különböző méretű és jellegű területi egységeket, a néprajzi tájegységtől a járáson át a kistérségig, de akár városrészt, kerületet is jelenthet.⁴¹

A tárgyi emlékek gyűjtése, feldolgozása, a tájházak gyűjteménye, a helyi gyűjtemények, múzeumok szerepe a lokális identitás erősítésében fontos szerepet játszhatnak. Akárcsak a civil, nonprofit kulturális jellegű szervezetek, amelyek tevékenységükkel szintén hozzájárulhatnak a kulturális értékek, örökségek fennmaradásához. Közösségfejlesztő hatása lehet a kulturális örökségnek és a kevésbé cselekvő emberekből cselekvő, tenni akaró emberek és közösség is válhat, vállalkozásokat indíthatnak, és gazdasági tevékenységre is használhatják a kulturális értékeket. Csurgó Bernadett és Szatmári Anita tanulmányukban Christopher Ray (1998) kultúra-gazdaság elméletét emelik ki, mely szerint a kultúra-gazdaság modell egyik központi eleme a helyi identitás, amely a helyi kulturális értékekre alapozva megújítható és átalakítható, továbbá kulcsfontosságú az adott vidéki terület külső megjelenítésében és a helyi közösségfejlesztésben egyaránt.⁴²

A Vajdasági Magyar Értékek átmentésénél alulról induló kezdeményezésről van szó egy mikroközösségben, de az értékek idővel egy makroközösség értékeivé is válhatnak. Az egyén és a közösség együtt kell, hogy megélje a kollektivitást, hogy cselekvő közösséggé váljon és része legyen egy társadalmi felelősségvállalásnak. Elengedhetetlen a helyi értékek felismerésében, feltárásában a település lakóinak bevonása, mert rajtuk múlik először a hagyományok, értékek ápolása. Az érték legyen megőrzendő, egyedi, a településre jellemző, autentikus. Olyan kincs, amelynek gondozása hosszú távon fontos, amelyre fejlesztési projektumokat, programot lehet építeni, amelyet szeretnének megőrizni, beemelni a köztudatba. Minden településnek van rejtett értéke, amely a közösség fejlődését is szolgálhatja.

⁴¹ Kárpáti–Rigó 2019: 63.

⁴² Csurgó–Szatmári 2014: 34. http://real.mtak.hu/18763/7/201403_03_csurgo_szatmari_0-1.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 05. 04.)

Zentán vannak műemlék jellegű és védettnek nyilvánított épületek, a helyiek számára ezek az épületek jelentős építészeti örökségek. Kiemelünk röviden néhányat közülük, amelyek a Vajdasági Magyar Értéktár települési értéktárában vagy a Külhoni Nemzeti Értéktárban is helyet kaptak. A *Tűzoltólaktanya*⁴³ (1903–1904) szecessziós stílusban készült a magyar népművészet elemeinek felhasználásával, alkotója Lajta Béla, a XX. század magyar építészetének kiemelkedő alakja. A műemléknek nyilvánított épületet a Külhoni Nemzeti Értéktárban is jegyzik. A város központjában kapott helyet és Zenta jelképévé vált a *Zentai Városháza*⁴⁴ (1912–1914), mely kissé romantikus hatású, de a szecesszió jegyeit viseli. A város lelkét, múltját és jelenét szimbolizálja a főtérre néző impozáns épület, tervezője Kovács Frigyes budapesti műépítész. A *Zentai Gimnázium*⁴⁵ (1884–1910) ma is a főtér meghatározó épülete, díszes főhomlokzata magyaros stílusban készült. Tervezője Berzenczey Domonkos, Zenta főépítésze. Magyar Ede szegedi építész tervezte a *Royal Szállót* (1910–1911), melynek építésze a modern elemek felé mutat, de szecessziós elemek is díszítik az épületet.

A település egyik kiemelkedő történelmi, kulturális értéke, a *zentai csata* (1697. szeptember 11.), a Külhoni Értéktárban is megtalálható. A zentai esemény a törökellenes felszabadító háború egyik legjelentősebb és legvéresebb csatája volt, amelyben a szövetséges keresztény sereg Savoyai Jenő herceg vezetésével győzelmet aratott a török hadakon. Ezzel a csatával az európai összefogás megdőntötte Magyarországon a török uralmat, és elkezdődtek a béketárgyalások a törökökkel, amelyek az 1699-ben megkötött karlócai békéhez vezettek. A zentai csatának fontos szerepe volt a törökellenes küzdelem utolsó szakaszában. Tehát a csata jelentős helyet foglal el a magyar történelemben, ezen kívül kiemelten fontos eleme a zentaiak identitástudatának.⁴⁶

Graham B. és szerzőtársai utalnak rá, hogy az örökség önkényesen ragad ki az történelemből egy-egy momentumot, szereplőt. Általában olyan eseményeket és szereplőket emel ki egy közösség a múltból, amelynek értékrendszerével, szellemiségével azonosulni tud. A kulturális örökség segítségével határozhatjuk meg önmagunkat, honnan jöttünk és hová tartozunk.⁴⁷

⁴³ Vajdasági Magyar Értéktár. <http://ertektar.rs/> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 19.)

⁴⁴ Vajdasági Magyar Értéktár. <http://ertektar.rs/> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 19.)

⁴⁵ Vajdasági Magyar Értéktár. <http://ertektar.rs/> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 19.)

⁴⁶ Vajdasági Magyar Értéktár. <http://ertektar.rs/> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 19.)

⁴⁷ Graham–Ashwort–Tunebridge 2000: 285.

Kulturális örökség és identitás összefüggése multikulturális közegben

A kulturális örökség egy térség és az ott élő közösség kultúrája, valamint a történeti múltban élők halmozódó kulturális hagyatéka. A múlttal kapcsolatos kötelékek tagadhatatlanok, az örökség mégsem elsősorban a múlttól szól, hanem a jelenről. A kulturális örökség megóvásával erősíthető és óvható a nemzeti identitás is egy többnemzetiségű környezetben.

„A multikulturalizmus általában a társadalmi és politikai egyenlőtlenségek ellen küzd, s erre a »különbségelvűek« a kultúra területén látják a megoldást: kulturális képviseletet kívánnak biztosítani.”⁴⁸

Az egyén identitásának megőrzését legjobban az a tény befolyásolja, hogy a mindennapokban a boldogulásához anyanyelvének a használata milyen mértékben szükséges. Ez döntően meghatározza jövőjét, életcélját, ambícióját. Minden kiemelt fontosságú intézmény feladata között kell, hogy szerepeljen a magyar szellemiség és a szülőföldön való boldogulás erősítése, ez pedig leginkább a fiatalokon keresztül valósulhat meg.

A tapasztalat és a gyakorlat azt mutatja, hogy Vajdaságban, de különösen Észak-Bácskában, a Tisza mentén kiemelt jelentőséggel bír az anyanyelv megléte, az anyanyelvű kultúra és az anyanyelvű oktatás. Az emberek érdeklődéssel kísérik és követik a magyar nyelvű kulturális eseményeket, főleg a tömbmagyarság és szigetmagyarság körében adott a lehetőség az anyanyelv és a magyar kulturális örökségek ápolására, megőrzésére, a szórványmagyarság körében pedig még nagyobb körültekintéssel kell odafigyelni az identitásmegetartó elemekre.

A művelődési intézmények és egyesületek küldetését vállalnak azzal, hogy a kulturális értékek, az anyanyelv, a hagyományok megtartása céljából tevékenykednek kisebbségi léthelyzetben is, mivel a kultúra az egyik legfontosabb identitásmegetartó erő.

Irodalom

ANDORKA Rudolf

2006 *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó

⁴⁸ Feischmidt 1997: 18.

BADIS Róbert

2008 A vajdasági magyarság identitásstratégiái. In Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – Kulturális emlékezet*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. 319–327.

2011 *A vajdasági magyar szórványban élők demográfiai helyzete*. Zenta: Identitás Kisebbségkutató Műhely. http://www.idkm.org/hirek/A_vajdasagi_magyar_szorvanyban_elok_demografiai_helyzete.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 25.)

BARLAY Jenő – GÁBRITY MOLNÁR Irén

2008 *Hazaérsz. Esély és egyenlőség a Vajdaságban*. Vajdasági Módszertani Központ. Szabadka: Grafoprodukt

CSURGÓ Bernadett – SZATMÁRI Anita

2014 Vidéki kultúra, helyi közösség és lokális identitás. A kulturális örökség szerepe a lokális identitásépítésben és a helyi közösségfejlesztésben Hajdúdorogon és Hajdúhadházon. *Metszetek*. 3. 33–51. http://real.mtak.hu/18763/7/201403_03_csurgo_szatmari_0-1.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 05. 04.)

FEISCHMIDT Margit

1997 *Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzus*. Budapest: Osiris

GÁBRITY MOLNÁR Irén

2008 A délvidéki identitás nyomában. In Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – Kulturális emlékezet*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. 307–318.

GRAHAM, Brian – ASHWORTH, Greg. J. – TUNEBRIDGE, John E.

2000 *A geography of heritage. Power, Culture and Economy*. London. Hodder Arnold Publication. 285. In Pap Ági: *Az épített örökség és a helyi identitás kapcsolatának cselekvőközpontú földrajzi vizsgálata budapesti mintaterületeken*. Doktori (PhD) értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Földtudományok Doktori Iskola, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. http://doktori.bibl.uszeged.hu/id/eprint/2243/1/Pap%20%C3%81gi_doktori%20disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 05. 21.)

KÁRPÁTI Árpád – RIGÓ Róbert

2019 Helyi identitása helyi értékek gyűjtésének módszertana, a helyi identitástudat erősítése. In Tózsza István (szerk.): *HUNGARIKUMOK és nemzeti értékvédelem*. Budapest: Dialóg Campus Könyvkiadó. 63–86. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/4066/1/HUN_UJ_Ideig_TK.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 05. 03.)

KEMÉNYFI Róbert

2001 *A mérés lebegtősége az etnikai, vallási és a nemzeti kisebbség fogalmában*. 65–77. file:///C:/Users/Gyongyi/AppData/Local/Temp/928%23%23default.genres.article%23%23-653-1-10-20150210.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 10. 22.)

KOKOVIĆ Dragan

2000 *Kultúra, szubkultúra, ellenkultúra*. (Ford. Zsoldos Zsalkina.) Symposium. tavasz-nyár, 25. <https://18cfaeaf-a-62cb3a1a-s-sites.googlegroups.com/site/theoktatas2/home/az-oesszehasonlito-kulturtoertenet-europai-dimenzio/olvasmanyok-es-forrasok/kokovic.pdf?> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 20.)

LOVAS Ildikó (szerk.)

- 2011 *Vajdasági Magyar Kulturális Stratégia 2012–2018*. https://www.mnt.org.rs/sites/default/files/attachments/vajdasagi_magyar_kulturalis_strategia_2012-2018.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 21.)

MIRNICS Károly

- 1998 Asszimilációs tényezők és asszimilációs politika Jugoszláviában (Vajdaságban). *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 9. 2. 1. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00032/pdf/03.pdf> (A letöltés dátuma: 2020. 05. 21.)

PALUSEK Erik – TROMBITÁS Tímea

- 2017 Vajdaság demográfiai és migrációs jellemzői. In Ördögh Tibor (szerk.): *Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői*. 41–72. Szabadka: Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete

PATAKI Ferenc

- 1997 Identitás – Személyiség – Társadalom. In Lengyel Zsuzsanna (szerk.): *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó

SIMOVIC-HIBER Ivana – KARTAG-ÓDRI Ágnes

- 1997 A kultúra és identitás (emberi) jogi aspektusai. *Létünk*. 3–4. 293–307. http://adattar.vmmi.org/cikkek/4571/letunk_1997.3-4_18_ivana_simovic_hiber-kartag_odri_agnes.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 09. 28.)

ÚJVÁRI Edit

- 2009 A kulturális identitás kérdésköre és kutatásának lehetséges irányai. A SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézetének identitáskutató programja. In Szirmai Éva – Újvári Edit (szerk.): *Nemzetiségi – Nemzeti – Európai identitás*. Szeged. <http://mek.oszk.hu/08200/08200/08200.pdf> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 19.)

INTERNETES FORRÁSOK

Eugenio Barba <http://www.literatura.hu/szinhaz/barba.htm> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 24.)

Hagyományok Háza <https://hagyomanyokhaza.hu> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 28.) Magyar Nemzeti Levéltár https://mnl.gov.hu/mnl/vaml/a_leveltar_feladata_es_tevekenysege. (A letöltés dátuma: 2020. 10. 28.)

Szerbiai Statisztikai Hivatal (Republički zavod za statistiku) www.stat.gov.rs

Vajdasági magyar kulturális stratégia 2012–2018. http://www.mnt.org.rs/sites/default/files/attachments/vajdasagi_magyar_kulturalis_strategia_2012-2018.pdf. (A letöltés dátuma: 2018. 05. 21.)

Thurzó Lajos Művelődési-Oktatási Központ. <http://tlkk.org/varosi-konyvtar> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 24.)

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet honlapja: www.vmmi.org

Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség. <http://vmmsz.org> (A letöltés dátuma: 2020. 09. 29.)

Zentai Magyar Kamaraszínház. <http://zentaimagyarkamaraszinhaz.com/hu/oldal/2/bemutatkozas> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 24.)

Gyöngyi Kormányos Katona

BUILDING ROLE OF LOCAL AND CULTURAL INSTITUTIONS AND LOCAL
VALUES IN A MULTICULTURAL ENVIRONMENT IN VOJVODINA

The signing the Treaty of Trianon brought about profound political, economic and cultural changes in the life of Hungarians in the Carpathian Basin. The Hungarians in Vojvodina which was given to Serbia as part of the treaty were also negatively affected as they became overnight an ethnic minority.

One of the aspects of the survival and thriving of Vojvodina Hungarians in their motherland has been their preserving their identity, language, culture and education in the mother tongue from the time of the signing of the Treaty to this day.

Today the region has cultural institutions and associations that strive to keep ethnic Hungarians' national consciousness and the vitality of their native culture. While doing so, they also build communities and create value.

Ethnic Hungarian culture is present as a subculture since Hungarians are present as a minority existing in a multicultural milieu.

The study provides an overview of the most significant Hungarian cultural institutions in Vojvodina and the issues of national and cultural identity. The study also presents some elements of the local cultural heritage of Senta, a small town in Vojvodina, showing how all these institutions and issues shape the local identity.

Tárgyi örökség

Kész Réka
Fazakas-Timaru Carina
Czinege József

Ételek vándorúton

Magyarországon ápolást vállaló kárpátaljai asszonyok táplálkozási szokásai

KÉSZ RÉKA

Bevezetés

Kutatómunkámban¹ Magyarországon házi ápolói (idősgondozói) munkát vállaló, 45 év fölötti magyar nemzetiségű, a kárpátaljai Salánk településen élő asszonyok táplálkozási sajátosságait vizsgálom a munkavállalás időszakában.

Az ápolói munkavállalásra irányuló kutatásomat 2016-ban kezdtem el. Jelen tanulmányt 2019 első feléig készített interjúk alapján dolgoztam ki. Értelemszerűen, a továbbiakban közölt adatok e dátumig érvényesek.² A teljes kutatásomon belül a továbbiakban hét ápoló narratíváját ismertetem. A megkérdezetteket hólabda módszer segítségével és egyéni ismeretség alapján kerestem fel. Egy-egy ápolót több alkalommal is megszólítottam, így folyamatosan értesültem a munkavállalással kapcsolatos eseményekről, hírekről. Mivel az általam bemutatott idősgondozónők a hivatalosan regisztrálatlan munkavégzők közé tartoznak, a dolgozatban szereplő neveket a személyiségi jogok védelme miatt kódolva tüntetem fel.

Az alábbi írás alapfeltevése, hogy a munkavállaló otthona és a külföld közötti, oda-vissza ingázásokból álló migrációja révén személyenként változó összetételű és mennyiségű, ám gyakran hasonló elemeket tartalmazó tárgykészlet is mozgásban van. Mindezek megítélése összetett, többes funkcióval bír: a személyes szükségletek biztosításán, enyhítésén túl a csomag tárgyai segítik az emlékezést és a kötődések fenntartását, az otthon hiányának enyhítését, támaszt nyújthatnak, megjelenhetnek az identitás kifejezőiként, önreprezentációs eszközként is. Emellett kapcsolatok építésének, elmélyítésének segítői lehetnek, egyben bizo-

¹ A jelen munka megírását Magyarország Collegium Talentum programja is támogatta.

² Az azóta végbemenő változások regisztrálása (így például a határátlépésre, vámvizsgálatra vonatkozó szigorítások, a Covid 19 hatásai a munkavállalásra), feldolgozása jelenleg is zajlik.

nyos elemek presztízsemelésként is szolgálhatnak. Az ápolókkal folytatott beszélgetésekből kiderül, hogy a mozgásban lévő tárgyak között domináns részt foglalnak el a legszükségesebb, személyes holmik, mint például a ruhanemű, tisztálkodási szerek, törülköző, lábbeli, egészségügyi készítmények. Mindezeket kiegészítik az otthon tudatosan idéző,³ a kötődés, vágyakozás, biztonság, hovatarozás élményét erősítő tárgyelemek. Ilyen lehet egy fotó, jeggyűrű, egy rózsafüzér-lánc vagy egy unoka rajza. Mindemellett az ápolók poggyászának speciális részét képezik a különböző élelmiszerek, ételalapanyagok is. Hogy milyen mértékben, az egészen szubjektívnek bizonyulhat. Akad ápoló, aki a kérdést frappáns válasszal lezárva leszögezi: fölöslegesnek tartja az étel hordozását, mivel minden szükséges élelmiszer beszerezhető a munkavállalás során: „*Minek? A sivatagba homokot?*”⁴ Mások viszont a spórolás céljából vagy a megszokotthoz, a sajátéhoz való ragaszkodásból, esetleg kuriózum volta miatt magukkal vitt élelmiszerek viszonylag széles skálájáról számolnak be. Tanulmányom célja, hogy a munkavállalók narratívái alapján röviden ismertessem ezeket a táplálékokat és betekintést nyújtsak az ételek „vándoroltatásának” motivációiba, lehetőségeibe és korlátaiba is.

Az ápolási munkakör rövid ismertetése

Kárpátalján az ukrainai rendszerváltás és az azt követő gazdasági hanyatlás, a fizetések elmaradása, a munkahelyek megszűnése illegálisnak minősülő jövedelemszerzési gyakorlatok tömegét tette szükségessé.⁵ Az utóbbi években ugrásszerűen megnövekedett a külföldi munkavállalók száma. Nem hivatalos források szerint⁶ 2018-ban 12 millió ukrán állampolgár dolgozott külföldön. Az építkezési, gyári, vendéglátóipari, mezőgazdasági és egyéb foglalkozású⁷ dolgozók mellett sok kárpátaljai nő vállal beteg-, illetve idősgondozói, ápolói munkát.

Ahogy Turai Tünde kifejti, az időskori önállóság csökkenése (elvesztése) miatt felmerülhet egy segítő személy igénybevétele. Ezt elsősorban a család biztosíthatja, amelynek a tagjai azonban nem minden esetben tudják megoldani az állandó jellegű személyes gondoskodást. Emiatt felmerül egy nem családtag meg-

³ Lényegében minden otthonról hozott tárgy, valamilyen szinten összeköt az otthonnal, ezért emeltem ki a tudatosságot: ezeket a tárgyakat nem a használatuk miatt, hanem vonatkozása(i), hordozott tartalma(i) végett viszik magukkal.

⁴ Saját gyűjtés: É. Brigitta

⁵ Orosz 2012: 316.

⁶ Ukrajna szociális politika minisztere, Andrij Reva nyilatkozata: <https://interfax.com.ua/news/economic/515542.html> (Utolsó megtekintés: 2020. 11. 14.).

⁷ A jövedelemszerzési technikák kategorizálási nehézségeiről Borbély Sándor is beszámol: Borbély 2015b: 230–232.

bízásának a lehetősége, akár formális, akár informális, illegális úton.⁸ Turai szerint az efféle munkavállalás létjogosultsága azért válhat jelentőssé, mert míg a nyugati világban az elégtelen szociális ellátórendszerek és a kitolódó életkor miatt növekedő igény mutatkozik a gondozói feladatkör betöltésére, addig a poszt-szocialista országokra az alacsony vagy elégtelen bérek és jövedelmek, valamint a munkanélküliség jellemző. A két régió munkaerő igénye tehát kiegészíti egymást.⁹

Az általam megkérdezett munkavállalók (egy kivétellel) ápolói, egészségügyi szakképzettség nélkül vállalnak idősgondozói munkát. Ennél nagyobb jelentőséggel bír az otthoni, hagyományos életmódból¹⁰ eredő és a mindennapok során szerzett rutin. Emellett előtérbe kerülnek a betegápolás, a gyermek- és az idősgondozás, valamint a különböző háziasszonyi tevékenységek sok éves tapasztalatai. Abban pedig, hogy miért van igény a határon túlról érkező, szakképzettség nélküli ápolókra, az is közrejátszik, hogy a munkaadó(k) számára a kockázatok ellenére megéri az olcsó, de „munkához szokott”, illegálisan dolgozó munkavállalók alkalmazása.¹¹

Bár a megkérdezett munkavállalók mindnyájan idősgondozói (segítői) munkára szegődtek egy-egy személy (ritkábban házaspár) mellé, a feladatok mennyisége és minősége különböző.¹² Az ápolás definíciója egy olyan vigyázó, segítő, ellátó, folyamatosan figyelő feladatkört foglal magába, amely (az egyik munkavállaló hasonlatából kiindulva) „árnyék szerepként” határozható meg.

A mindennapi tevékenységek segítésén kívül az ápolásnak egészségügyi vonatkozása is van. Mivel csupán ritkán rendelkeznek megfelelő egészségügyi képzettséggel, ezért a bonyolultabb orvosi eljárásokat kivételes esetben bízzák az ápolóra (és nem is biztos, hogy elvállalja). A gyógyszerek adagolása viszont rendszerint a munkavállaló kötelezettségei közé tartozik, ami felelősséggel jár, egyben bizalmat követel meg. A bizalom a munkavállalás alatt alakul ki és erősödik meg.¹³ A „betanítás” elsősorban valamelyik hozzátartozó, váltótárs vagy közvetítő végzi. Nem tart sokáig, gyakran csak a leglényegesebb információkat adják át. Kivételes az olyan alkalom, amikor egy szakképzett ápoló segíti a szükséges ismeretek megszerzését.

Az ápolási teendőkhöz gyakran társul háztartási munka is, amely elvégzése egyben fokozott terhelést jelent a munkavállaló számára. Másik oldalról megközelítve az a tapasztalat, hogy az ápolók mindezeket nem feltétlenül fizikai terhe-

⁸ Turai 2010: 113.

⁹ Turai 2014: 312.

¹⁰ Jávor 2000: 633.

¹¹ Pulay Gergő hasonlót tapasztal romániai magyar vendégmunkások (építőmunkások) kapcsán: Pulay 2006: 27.

¹² Kibővített ápolói feladatkörrel számol be hasonló helyzetű széki asszonyok esetében: Bodnár 2005: 170.

¹³ A bizalom szerepére a házi ápolóság kapcsán utal: Kész 2017: 28.

lésként azonosítják. Némely tevékenységet, mint például a takarítást, önként, megszokásból, a munka üresen maradt idejének könnyebb átvészelése miatt végznek a gondozók.¹⁴

A társalkodói szerepkör alapvetően szintén nem tartozik az ápolási feladatok közé, mégis igény van rá. Azokban az esetekben, ahol az ápoló közvetlenebb, kevésbé jelent terhet. Éppen ezért a jó kommunikációs készség az íratlan ápolói kritériumok (előnyös tulajdonságok) közé sorolható. A tapasztalat az, hogy hiába precíz, gondos az ápoló, ez önmagában nem minden esetben bizonyul elegendőnek. Az egymás mellett élést, a külvilággal való minimális kapcsolattartást mindkét fél számára elviselhetőbbé teszi az egymással folytatott kommunikáció. Persze, ritkábban, de megjelenik „beszélgetőpartneri”, társalkodónői feladatkör is.¹⁵ Bár, a narratívákból kiderül, ez „tisztá” formájában nem valósul meg, rendszerint a munkavállalók számára kevésbé megterhelő teendőkkel egészül ki. Ilyen a (már említett) takarítás vagy minimális konyhai tevékenység.

A konyhai tevékenység végzése lehet a munkaadók részéről megszabott kötelezettség, vagy önkéntes időtöltés. Talán azt, hogy a konyhai tennivalókra vonatkozó feladatok köre mennyire változó, egy példán keresztül tudnám bemutatni. K. Nikoletta és S. Ibolya egymás váltótársaiként gondoskodnak ugyanarról az időse férfiről. Azonban míg Nikoletta a mindennapi teendők mellett konyhai teendőket is elvállalt, és így a munka folyamán a megbízó és a saját étkeztetése is rá hárult, addig Ibolya az ápolás mellett megterhelőnek érezte a folyamatos sütés-főzést. Így arra az időre, amíg Ibolya tölti be az ápolói tisztséget, az ebédet egy helyi étteremből rendelik meg. A munkavállaló és fogadó közösség számára az egyik legszembevetőbb találkozási terület a munka, így például a konyha tere, amelyben lehetőség nyílik a másik fél kiismerésére, sztereotípiák alkotására, tradíciók ízlésvilágok összemérésére és összeegyeztetésére.¹⁶ A gondozási tevékenység mellett a főzést is elvállaló asszonyok alkalmazkodnak az általuk sok esetben addig nem ismert főzés-technikához, alapanyagokhoz, ízekhez vagy elvárásokhoz, de egyben az otthonról hozott tudásukat is kamatoztatják. A sajátjuktól eltérő mikrovilág táplálkozás-kultúrájának megismerése, egyeztetése a gondozói munkát vállaló nők szempontjából fontos része az alkalmazkodásnak, a munkavégzés sikerének.¹⁷

A munkavállaló a munka ideje alatt az ápolásra, segítségre szoruló személy mellett (egy háztartásban, de általában külön szobában) kerül elszállásolásra. Az egy vagy több havi folyamatos együttélés, bár tartalmaz pihenőidőt, mégis állandó figyelmet igényel a munkavállaló részéről. Mint ahogyan Turai Tünde is megállapítja: a huszonnégy órás felügyelet révén ugyan nagyobb a munkavállalói

¹⁴ Kész 2019: 344.

¹⁵ Hasonlót tapasztal: Bodnár 2005: 170.

¹⁶ Kész 2018: 157.

¹⁷ Kész 2019: 344.

kiszolgáltatottság mértéke, a pozitívum viszont, hogy nem kell szállást fizetni, az étkezések nagy részére sem kell költeni, így az ápoló több pénzt takaríthat meg.¹⁸ A magánszféra (család, háztartás) szintjén végbemenő, a külvilágtól nagymértékben elszigetelt munkát a szakirodalom egyfajta „láthatatlanságként” jelöli meg.¹⁹ A családtagok legtöbb esetben külön háztartásban élnek gondozást igénylő hozzátartozójuktól.²⁰ Ezen személyek (gyermek, unoka, örökös, néha pedig a közvetítő gyakorolja az ellenőrző szerepét) meghatározott időközönként látogatást tesznek, foglalkoznak, beszélgetnek az idősebb családtaggal. A látogatási alkalomok egyben ellenőrzést, kontrollt is jelentenek: felmérést, hogy, minden rendben zajlik-e. A hozzátartozók megjelenésükkel gyakran segítik a gondozói munkát, így például összeírják a háztartási, konyhai hiánycikkeket, bevásárolnak.²¹ Mindemellett gyakori, hogy közvetett módon, például telefonon tartják a kapcsolatot akár a gondozóval, akár az idős családtaggal.²²

A *váltótárs*, *váltó* fogalom az egymást felváltó ápolókat fedi: míg az egyik munkavállaló az egyhuzamban letöltött munkaidő végén hazatér, helyére másvalaki kerül, hasonló intervallumban. Ezt a fajta váltásos stratégiát a szakirodalom „rotációs rendszerként”, az otthon és külföld között oda-vissza utazás gyakorlatát pedig „cirkuláris migrációként” is említi.²³ Gyakori, hogy ezek a munkavállalók már régóta ismerik egymást.²⁴ Mindez annak is köszönhető, hogy egy ápolói állás megüresedésével az aktuálisan dolgozók saját ismeretségi körben értesítik a munkát keresőket, akiknek majd segítenek az ápolásba való bekapcsolódásban (például *beajánlás* révén). Az egymás értesítésének rendszerét láncreakcióként is értelmezhetjük, amelyben az egyes ápolók (G. Éva munkavállaló hasonlatával élve) láncszemeknek tekinthetők.

Az idősápolók és az ápoló személy (munkaadó) együttélése kapcsán hasonlót tapasztalhatunk, mint amelyet Gyáni Gábor említ az egykori cselédség vonatkozásában: „...a munkavállaló tulajdonképpen meghatározatlan, előre nem körülírt tevékenység elvégzésére szegődött...”, melyben a munkaadó tetszés szerinti feladatokkal láthat-

¹⁸ Turai 2014: 319.

¹⁹ Turai 2014: 333.

²⁰ Munkaadónak szűkebb értelemben az a személy tekinthető, aki megbízza az ápolót és fizeti annak bérét. Ez többnyire az ápoló személy egy-egy hozzátartozóját (örökösét), olykor pedig magát az ápolót jelenti. Tanulmányomban viszont e megnevezést általánosítva alkalmazom a felvigyázott személyre és annak hozzátartozóira.

²¹ Változó, hogy a bevásárlást az ápoló rokonai végzik el, vagy rábízzák a munkavállalóra.

²² Az elmondásomból azt tapasztalom, hogy mindig van egy családtag, aki krízis esetén elérhető (elesés, rosszullet), vagy személyes, vagy közvetett segítséget nyújt.

²³ Turai 2017: 3; Váradai 2018: 119.

²⁴ Természetesen vannak egymás számára kezdetben ismeretlen (idegen) munkavállalók. Így például válthatja egymást kárpátaljai és erdélyi származású ápoló is. A megismerésére kevés idejük adódik: egyik megérkezésével a másik hazautazik.

ta el.²⁵ Hasonlóság mutatkozik abban, mind a modern idősápolói, mind a cselédi munkavégzés hossza, ritmusa a munkaadó és családja szükségleteihez, életviteléhez igazodik, amely háztartásonként eltérő, mégis legtöbbször monoton hasonlóságokat mutat. Egyezés mutatkozik továbbá a munka időtartamában is: mivel az egy térben tartózkodás egész napra kiterjed. Ezért, mint ahogyan az egykori cselédek esetében, az ápolás során sem mérhető, hogy a munkavállalók hány órát fordítanak munkára. Mindez több tényező függvénye: általában a felkelés-lefekvés közötti időszakot foglalja magába. Emellett előfordulnak krízishelyzetek, amelyek folyamatos, huszonnegy órás készenléti időt követelnek az ápoló részéről. Ilyen például az ápoló személy éjjeli rosszul léte.²⁶ Az ápoló - házvezetőnő - cseléd fogalmak közötti átfedések elemzésével többek között Németh Krisztina foglalkozik,²⁷ valamint Bodnár Anita²⁸ és Turai Tünde²⁹ kutatásaiban is megjelenik. Borbély Sándor szintén említést tesz az ápoló és a cseléd pozíció között mutatkozó hasonlóságról: „mindent elvégez a ház körül, amit mond a gazda.”³⁰

A szállított élelmiszerek

Az ápolókkal folytatott beszélgetések alapján azt tapasztalom, hogy az utazás körülménye és módja kihatással lehet a csomag méretére és összetételére. Az interjúkból kiderül: a határon gyalogosan átkelő, az út egy részét tömegközlekedéssel megtevéő ápolók kevesebb tárgyat tudnak utaztatni. Általában ilyenkor a legszükségesebb holmik kerülnek a csomagba, mint például ruházati, tisztálkodási cikkek. Az utazás egy másik (leginkább alkalmazott) módja, hogy az ápolót egy kárpátaljai fuvaros háztól-házig szállítja. Ez lehetőséget ad a poggyász megnöve-

²⁵ Gyáni 1983: 19. Az egykori cselédek életéről ír még: Czingler–Tóth 2014: 195–201.

²⁶ Lásd: Gyáni 1983: 163–165; Kész 2019: 341–342.

²⁷ Németh 2016. Link: http://www.socio.hu/uploads/files/2016_4/nemeth.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 09. 13.), Németh 2018: 94–121.

Figyelmet érdemel a Németh Krisztina tanulmányának (Németh 2018: 94–121.) egyik ismeretterjesztő jellegű összefoglalója (Határátkelő oldal: https://hataratkelo.blog.hu/2019/02/20/cseledseg_vagy_onmegvalositas. Utolsó megtekintés: 2019. 04. 06.) végén található komment szekció. Az oldal látogatói között kibontakozó diskurzusban a cselédség-ápolóság munkakörök közötti pro és kontra érvek kerülnek felállításra, körbejárva a munka negatív, pozitív aspektusait. Egyéni (munkáltatói és munkavállalói) tapasztalatok és sztereotípiák megosztásán túl laikus vélemények széles skálája kutat a további hasonló (bár nem azonos) fogalmak között: *au pair*, *maid*, *domestica*, *nanny*, *stb.*

²⁸ Bodnár 2005: 165.

²⁹ Turai 2012: 83–90.

³⁰ Borbély 2015a: 12. Arra, hogy miként utalhat a kapcsolati státuszra a tegezés, a becézés, a megszólítás vagy az utólagos megnevezés (néni, bácsi, „akár csak édesanya” vagy a munkahierarchiát feltételező „gazda” megjelölés), arról bővebben: Kész 2017: 16–20; Kész 2019: 342.

lésére, így a megkérdezett munkavállalók nagyobb eséllyel és mértékben visznek magukkal élelmiszert.

A határátkelésre vonatkozó aktuális szabályozások szintén nagyban behatárolják az ápoló csomagjának összetételét.³¹ A szigorításokra többek között hatással volt az Ukrajnában, Kárpátalján is felbukkanó afrikai sertéspestis (ASP)³² is. A 2018-ig készített interjúk alapján a mégis megvalósuló húsáru átjuttatás a munkavállaló leleményességén, esetleg kapcsolati hálójába tartozók segítségével (és persze az egyéni szerencsén) múlt. Az interjúk készítésekor viszont többször is találkoztam olyan esettel, amikor az adott ápoló a rizikó ellenére is megkockáztatta némely tiltólistás étel utaztatását. Így többek között az ápolók csomagjában előfordult már darált hús, szalonna, házi füstölt kolbász, sertésszár, egészben lefagyasztott tyúk³³ (saját fogyasztásra vagy ajándék gyanánt), kirántott hússzelet, fasírt. Ezeket kiegészítik az egyéb állati eredetű termékek, mint a tojás, túró.

Az ápolóval együtt utazó ételek mennyiségére kiható tényező az, hogy az ápoló milyen célból viszi magával az adott ételfélét. A továbbiakban néhány jellegzetesebb lehetőséget ismertetek.

A bevezetőben említettem, hogy a munkavállalóra változó mértékben hárulnak konyhai feladatok. Bizonyos helyeken az ápolónak nincsenek (illetve csekélyek) a konyhai teendői, ugyanis az ételt vagy annak egy részét (mint például az ebédet) munkaadói megrendelik. Máshol viszont az asztalra kerülő menü elkészítése teljes egészében a munkavállaló feladata. Azokon a helyeken, ahol az ápolónak konyhai teendőiknek is eleget kell tennie, a napi menü általában közös egyeztetést követően készül el. A munkavállaló mindenképp igazodik annak a személynek az ízléséhez, aki számára az étel készül: legyen szó akár az ápolóról, vagy annak egy-egy olyan hozzátartozójáról, aki éppen látogatást tesz a munkavállalás helyszínén. Mindemellert az ápolónak gyakran lehetősége nyílik az önállósodásra is, „szabad kezét kapva” az otthoni, jól ismert receptek előállítására. Mindez a befogadás egyik fokozott szintjeként is értelmezhető.³⁴ A különböző ételek, melyek elnyerik a munkaadók tetszését, tanúskodnak a munkavállaló háziasszonyi jártasságairól, a presztízs emeléseként is szolgálnak. Több ápoló is beszámolt olyan si-kertörténetről, melyben egy-egy, akár az otthoni környezetre specifikusan jellem-

³¹ 2018-ban a Nemzeti Adó- és Vámhivatal által az alábbi szabályozások voltak érvényben: file:///E:/N%C3%A9prajzi%20%C3%A1t%C3%B3hat%C3%A1r%20cikk/2018_utastajekoztato.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 11. 20.)

³² A téma a helyi sajtóban sokáig központi teret kapott, lásd: Illyés 2017. Forrás: <http://www.karpatalja.ma/sorozatok/kopogtato/kopogtato-a-sertespestis-nyomaban/> (A letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

³³ Otthoni körülmények között tartott.

³⁴ Turai 2018: 83.

ző étel ízének híre kelt munkaadó családjának körében. Így az étkezések egyben kapcsolatépítő funkcióval is bírnak.³⁵

Azokban az esetekben, ahol az ápoló a munkavállalás során valamilyen konyhai tevékenységet végez, az utaztatott élelmiszerek egy része alapanyagként kerül felhasználásra. Az ápolók egyik leggyakrabban felemlgetett ilyen hozzávalója a borscsleveshez szükséges speciális fűszeres, krémszerű alapanyag, a „*zaprawka*” vagy „*Borschova zaprawa*” volt.³⁶ Több munkavállaló is beszámolt arról, hogy ezt, a kárpátaljai konyha egyik jellegzetesen szláv levest elkészítette a gondozott személy (néha annak családja) számára. A borscs sok esetben ízlett, sőt előfordult, hogy az ápolótól többször is kérték annak elkészítését. Az interjúk alapján azt tapasztaltam, hogy a megszokott ízek mellett, hogy tanúskodnak a munkavállaló konyhai szakértelméről, számára feleleveníthetik az otthon, enyhítik a hiányérzetet. Ebben az értelmezésben az ételek értéke nem csupán anyagi, táplálék voltukban válik jelentőssé, hanem az általuk közvetített tartalom révén is.³⁷ Mivel azonban Magyarországon az említett hozzávaló (*zaprawa*) nehezen, vagy egyáltalán nem beszerezhető, gyakorta képezi az ápolók csomagjának a részét.

Alapanyagul szolgáló élelmiszer utaztatására másik példa a G. Éva által megtermelt sütőtök, amelyet az ápoló a munkaadó által kedvelt krémleves hozzávalójának szánt. Mindezt annak ellenére tette, hogy ő maga nem szerette ezt az ételt.³⁸ Ez esetben nem az volt a fő ok, hogy Magyarországon nehéz lenne hozzájutni (sőt!), hanem inkább a saját termelés reprezentálásának igénye,³⁹ emellett megjelenik a takarékoskodás szándéka is. A többi hasonló helyzettel ellentétben itt az ápoló nem a saját részre próbált meg takarékoskodni, hanem a munkaadója számára. A helyzet azért különös, mert azokban az esetekben, ahol konyhai teendő járul a munkavállalóra, az alapanyagok költségét a munkaadók biztosítják.

³⁵ Kész 2019: 344–345; Kész 2020: 79.

³⁶ *Borschova zaprawa*, borscsleves ízesítéséhez használt, az ukrainai boltokban kapható szószkeverék. Alapját a reszelt főtt cékla, sárgarépa és hagyma adja. Fűszerként a babérlevél, só, bors dominál benne.

³⁷ Árendás–Szeljak 2014: 13.

³⁸ Az ápolók konyhai teendőit elemző tanulmányomban bővebben kitérek a munkavállaló és munkaadó ízvilágának találkozására, összeegyeztetésére. A fogadó közösség táplálkozaskultúrájának idegenségét az ápolók legszembetűnőbbben a krémlevesek fogyasztásában érzékelték. Az általam megszólított asszonyok nagy része a munkavállalás során találkozott először ezzel az étellel. Bár az ápolóknak ritkán ízlett, mégis el kellett tanulniuk ezen étel különböző típusainak elkészítését. Az interjúkban például sütőtök-, brokkoli-, spenót- és fokhagymakrémleves került szóba. A narratívákban ez a leggyakrabban említett olyan ételféle, amely sztereotipizálás alapjául szolgál. Lásd: Kész 2020: 73–89.

³⁹ Más ápolók esetében is gyakori, hogy fontosnak tartják az otthonról vitt gyümölcs és zöldségfélék, illetve az azokból készült tartósított élelmiszerek (befőtt, savanyúság) utaztatását, így például: K. Mónika és K. Nikolett.

„*Azít is hazuról vittem neki [az ápoló személynek], hogy ne kelljen ott venni, majd én viszek sütőtököt!*”⁴⁰

Az interjúk alapján azt tapasztaltam, hogy azon munkavállalók esetében, akiknek az étkezésük egy részéről saját maguknak kell gondoskodniuk (vagyis számukra csupán a főétel, az ebéd biztosított), az otthonról szállított élelmiszerek mennyisége fokozódik. Az ilyen helyzetekben az otthon ízeihez való ragaszkodás mellett fontos szempont a már említett takarékoskodó magatartás: vagyis az, hogy a munkavállalónak az ápolás során minél kevesebbet kelljen költenie. A következő, az utaztatott ételeket felsoroló idézet Z. Emese narratívájából származik. Számára munkaadói az ebédet megrendelték, a többi étkezést viszont magának biztosította:

„*Hát vaját vittem, sajtot vittem, lekvárt vittem, lecsót vittem. Meggylekvár... Aztán vót, igen, szalonnát is vittem, kolbászt is, akkor még nekünk is vót, a kenyérré tettem ott... Hát a csokit vittem, neki egy fél kilót, meg magamnak is, olyan húsz, harminc dekát,⁴¹ hogy én se kíváncssam. Meg cukorkát vittem neki [az ápoló személynek].*”⁴²

Beszélgetésünk egy későbbi alkalmával Z. Emese a felsorolást kiegészítette az otthonról vitt (saját maga főzött) szilva- és baracklekvárral, meggydzsemmel, valamint Kárpátalján vásárolt „*kavarós kávéval*”.⁴³

Viszonylag kivételes eset az (egy narratívában találkoztam vele), amelyben az ápoló számára munkaadói biztosítanak az étkezéseket, az viszont nem él a lehetőséggel, hiszen speciális, étrendet követ. K. Mónika (ápoló) elmondásából kiderül, igen érzékeny arra, hogy csupán azokat a megszokott ízeket, ételeket fogyasztsza, amelyet saját kertjében és gazdaságában, saját rendszerben ellenőrzött körülmények között termel. Számára különös nehézséget jelent a munkavállalás ideje alatt bárminemű üzletben vásárolt, vagy ismeretlen eredetű élelmiszer fogyasztása. Emiatt poggyászának élelmiszertartama jóval meghaladja a másik kilenc munkavállalóét: a munkaidő alatt az általa elfogyasztott ételek legnagyobb részét otthonról viszi magával. Csomagjában megtalálhatóak különböző zöldség- és gyümölcsfélék, illetve az ezekből készült ételfélék: paprika, paradicsom, uborka (nyáron egészben, frissen, télen befőzéssel tartósítva), különféle lekvárok (barack, meggy); dió (ebből a munkavállalás során kalácsot készít), végül pedig a húsfélék nyers és előre elkészített formában.

Az, hogy egy ápoló külön forrásból étkezik a munkaadójánál, nem feltétlenül jelenti, hogy a szállított élelmiszerekből csupán a munkavállaló fogyaszt.⁴⁴

⁴⁰ Saját gyűjtés: G. Éva

⁴¹ Dekagramm.

⁴² Saját gyűjtés: Z. Emese

⁴³ *Nescafé* kávé említ.

Az interjúkban gyakran találkozunk a megkínálás gesztusával, így például különböző finomságokból, csemegékből. Ez a gyakorlat az udvariasság szintjén túl szintén bírhat kapcsolatépítő, presztízs-emelő funkcióval. Illetve Kapitány Gábor és Kapitány Ágnes megfogalmazása szerint a kínálás szokása mögött egyfajta karmafilozófia áll.⁴⁵

Az előzőekben szó volt azokról az ételekről, amelyeket az ápoló magában, vagy az ápoló személyrel együtt, illetve a megkínálás során egy-egy látogatóval fogyaszt el. A narratívákból kiderül, a szállított tárgyak, élelmiszerek bizonyos része viszont céltudatosan ajándékként funkcionál. Mindezek célja lehet kapcsolatok kiépítése, elmélyítése. Az ajándékozás tehát olyan befektetésként, stratégiaként is értelmezhető, amely megkönnyítheti a beilleszkedést, az önelfogadtatást és egyúttal feszültségfeloldó gesztus is lehet. Sok ápoló már az első megérkezéskor visz magával valamiféle ajándékot (leginkább élelmiszert, ezekről később bővebben is szó esik). Másrészt ez egyfajta kulturális szinten zajló, a szocializációból eredő megnyilatkozásként is definiálható. Vagyis, az ápoló egy idegen személy házába érkezve önmagát nem csupán munkavállalóként, de vendégként is értelmezi (illetve munkaadóit vendéglátóként).⁴⁶

A beszélgetésekből körvonalazódik, az ajándék átadása legtöbb esetben nem egyoldalú, hanem oda-vissza irányban működik,⁴⁷ illetve meghatározó részük már eleve viszonzásként kerül átadásra.

„Hát mondjuk most úgy lesz most is, hogy kaptam egy csomó mindent a szomszédból, amit hazavittem. Oda akarok vinni, egy kila csokit... a két lánynak is záprávat, meg egy-egy tábla csokit nekik.”⁴⁸

„A szomszédasszony... adott nekem wif-t. Nem baj, most ha megyek vissza, viszek nekik csokit.”⁴⁹

⁴⁴ Itt azokról a helyzetekről van szó, amelyekben az ápoló nem közös forrásból étkezik a munkaadójával (az ápoló személyrel).

⁴⁵ Kapitány–Kapitány 2014: 19.

⁴⁶ Ezért is okozhat számára csalódást a munkaadók részéről tapasztalt egyéb, a munkaköri státuszt szigorúbban vevő értelmezés. Ennek egyik példája, amikor az ápolót munkaadója nem kínálja meg valamilyen finomsággal, amelyből éppen fogyaszt. Míg munkavállalóként a kínálás gesztusára nem tarthat igényt, vendég státuszban viszont ez az ápoló kulturális normáinak megsértését jelenti. A háznál, hosszabb intervallumban történő, íratlan szabályokra épülő munkavégzés során ezért is nehéz behatárolni a felek egymáshoz fűződő viszonyát, szerepét, hatáskörét.

⁴⁷ Lásd: Vályi 2008: 113–114.

⁴⁸ Adatközlőim nevének kódolási rendszere a kutatás kezdete óta módosult. Éppen ezért a BA szakdolgozatomban a jelenleg É. Brigitta néven említett ápoló még B. É. monogrammal, az S. Ibolyaként említett ápoló pedig S. A. monogrammal szerepelt. Lásd: Kész 2017: 33.

⁴⁹ Saját gyűjtés: S. Ibolya

Wilhem Gábor szerint

„[...] az ajándék, mint tárgytípus nem csupán az ajándékozás, az esetleges viszonzás gesztusát képes szimbolizálni, hanem képviselni tudja az ajándékozót magát [...]”⁵⁰

Mint ahogyan azt Németh Krisztina is kifejti, az ajándékozás kapcsolati viszonyt, társadalmi helyzetet tükröző megnyilvánulásnak bizonyul.⁵¹ Ám tapasztalatom az, hogy az ajándékozásban nem mérhető egyértelműen a kapcsolatok mélysége. Maga az ajándék ugyan lehet szívélyes gesztus, amely jelzi a két fél közötti érzelmi kötődés kialakulását, baráti státuszba lépést. Ugyanakkor nem mehetünk el az egyéb kiváltó okok és tényezők mellett. Ilyen például a lomtalanítás⁵² következtében adott ajándék esete. Ez történhet akár jótékonyági, vagy baráti céllal, de az interjúk alapján mégis azt tapasztaltam, érzékeny témának számít. A megajándékozott ápoló részéről az eljárás megítélése ambivalens: egyrészt örül az ajándék gesztusának, a hasznos holminak,⁵³ másrészt hierarchikus viszonyt, a két fél anyagi helyzete közötti különbséget juttatja eszébe. A vagyoni eltávolodás tudatosítása Németh Krisztina által bemutatott ápolónő esetében is megjelenik, aki, miután munkaadói használt ruhával ajándékoztak meg, önmagát „zsákot cipelő cigányhoz” hasonlította.⁵⁴

A narratívák alapján az ajándék mennyisége és minősége szubjektív, igazodik az ajándékozó anyagi, gazdasági lehetőségéhez. Mindemellett bizonyos értelemben mégis sajátos rendszert mutat. Míg a munkavállalók részéről leggyakrabban említett ajándéktípus a kibocsátó ország, illetve település üzleteiben vásárolt, vagy házilag megtermelt, előállított élelmiszerek csoportja, addig a fogadó közösség ajándékai inkább tárgyi eszközökben, esetleg egészségügyi készítményben nyilvánulnak meg. Másik szempontból megközelítve megfigyelhető az a tendencia, hogy míg a munkavállalók kivétel nélkül akár a saját kezűleg készített, akár boltban vásárolt (de sohasem használt) terméket ajándékoznak, addig ők igen gyakran kapnak (a már említett) használt tárgyakból. Persze fontos annak kihang-

⁵⁰ Wilhelm 2014: 35.

⁵¹ Németh 2016: 35.

⁵² Előfordult, hogy a munkavállalót autógumival, jó állapotban lévő, de már használt edénnyel, kiolvasott folyóiratokkal ajándékozták meg.

⁵³ Erre egy sarkalatos példa, amikor az idős, ápolat személy halála után annak hozzátartozói (gyermek, unokák) már nem tartanak igényt az elhunyt tárgyaira. Ennek számos oka lehet: bizonyos tárgyak értéktelenné minősítése (edények), környezet megújítása, a halott mindennapjaihoz tartozó tárgyaktól való eltávolodás (paplan, párnahuzatok, szőnyeg, függöny, stb.). Előfordul, hogy ezekből a már nem kívánatos (az elhunyt személyhez asszociált) tárgyakból az ápolónak (ápolóknak) is ajándékoznak. Mindenképp további kutatásra érdemes téma a tárgyak hazautaztatásának (határon való átvitelének) módja és az eszközök későbbi használata, sorsa.

⁵⁴ Németh 2016: 35.

súlyozása, hogy ezeknek a használt tárgyaknak az értéke gyakran bizonyul jelentős összegűnek: téli autógumi, brosstű, ágyneműk, edények, ruhák.

Az eddigi adatgyűjtés során tapasztaltam, hogy az ajándékok egy-egy része bizonyos értelemben az etnicitás kérdéskörével is összefüggést mutat. Pulay Gergő írja:

„a mai magyar közbeszédben elterjedt gyakorlat, hogy a szomszédos országok lakóit az etnicitásra való tekintet nélkül ukránnak, romának, szlováknak nevezik.”⁵⁵

Mint ahogy Pulai Gergő kifejti a Magyarországon munkát vállaló romániai magyarok kapcsán,⁵⁶ úgy az általam vizsgált narratívákban a munkavállalók valós sérelemként számoltak be a stigmatizáltság megtapasztalásáról.⁵⁷ Az általánosító „ukrán” címkéért való felháborodás ellenére azonban a megkérdezett munkavállalók a mindennapokban gyakran mégis az leukránozó sztereotípiákat erősítő eszközökkel, tárgyakkal reprezentálják a kibocsátó közösséget. Ennek egyik példája az ajándékozás: a Kárpátaljáról Magyarországra vitt tárgyi ajándékok nagy részét az otthoni boltokból vásárolt (a kínálat miatt érthető módon) ukrán felíratú, elnevezésű termékek (főleg élelmiszerek) képezik. Mindezeket azért is ajándékozzák, mert ízvilágban, esetleg formában eltérnek a magyarországi termékektől. Az ápolók azért is ezeket az ajándékokat részesítik előnyben, mert a fogadó közösségben ezek mutatkoznak sikeresebbnek, számítanak kuriózumnak. Mindezekhez viszont olyan magyarázat társul, amelyekben a kibocsátó közeg egyértelműen ukrán, szláv definícióval kerül párhuzamba. A narratívákban megjelenik a például az „ukrán csoki”: amely egyben a leggyakrabban említett ajándékformák között szerepel mind „szemes” (mérős), mind táblás formában. A csokoládék között nagy népszerűségnek örvendenek például a ROSHEN márkajelzésű termékek, ezen kívül gyakori még a *Krászněj Mák*, *Kara Kum* és a *Rácskei* csokoládé- és cukorkafélék (a teljesség igénye nélkül). G. Éva narratívájában például szintén közkedvelt, mentolos édességet említ:

„A pluszos cukorkát,⁵⁸ azt mindig tettem be. A. [gondozott személy fia] mindig azt mondta: Éva néni, van ukrán negrója? Mondom, van bizony, hoztam neked, ... ukrán negrót.”⁵⁹

⁵⁵ Pulay 2006: 33–34.

⁵⁶ Pulay 2006: 33–34.

⁵⁷ Vári András Magyarországon gyári munkát vállaló szlovákiai magyar munkások esetében számol be hasonlóról: „önképükbe nemigen illik a „szlovák” megjelülés, sőt egyenesen megbélyegzés számba megy”. Vári 2002: 223.

⁵⁸ Mentolos ízű keménycukorka, a csomagolásán zöld alapon a gyógyító erőt jelző kereszt: innen a köztudatban élő, ám nem hivatalos „keresztcsukorka”, „pluszos cukorka” elnevezés.

⁵⁹ Saját gyűjtés: G. Éva

Mindezek mellett ajándékként is értelmezhetőek a már említett ételalapanyagok, hozzávalóként fogyasztott termékek, mint a *Borschova zaprava* vagy a *Kozackij*, csípős jellegű mustár, esetleg a magyarországinál erőteljesebb ízű ketchup.

„Meg a krumpli salátát szerette [a munkaadó], a rakott krumplit szerette. Csináltam neki, akkor ehhez majonézt vittem, vittem kecsapot, innen Ukrajnából. És azt mondta, na, ez isteni.”⁶⁰

Persze, előfordul, hogy egy-egy alapanyag olykor eltérő fogadtatásban részesül. Ezt tapasztaltam a már említett *zaprava* esetében: bár egyes helyeken különlegességként értékelték, nem minden esetben nyerte el a munkaadó család tetszését.

„Meg vittem borsosavójá záprávat, de azt mondja [a munkaadó], hogy légy szíves, ezt ne hozd többet. Ezt valahogy nem szeressük, de a majonézetek, meg a ketchup nagyon finom, nem olyan, mint a miénk.”⁶¹

Az előzőekben említésre került, hogy Kárpátaljáról Magyarországra ajándékozás gesztusa mögött egészen eltérő motivációk állnak. Ennek egyik egyedi példája G. Éva esete. Az ápoló az ukrainai édesség kuriózumát felhasználva egy sajátos konfliktuskezelési (és elkerülési) módot alakított ki, amelyben a munka folyamán az otthoni édességet motivációs eszközként használta fel. Elmondásából kiderül, egyik ápolójával több alkalommal is konfrontálódott. A nyugdíj előtti óvónői tapasztalatait hívva segítségül végül olyan kifinomult, saját „büntető”, a kedvesebb magatartásra ösztönző eljárást alakított ki, amelyet egy munkavállaló helyzete megenged munkaadójával szemben, mégis, kilépve ebből a státuszából játékosan óvónő-gyermek szerepbe helyezte magukat.

„Vittem mindig ilyen ukrán csokikat, keresztcsokorkát, azt nagyon szerette [a gondozott hölgy], meg a bosszúkás csokoládét, meg a Krásznáj Mákot [ukrán csokoládé]. És akkor, ha jól viselkedett, este, vacsora után mondtam, hogy egy kis nassolást... el tetszik fogadni? Jaj, na, ezt vártam. Ma megérdemlem? Mert mondtam neki valamikor, ideges voltam, hozzáak, nem hozom, ma nem tetszik megérdemelni, nem adok.”⁶²

Összegzés

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a munkavállalóval együtt mozgásban lévő csomag tartalma és célja egyénileg változó, mégis mutat hasonlóságokat (tár-

⁶⁰ Saját gyűjtés: G. Julianna

⁶¹ Saját gyűjtés: G. Éva

⁶² Saját gyűjtés: G. Éva

gyi szükséglet, emlék, ajándék). Mindezek között domináns részt foglalnak el az élelmiszerek, amelyek gyakran a határátlépés során érvényben lévő tiltások és a felmerülő kockázatok ellenére kerülnek átvitelre. A munkavállaló azonban nem csupán Magyarországra visz csomagot, hanem haza, a saját közösségbe is. Ezek között szerepelnek a munkavállalás alatt kapott, illetve a munkavállaló által vásárolt, egy-egy családtag számára vitt kedveskedő ajándékok. Ez utóbbi esetében azt tapasztaltam, hogy mivel a kibocsátó közösség piacán szinte minden termék megtalálható (Magyarországon gyártott termékek is), ezért a munkavállalók legtöbbször minimális mennyiségű árut (ajándékot) visznek haza. Ezek között valamilyen „típusos” magyar élelmiszer (pl. Túró Rudi, Medve Sajt), valamint különböző fűszerkeverékek, gyógyszerek, esetleg gyermekruhák szerepelnek. Ezek az ajándékok viszont elvesztették identitásformáló funkciójukat, és csupán ritkán rendelkeznek a Magyarországról hozott tárgy presztízisértékével.⁶³

Irodalom

ÁRENDÁS Zsuzsa – SZELJAK György

- 2014 Múzeum, bevándorlók, tárgyak. Bevezető gondolatok a tanulmányokhoz. In Árendás Zsuzsa – Szeljak György (szerk.): *Vándorló Tárgyak. Bevándorlók Tárgykultúrája Magyarországon*. 13. Budapest: Néprajzi Múzeum

BODNÁR Anita

- 2005 Női migráció és változó nemi szerepek. Széki asszonyok Budapesten. In Feischmidt Margit (szerk.): *Erdélyi (de)konstrukciók: Tanulmányok*. 163–184. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék

BORBÉLY Sándor

- 2015a „Az ukrán, utolsó cigány” – a külföldi bevándorlás mikropolitikája egy határvidéki településen, Kispaládon. *Tér és Társadalom*. 29. 3. 3–32. <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/2708/4812> (A letöltés dátuma: 2018. 12. 18.)
- 2015b Informális gazdasági stratégiák a magyar-ukrán határvidéken. In Turai Tünde (szerk.): *Hármas Határok néprajzi értelmezésben. An Ethnographic Interpretation of Tri-Border Areas*. 217–245. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet

⁶³ A szocializmus idején a tagállamokban élők számára külföldről érkező javak esetében él a fogalommal Wessely Anna (Wessely 2000: 105.)

CZINGLER Szilvia – TÓTH Eszter Zsófia

- 2014 Pest feketére fest? – Cselédek Budapesten 1920 - 1960. In Gyulai Éva (szerk.): *Úr és szolgálja a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok. In Memoriam Vári András (1953-2011)*. 195–201. Miskolc: ME BTK TTI

GYÁNI Gábor

- 1983 *Család, háztartás és a városi cselédség*. Budapest: Magvető Kiadó

ILLYÉS István

- 2017 *Kopogtató: A sertéspestis nyomában*. Kárpátalja. MA. <http://www.karpatalja.ma/sorozatok/kopogtato/kopogtato-a-sertespestis-nyomaban/> (A letöltés dátuma: 2018. 11. 10.)

JÁVOR Kata

- 2000 A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz nyolc kötetben. Társadalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 629–639.

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

- 2014 *Alternatív életstratégiák*. Budapest: Typotex Kiadó

KÉSZ Réka

- 2017 *Női munkavállalási migráció az idősápolás tükrében* (kézirat). Debrecen: Debreceni Egyetem BTK Néprajzi Tanszék. DENIA 4280.
- 2018 Kultúrák találkozása külföldön munkát vállaló kárpátaljai nők narratívái alapján. In Nagy-Kolozsvári Enikő – Szilvia Kovács (szerk.): *Multikulturalitás és diverzitás a 21. században*. 150–155. Ungvár: „RIK-U” Kft.
- 2019 Hagyományos női szerepek alkalmazása pénzkereseti lehetőségként: Magyarországon idősápolást vállaló kárpátaljai nők életstratégiái. In Frauhammer Krisztina – Pajor Katalin (szerk.): *Emlékek, szövegek, történetek. Női folklór szövegek*. 337–350. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság
- 2020 Mikrovilágok találkozása: Magyarországon idősápolási munkát vállaló kárpátaljai nők táplálkozáskultúrájának sajátosságai. In Dobi Edit (szerk.): *Juvenília VIII. Debreceni Bölcsész Diákkörösök Antológiája*. 73–89. Debrecen: Printart-Press Kft.

NÉMETH Krisztina

- 2016 *Házi ápolók – „Új/globalis házicselédek? A cselédmetafora két házi idősápolással foglalkozó nő történetében* http://www.socio.hu/uploads/files/2016_4/nemeth.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 09. 13.)
- 2018 Házi idősápolás – a házicselédség vagy az önmegvalósítás útjain? In Váradai Monika Mária (szerk.): *Migráció alulnézetből*. 94–121. Budapest: Argumentum

PULAY Gergő

- 2006 Etnicitás, állampolgárság és munkaerőpiaci kategorizáció. *Regio, kisebbség, politika, társadalom*. 2. 25–42. <http://regiorepertorium.adatbank.transindex.ro/index.php?action=szerzo&name=PULAY%20Gergo> (A letöltés dátuma: 2019. 01. 08.)

TURAI Tünde

- 2010 *Öreg ember nem vénember. Idősek társadalom-néprajzi szempontból.* Budapest: Ballasi Kiadó
- 2012 What is a migrant care worker? Being at the crossroads of servant, family member and nurse. In Széman Zsuzsa (szerk.): *Challenges of the Ageing Societies in the Visegrad Countries.* 83–90. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat
- 2014 Időseket gondozó kelet-és közép-európai nők diskurzusa transznacionális életükről. *ETHNO-LORE: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XXXI.* 311–327. <https://nti.btk.mta.hu/images/evkonyv/2014/Turai.pdf> (A letöltés dátuma: 2017. 03. 13.)
- 2017 Beilleszkedés és kiilleszkedés, otthon és otthontalanság. A társadalmi beágyazottság újraszerveződése a kelet- és közép-európai házi ápolók migráns életútjában. *Társadalomtudományi Szemle.* 3. 1–24. https://socio.hu/uploads/files/2017_3/25_turai.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 04. 05.)
- 2018 Kelet- és közép-európai nők idegenségképzési stratégiái a globális háztartásiparban. *Néprajzi Látóhatár.* XXVII. 1–2. 71–93.

VÁLYI Réka

- 2008 Az altruizmus jelensége a társadalomtudományban. In Némédi Dénes – Szabari Vera (szerk.): *Kötő-jelek.* Budapest: ELTE TáTK Szociológiai Doktori Iskola. 113–114. <http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-833/kotojelek2007/TPUBL-A-833.pdf> (A letöltés dátuma 2017. 04. 11.)

VÁRADAI Monika Mária

- 2018 Kisfalusi nők a globális gondozási piacon. In Váradai Monika Mária (szerk.): *Migráció alulnézetből.* 122–169. Budapest: Argumentum

VÁRI András

- 2002 A határon átnyúló munkavállalás jelentősége és problémái az esztergom párkányi régió példáján. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből.* 219–240. Budapest: Akadémiai Kiadó

WESSELY Anna

- 2000 Utazó Emberek, utazó tárgyak. *Replika.* 39. 95–106.

WILHELM Gábor

- 2014 Migránsok és tárgyi kultúra. Elméleti és módszertani megjegyzések. In Árendás Zsuzsa – Szeljak György (szerk.): *Vándorló Tárgyak. Bevándorlók Tárgykultúrája Magyarországon.* 24–34. Budapest: Néprajzi Múzeum

INTERNETES FORRÁSOK

- Ukrajna szociális politika minisztere, Andrij Reva nyilatkozata:* <https://interfax.com.ua/news/economic/515542.html> (Utolsó megtekintés: 2020. 11. 14.)
- Határátkelő oldal: Cseledség vagy önmegvalósítás* Forrás: https://hataratkelo.blog.hu/2019/02/20/cseledseg_vagy_onmegvalositas_ (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 03.)

Nemzeti Adó- és Vámhivatal által közölt utas tájékoztató: file:///E:/N%C3%A9prajzi
201%C3%A1t%C3%B3hat%C3%A1r%20cikk/2018_utastajekoztato.pdf
(Utolsó megtekintés: 2020. 11. 20.)

Réka Kész

FOOD ON A JOURNEY.
*EATING HABITS OF TRANSCARPATHIAN WOMEN TAKING CARE IN
HUNGARY*

The research for this study was conducted among Transcarpathian women who work in Hungary, where they take care of the elderly and assist them. Due to the employees commuting between their homes and abroad, a set of various objects is also set in motion. Among these, the most necessary personal belongings, such as clothes, toiletries, towels, footwear, and sanitary products, occupy a dominant part. These in turn are complemented by objects that evoke attachment to one's home, longing, security and identity, such as a photo, wedding ring, rosary chain, or a grandchild's drawing . In addition, various foods and food ingredients form a special part of these nurses' luggage and this latter part of the baggage is analyzed in detail. After briefly describing the types of food carried and based on the narratives of the employees the study provides insight into the motivations, opportunities, and limitations of "migrating" food.

A pusztinai *nunta* jelképei és rituális tárgyai

FAZAKAS-TIMARU CARINA

Bevezetés

Tanulmányomban a pusztinai lakodalom, a *nunta* jelképeit és rituális tárgyait, azok jelentéseit, elődleges és másodlagos funkcióit mutatom be.

A rituális tárgyhasználat törvényszerűségével, állományával, szimbolikus megjelenítésével, funkcióival, rendszerével és reprezentációs szerepével viszonylag kevesen foglalkoztak. A magyar és az európai néprajzkutatók részéről csak a 19–20. század fordulóján irányult nagyobb figyelem a falusi közösségek tárgyi kultúrájára. A helyi társadalmak szerkezetének, gondolkodásmódjának feltárásában csak ritkán használták a tárgyak vizsgálatát, és az európai falvakról, városokról írt monográfiákban többnyire úgy elemezték a társadalmi kapcsolatokat, hatalmi viszonyokat, tudatformákat és értékrendszereket, hogy az illető embercsoport tárgyi környezetét alig vagy egyáltalán nem vették figyelembe.¹ A 20. század elejétől kezdődően már nem csak a szép tárgyak motívumaival, jelentéseivel foglalkoztak a kutatók, hanem a tárgyak alapvető funkciói iránt is érdeklődtek, majd egyre többen vizsgálták egy-egy társadalom teljes tárgyállományát, annak belső rendszerét.²

Ezek a hiányosságok is motiválták kutatásaimat, ugyanis a pusztinai lakodalom átfogó és szakszerű elemzése mindeztidáig nem történt meg. A magyar lakodalmi szokásokban megjelenő tárgyak szerepéről már jelent meg publikáció,³ azonban behatóbban, monografikus eszközökkel elsősorban Fél Edit és Hofer Tamás, illetve Szőcsné Gazda Enikő elemezte a menyasszonyi hozomány és a lakodalmi ajándékozás alapvető funkcióit, jelentéseit, valamint az abban szereplő tárgyak és a helyben követendő mintának kapcsolatát.⁴

¹ Hofer 1983: 42.

² Hofer 1983: 42.

³ Balázs 1994: 244–259.

⁴ Fél–Hofer 1969; Szőcsné Gazda 2015.

Mivel Pusztinán még viszonylag teljes rendszerében fennmaradt az életfordulókhoz kapcsolódó rituális tárgyhasználat, fontosnak tartom ezek vizsgálatát és bemutatását. Kutatásaimat jelentős mértékben elősegítették a családok által megőrzött privát fotók, videó anyagok, visszaemlékezések, továbbá az ilyen alkalmak személyes megfigyelése, a beszélgetések és a helyiekkel készült interjúk is. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy pusztinai születésűként gyerekkorom óta részt veszek a különböző szertartásokon, eseményeken, így egy szubjektív tapasztalat motivált a téma összefoglalására.

A lakodalom előtti első hirdetéstől követő négy héten át használt tárgyakat mutatom be, majd ezt az időszakot is leszűkítem egyetlen napra. Ez a nagy időintervallum a *csárkötözés* és a *nunta* utáni hétfőig tart, ami nem kevesebb, mint 26 nap, amikor viszonylag sok tárgyat használnak, egyeseket elsődleges, másokat pedig szimbolikus funkcióban. A használat jelentése függ attól is, hogy mikor, mit, milyen kontextusban, ki használ.

Kiemelem, hogy a díszített tárgyaknak sokféle szerepük lehet: szolgálhatják a reprezentációt, valamint a kapcsolatok megélését, sok esetben azok szimbolikus megjelenítését. Vannak olyan tárgyak, amelyek nem valamilyen elsőrendű szükségletre készültek, hanem a népi társadalomban betöltött funkciójuk miatt jelentősek. Így a tárgyak a népszokások szerves részei, ilyenkor a falusi közösségen belüli kapcsolatokat fejezik ki és szolgálják.⁵ Megfigyelésem alapján, a lakodalom napján használnak olyan tárgyakat is, amelyeket csak erre a napra állítanak elő, de olyanokat is, amelyeket a mindennapok idején is használnak. Úgy gondolom fontos figyelembe venni azt, hogy a nyelvi és az etnikai asszimiláció ellenére, ezek a hiedelmek, szokásemények, szimbólumok, mind a mai napig használatban vannak, és a moldvai Pusztinában a mindennapi és az ünnepi élet szerves részei. A mindennapi tárgyakat a szokások idején rendszerint új jelentésekkel ruházzák fel, így azok új funkciót töltenek be, míg a kimondottan rituális tárgyakat csak az esemény idején használják. Kihangsúlyozom, hogy ezeken az eseményeken mindennapi tárgyak, szimbolikus tárgyak és rituális tárgyak is megjelennek.

A kutatás helyszíne: Pusztina

Pusztina (románul: Pustiana) a Tázló völgyében fekvő moldvai csángó település, Perzsol (Pârjol) község legnagyobb, legnépesebb faluja. A dombvidéken fekvő falu lakói hagyományosan állattartással, növény- és gyümölcstermesztéssel foglalkoztak. Az 1962-es romániai kollektivizálásig a pusztinai családok szinte teljesen önellátók voltak, mindent helyben állítottak elő. A kollektivizálást követően

⁵ Gazda 2008: 145.

a családfők rendszerint kőolajipari vállalatoknál vállaltak munkát, az 1970-es évektől pedig megkezdődött a fiatalok egyre nagyobb mértékű elvándorlása. A közelebbi vagy távolabbi ipari központokban, városokban tanulók tanulmányaik befejeztével már nem tértek vissza szülőfalujukba, hanem a román többségű városokban alapítottak családot. A mobilisabb, fiatalabb családtagok a rendszerváltás után előbb Magyarországon, majd Olasz- és Spanyolországban kezdtek dogozni.⁶

Bernardino Silvestri ferences szerzetes, már egy 1697-es Rómába küldött beszámolójában megemlíti az akkor a Bákói római katolikus püspökséghez tartozó települést. A madéfalvi veszedelem (1764) után a Csík- és Háromszékről elmenekült székely családok tovább gyarapították a helység alapnépességét. 1781-ben Erdélybe küldött levelében Zöld Péter, Csíkból elmenekült plébános olyan faluként említette, ahol ő is gondozta az ide menekült székely családokat. Egy 1792-es osztrák térkép már 62 házat, 24 családfőt említett a faluban. 1814-ben még a kalugeri plébánia fiókja volt, első nagyobb templomát 1830-ban építették, melyet Szent István király tiszteletére szenteltek fel. Az 1848-ban leégett templomot 1849-ben fából újraépítették. A pusztinaiak ebbe a fatemplomba jártak egészen 1957-ig, amikor újabb, impozáns téglatemplomot emeltek.⁷ A falunak 1844-ben 500 lakosa volt, míg a 19. század végén már összesen 762 telken laktak. A források szerint jó gazdák voltak, összesen 20 lovat, 441 szarvasmarhát és 90 disznót tartottak. A 19–20. századok fordulóján tovább növekedett a lakosság száma, az 1930-as hivatalos romániai népszámlálás idején még 1153 római katolikusból 1146 vallotta magát magyar anyanyelvűnek. A 20. század közepén, pár évtized alatt megduplázódott lakosainak száma. 1992-ben összesen 2070 személy élt a településben, jelentős részük (2055 fő) katolikus volt, azonban közülük csak 53 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Tánczos Vilmos kutatásai szerint a helységben mindenki ismeri a magyar nyelv régies, 18–19. századi változatát. A 2002-es népszámlálás idején a 2402 katolikusból 370 magyar, 189 személy csángó nemzetiségűnek vallotta önmagát. 2005-ben már csak 737 család, 2057 katolikus személy élt Pusztinán. A 2009-es felmérés szerint összlakossága 1961 volt, melyből 1942 katolikus volt, 1757-en beszélték, 1876-an pedig értették a magyar nyelvet.⁸ A 2011-es hivatalos népszámlálás során 1454 főt jegyeztek fel a településen.

Első ízben Serafim Feraccioli szervezett népiskolát 1880-ban a faluban, ahol összesen 24 kisgyermeket oktatott. 1948–1952 között a helységben működött a magyar iskola, amelyben öt Erdélyből érkezett pedagógus összesen 210 tanulót oktatott. A 2003–2004-es tanévtől kezdődően a helybéli általános iskolában vá-

⁶ Nyisztor 2013: 16–18.

⁷ Gazda 2010: 338.

⁸ Gazda 2010: 338–339; Tánczos 2012: 84.

lasztható tárgyként újra lehet tanulni a magyar nyelvet. Nyisztor Tinka, helyben élő néprajzkutató, a Szent István Egyesület vezetője negyedszázada harcol, hogy a helybéli templomban magyarul is lehessen imádkozni. A településre látogató turistáknak napjainkban külön engedéllyel már lehet magyar nyelvű liturgiát szervezni és szolgáltatni.⁹

A pusztinai lakodalom szerkezete

A falu szokáskörének talán egyik legfontosabb eseménysorozata a házasságkötés, melynek keretében a kikérésre, a házasságkötésre, a menyasszony elvitelére és befogadására, a hozomány átadására, a lakodalmi mulatságra és különböző mágikus jellegű eljárások sorozatára kerül sor.

„Mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy a lakodalom, mint az egyéni élet egyik legfontosabb rite de passage-ához kapcsolódó szokás magát az átmenetet jeleníti meg, könynyíti meg és teszi emlékezetessé. Ezt tekinthetjük a lakodalom elsődleges, manifeszt funkciójának. E mellett a házasság révén rokonná vált családok közelítését is szolgálja, hiszen a jövőben rokoni szolidaritás kötelező rájuk. Volt és van azonban a lakodalomnak ezeken túlmutató, rejtettebb funkciója is.”¹⁰

Moldvában a román eredetű *nunta* vagy magyarul *menyekerző*, *menyegző* kifejezéseket használják a lakodalom megnevezésére, de a menyasszony rituális öltözetében, a lakodalom lezajlásában is találunk olyan elemeket, melyeknek elnevezései román eredetűek.

A pusztinai lakodalom legfontosabb szereplői a *nyírásza* (menyasszony) és a *nyírel* (vőlegény), az *örömapáék* (vőlegény szülei), a *búsapáék* (menyasszony szülei), a *keresztapák* (násznagyok), a *vornicel* (vőfély), a *gyertyatartók* (násznagyok által kiválasztott fiatalok, akik viszik a gyertyákat), a *kendős asszonyok* (nők a násznagyok és a vőlegény részéről), az *ajtóba álló asszonyok* (nyoszolyó asszonyok) és a *ruha rázóké* (koszorús lányok).

A moldvai csángó lakodalom előkészületei több napot ölelnek fel, és maga a tényleges lakodalom, mulatság is több napon keresztül tart. Ez idő alatt a vőlegény és a menyasszony családja készülődik a nagy eseményre.

Az esküvő előtt a legény a leánynak egy-két, helyenként akár hat-hét évig is udvarol. Utóbbinak tizennegyedik életéve után már nyilvánosan udvarolhatnak, de házasságkötésre még nem kerülhet sor. A falubeli értékrend és szokás szerint a legény valamivel később házasodhat, mivel a sorkatonai szolgálat megszűnése

⁹ Gazda 2010: 342.

¹⁰ Sárkány 1983: 282.

előtt katonaviseltnek kellett lennie. A második világháborút követően a szülők már nem avatkoztak bele a párválasztási döntésekbe. Az egyedüli szempont, amit megszabtak a gyerekeknek az volt, hogy gyermekük a kiszemelt jövődöbéli társuk római katolikus vallású legyen. Ma már ez a szigorú követelmény is enyhült valamennyire,¹¹ az egyik félnek át kell keresztelkednie a párja által gyakorolt hitre.

Régen a fiatalok találkozásának helye és ideje korlátozott volt és régebben a legalkalmasabb hely a *guzsalyas* (fonó) volt. Miközben a leányok szorgosan dolgoztak, a legények sorra vették a házakat, ahol „guzsalyoskodtak” a lányok, és igyekeztek utolsónak hagyni azt a házat, ahol a kiszemelt lány tartózkodott, hogy vele többet tudjanak beszélgetni. Amikor a guzsalyasok indulásra készültek, a házilány kikísérte őket a kapuig, és ha kedve tartotta, akkor megállt beszélgetni a fiúval. Amennyiben nem, elköszönt tőle.

Mivel a fiatal fiúk többsége hét közben a falun kívül dolgozott és csak hétvégére került haza, az udvarlásra legmegfelelőbb alkalom a rendszerint hétvégén sorra kerülő táncmulatság volt. A táncmulatság végezetével ki-ki a maga kedvesével párban távozott.¹² Napjainkban a pusztinai guzsalyast felváltották a bárók, kávézók, de hétvégén hazaérkező fiatalok körében még mindig népszerűek a táncmulatságok, amelyek alkalmat adnak a találkozásra és udvarlásra.

A LEÁNYKÉRÉS

Amennyiben az udvarlást követően a fiatalok az esküvő mellett döntenek, a szülők engedélyét kérik a házasságkötéshez. A leánykérés nem csak a legény feladata, hanem családjával, rokonaival együtt mennek el a lányos házhoz, hogy elkérjék a kiválasztott lányt szüleitől. Ez általában nem éri váratlanul a lány szüleit, hiszen a látogatásról már előre értesülnek, így akár ebéddel is készülhetnek. Előfordult, hogy a lány még nem állt készen a házasságra, de félt vagy szégyellte elmondani a kedvesének ezt. Ezért, amikor megérkeztek a kérők, a lány elbújt. Ritkán, de előfordult, hogy a szülők nem egyeztek bele a házasságba, és a kérőknek azt mondták, hogy nincs otthon a kiszemelt lány. Ilyenkor a legény még kétszer próbálkozhatott a leánykéréssel. Abban az esetben, ha a lány és a családja fogadták a kérőket, következett a fiatalok döntésének megtárgyalása, amikor szóba kerülnek a lakodalomhoz szükséges anyagiak, a munkakészség, a termelési eszközök és javak, mivel a szülők kötelessége gyermekük jó kiházasítása.

Ezen az „összeülésen” szóba kerülnek a násznagyok is, ha már ki vannak választva erre a szerepre a megfelelő személyek. Amennyiben még nincsenek, akkor

¹¹ Ivácsony 2003: 86.

¹² Istók–Pozsony 1992: 34.

megbeszéljük, hogy kihez forduljanak. Pusztinában rendszerint a legénytől elvárják, hogy legyen násznagya. Ha nincs, akkor a legény családját elítélik, hogy élete során nem tudott a fiának egy násznagyot szerezni. Ilyenkor derül ki, hogy a faluban milyen társadalmi státusszal rendelkezik a család, mennyire van kapcsolatban a falubeliekkel. Még akkor is, ha „egy élete” ismerik egymást, ez egy fontos szempont.

Egy másik fontos kérdés a lakodalom időpontja. A rendszerváltást követő évtizedek alatt a fiatal családok jelentős része külföldön keresett munkát, így ők már csak jelentősebb egyházi vagy családi ünnepekre utaznak haza Pusztinára. Ezért a lakodalom időpontjának megállapítása gondos tervezést, előrelátást igényel, amennyiben az érintettek szeretnék, hogy a falu lakossága nagy számban vegyen részt az eseményen. A külföldi szabadságnapok időszakával magyarázható, hogy a nyári időszakban (július, augusztus) rendezett lakodalmak száma nagyobb.

A helyszín kiválasztása is ugyanolyan lényeges szempont, mint az időpont. Ha a fiatalok külföldön dolgoznak, és tehetősek, akkor jellemző, hogy a közeli város egyik éttermében rendezik meg a mulatságot. Az anyagiak hiányában vagy a szülők ellenvetése miatt a falu kultúrházában kerül sor a mulatságra. Ma már a vőlegény földjén felállított sátorban is rendeznek lakodalmakat, ami abból következett, hogy a kultúrház hosszan elhúzódó javítása miatt az emberek elszoktak a „kultúrházass lakodalom”-tól. A helyszín kiválasztásban fontos szerepet játszik a családok vagyoni helyzete, az, hogy mennyit tudnak a helyszínre költeni. A család létszáma is meghatározó, hiszen a családtagok segítségével oldják meg a főzést, a felszolgálást, a takarítást. Ha a család nem annyira népes, vagy már idősek és kevés fiatal van, akkor inkább egy céget bízhatnak meg a feladatok elvégzésével. Ez a megoldás azonban igen ritka a közösségben.

A leánykérésre jóval korábban, legalább négy-hat hónappal a lakodalom előtt kerül sor. Ideális esetben a leánykérés és a lakodalom között eltelik egy év, hogy a vőlegény meg tudja vásárolni menyasszonyának a viselethez szükséges kellékeket, a család be tudja szerezni az italokat, rendezni tudja az anyagiakat, a házat előkészítse és nem utolsó sorban, a faluban is terjedhessen a híre annak, hogy apatársak lesznek.

MÁTKÁSODÁS

A szülők után, a papnak is bele kell egyeznie a házasságkötésbe. Ezért előbb a két fél családja elmegy a paphoz bejelenteni a gyerekeik házasságkötési szándékát. Itt derül ki, hogy a családok rendszeresen kifizették-e az egyházi járulékokat, a házszenteléseket. Ha minden rendben van, akkor a pap a szülőkön keresztül üzen a fiataloknak, hogy minél hamarabb menjenek ők is, hogy személyesen jelentsék be szándékukat. Miután a pap értesül a fiatalok szándékáról, és nincs semmi kifo-

gása ellene, három felkészítőt tart nekik, amelyen a házasságról és a gyermekvállalásról beszél velük. A felkészítők befejeztével a fiatalok kérik, hogy a pap három egymás utáni vasárnap hirdesse ki jegyességüket a faluközösség előtt.

CSÍRKÖTÖZÉS–SZABOGATÁS

A jegyessé válást követően, a lányos háznál megtörténik a *szabogatás*, vagy ahogy Pusztinában mondják, a *csírkötés*. Ekkor elsősorban a menyasszony családja, barátnői, közeli szomszédjai és rokonai, a vőlegény családja, a násznagy és a falu szakembere, a *nagyleány* gyűlnek össze egy csütörtöki napon, hogy a vőlegény által megvásárolt ezüstszínű szalát¹³ felszabják, megkössék, és a koszorút elkészítik. Pusztinában a csírkötözésre és a kendőtevéésre specializálódott személyt *nagyleánynak* nevezik. Ez az egyedülálló és gyermektelen nő már 53 éve végzi ezt a tevékenységet. A *nagyleány* leméri a menyasszony magasságát és csípőszélességét, és egy gerenda két szélére szegeket üt, olyan távolságra, mint amilyen magas a menyasszony, hogy ezen a fakereten tekerhessék, köthessék az ezüst szálból készülő tincseket. Egy tincs csírnek tartalmaznia kell 50–60 szalát, de ha gazdagabb a család, ez akár 100 szalát is tartalmazhat. A menyasszony magasságának, váll- és csípőszélességének függvényében 120–150 tincsre van szükség. Ezeket a tincseket felakasztják egy botra, míg mindegyik el nem készül, addig a tisztaszobában helyezik el őket. Ezt követően a *nagyleány* elkészíti belőlük a koszorút. A munka során megbeszélésre kerül a menyasszony hozománya is, a vászon darabok, a kendezők száma a lakodalomra, minden, amit cserébe kell adnia az ajándékokért. Szóba kerül az is, hogy ki és mikor szőtte a szőtteseket és hol vásárolta az anyagot a menyasszony anyja. Abban az esetben, ha gazdag családból származik a menyasszony, akkor az anyja előszedi a tisztaszobából a hozomány darabjait, hogy megmutassa és eldicsekedje jövődóbeli anyatársának, mennyi mindent ad lányának, hány rend viselete és padravalója van, illetve milyen sokat dolgozott, vagy kapott egykor az anyjától hozományként. Ezzel a család presztízse vagy növekszik, vagy rombolódik. A résztvevők megtekinthetik a ház belsejét és a tisztaszobát is. Az ott található munkákból láthatják, milyen a menyasszony anyjának kézügyessége, és megnézhetik a ház tisztán tartását, amely alapján megítélhetik a házban élő nők szorgalmasságát vagy lustaságát. Ekkor kerül megbeszélésre a vőlegény anyjával az ajándékcseré, hogy mit ad az anyós a menyének, illetve a meny az anyósnak, amikor bevezeti az új lakásba. Esetenként megtörténik, hogy meg is mutatja az anyós, hogy milyen fehér *borandzsik kendőt*¹⁴ vásárolt a menyének, és ilyenkor a násznagy-

¹³ Csírt.

¹⁴ Selyemkendő.

nével is megbeszéljük, hogy milyen ruhát vegyenek neki ajándékba. Abban az esetben, ha a kapcsolatuk még nem annyira jó, vagy a menyasszony családja kevésbé jómódú, nem dicsekszenek ennyire, de ebben az esetben is igyekeznek a vőlegény anyja előtt jó színben feltüntetni magukat, hogy a faluban a lehető legjobb vélemény alakulhasson ki a családról. Ezen a napon, a menyasszony családja gondoskodik az ételről és italról, hogy a meghívottak semmiben ne szenvedjenek hiányt. Délután három óra körül megérkeznek a férfiak is, és akkor elfogyasztják a menyasszony és az anyja által töltött galuskát és a kalácsot. Ezt követően *tisztelednek*,¹⁵ és este mulatsággal zárják a látogatást.

ELSŐ, MÁSODIK ÉS HARMADIK VASÁRNAP

A vasárnapi kihirdetést a menyasszonynál, a vőlegénynél és a násznagyoknál is nagy a készülődés előzte meg. Már korán reggel ünneplőbe öltöznek, várják a vendégeket és felkészülnek az első hirdetésre. A nap egyik főszereplőjéhez, a menyasszonyhoz hajnali öt órakor megérkezik a *nagyleány*, hogy feltegye a csütörtökön elkészített fejdísz, a koszorút, felöltöztesse viseletébe és felkészítse az első hirdetésre. Mielőtt feltenné a koszorút, a menyasszony anyja pénzt tesz lánya hájába, hogy majd a szertartás után a vőlegény keresse azt meg. A specialista fonja, varrja fel a *gyicáit* (copfjait) a lánynak, majd felteszik a koszorút és külön beleillesztik a fejdísz. Ez nem egyszerű folyamat, így csakis a *nagyleány* (a falu specialista) tudja végrehajtani, és a menyasszony anyja segít neki. A rituális öltözet magára öltésével, a lány már menyasszonynak számít, és várja a vőlegényét, aki a násznagyokkal együtt érkezik.

A vőlegény házában is nagy a készülődés. A vőlegény felöltözik, a szülei pedig várják a vendégeket és a násznagyokat, hogy elindulhassanak a menyasszony házához. Az ünneplőbe öltözött násznagyok csak szűk családjuk körében indulnak el a vőlegény felé, majd onnan a menyasszony házához tartanak.

A menyasszony házához érkező leány elsőként kedvese, majd annak szülei, testvérei, saját szülei és testvérei, végül az ott lévő vendégek mellére virágot tűz. A virág mérete a családi szerepek és rokonsági fokok szerint változik. A vőlegényt a legnagyobb méretű virág illeti, majd a szülők és a testvérek azonos nagyságú virágot kapnak, a násznagyok pedig kisebbet. A virágtűzést követően megvárják a második harangszót és elindulnak a templom felé.

Hujjogatva, hosszú sorban indulnak az úton az Isten házába, ahol a pap első alkalommal hirdeti ki a fiatal pár házasságkötési szándékát. A mise után rendszerint a menyasszony családja saját portájukon vendégeli meg a vőlegényt és család-

¹⁵ Egymást megkínálják borral, pálinkával.

ját, valamint a násznagyokat. Ott mulatnak, beszélgetnek egészen késő estig, és ezalatt a menyasszony mindvégig rituális viseletében marad. Amikor a vendégek távoznak, akkor a vőlegény segít neki levenni a koszorút. A vőlegény feladata a menyasszony fonott hajába varrt pénz megtalálása is. Ha nem találta meg, akkor kétszeresét kell visszaadnia kedvesének.

MÁSODIK VASÁRNAP

Ezen a vasárnapon zajlik a második hirdetés a templomban. Ugyanaz történik, mint az elsőn, annyi különbséggel, hogy a mise után a vőlegény családja vendégeli meg a menyasszony családját és a násznagyokat a saját portájukon.

HARMADIK VASÁRNAP

Harmadszor kerül kihirdetésre a fiatal pár szándéka, ugyanúgy, mint az előző két vasárnap. Ekkor a szertartás után nem mennek egyik házhoz sem, hanem egyet tisztelődnék a templom melletti kocsmában. Ez időben nem szokott elhúzódni, hiszen már közeledik a nagy nap, és mindenki igyekszik otthon a munkáját elvégezni.

CUNUNIA – POLGÁRI ESKÜVŐ

Negyedik héten, csütörtökön rendezik meg Pusztinában a legtöbb polgári esküvőt. Ugyanúgy, mint a hirdető vasárnapokon, a násznagy megy a vőlegény házához, ott *megtisztelik*, és együtt elindulnak a menyasszony házához. A menyasszony, barátnői és rokonai ilyenkor egyszerű, modern ruhában vannak. Szűk családi körben várják a vőlegényt és a násznagyokat.

Délelőtt elindulnak a szomszéd faluban levő polgármesteri hivatal felé, ahol a hivatalos összeadásra sor kerül. Az esketés román nyelven történik. Ide hangosan zajongva, hujjogatva és ma már feldíszített autókkal, dudálva érkeznek. Az összeadást követően a menyasszonyt megajándékozzák virágokkal és a mulatság helyszínére mennek, ahol szülei megvendégelik egy ebéddel a résztvevőket.

„Ehhez a kazánban, száz literes üstben készül a leves és a galuska is, amihez 10 kilo rizs, 10 kilo húst, 50 kilo káposztát, 1-2 üveg buliont (sűrített paradicsom) használ-

nak. A levesben pedig 6-7 tyúk fő.”¹⁶ – olvashatjuk Halász Péter legújabb munkájában.

Az út során több akadályt is szerveznek a menyasszony fiatal barátnői. Ilyenkor elkötik az utat vagy ellopják a menyasszony cipőjét. Cserébe a vőlegénytől és a násznagytól fizetséget várnak. Az úton a gyerekek legalább három helyen vizes vedreket tesznek ki, hogy a vőlegény pénzt dobjon bele.

A mulatságra a kultúrházban vagy a menyasszony házának udvarán kerül sor, és csak azok vesznek részt, akik a *csírkötözésen* és a hirdető vasárnapokon is jelen voltak. Ezen a mulatságon csak tárgyi javakkal, terménnyel, állatokkal ajándékozzák meg a fiatalokat. A polgári esküvőn mind a mai napig nem ajándékoznak pénzbeli összegeket. Az ajándékért cserébe, a menyasszony a „közelségi fokok” szerint megajándékozza a résztvevőket. A vőlegény családjának és a saját családjából származó férfiaknak általában szőtt kendezőket ajándékozik, míg a nőknek egy kendőt vagy egy sálát. A távolabbi ismerősöknek, szomszédoknak és barátoknak nem ajándékozik szőttéseket, hanem a férfiaknak törülközőt, a nőknek pedig sálát ad, amelyeket boltban vásárolt meg. Az általában éjfélig tartó mulatságot a menyasszony szülei szervezik és ők állják annak költségeit is. Emellett a menyasszony rokonsága szolgál fel, mosogat, takarít és intézi az egyéb teendőket. A vőlegény szülei nem kell hozzájáruljanak a mulatsághoz.

Péntek reggel kitakarítják a helyszínt és hazaviszik az ott kapott ajándékokat a menyasszony szüleihez. Ha ugyanazon a helyszínen kerül megrendezésre a lakodalom is, akkor elkezdik a hely előkészítését.

KAPUDÍSZÍTÉS

Szombat hajnalban a vőlegény és a barátai szekérral zöld ágért indulnak az erdőbe, magukkal pedig bort és pálinkát visznek. A hat-nyolc főből álló, éneklő csapat a zöld ággal jól megpakolt szekérral a menyasszony háza fele tart. A menyasszonynál ilyenkor nagy a várakozás, lánybarátnői papírdíszeket készítenek, virágokat gyűjtenek és csokrokat kötnek a zöld ágból készített koszorúra, amit majd a legények állítanak fel a kapu tetejére. Ha a legények már a koszorút feltették, akkor következik a többi munka: a lányok és a legények tovább mennek a násznagyhoz, hogy az ő kapuját is zöld ággal díszítsék. Itt a násznagy szomszéd lányai, rokonai díszítik ki virágokkal a zöld ágkoszorút, a fiúknak csupán annyi a dolguk, hogy feltegyék azt a kapu tetejére. Délután következik a vőlegény kapujának díszítése.

¹⁶ Halász 2020: 186.

Szombat este a kapudíszítést követően mindenkinek misére kell mennie és meg kell gyónnia. Így nem csak a házak kitisztítása és a kapuk feldíszítése által készülnek a házasságkötésre, hanem a lélek megtisztítására is időt szakítanak. A visszaemlékezések szerint régen a misét követően volt a *nuntatánc*, ami egy kisebb multság, ahol a vőlegény és a menyasszony, a szülők, násznagyok, közeli rokonok, barátok gyűltek össze, és éjfélig mulattak a kultúrházban. Erre nagy szeretettel emlékeznek vissza a falu idősebb lakói, és gyakran emlegetik, milyen jó is volt a lakodalom előtt mulatni, táncolni. Az elvándorlás, a külföldi munkavállalás és a globalizáció hatására nyugati minták is meghonosodnak a faluban. Napjainkban a lakodalom előtti multságokat felváltották a leány- és legénybúcsúztatók.

A *nunta* (lakodalom) napja

Az egyházi esküvőt vasárnap szervezik meg. A hét jeles napján már korán reggel (öt óra körül) felkelnek az *örömapák*, a *nyírel* (vőlegény) házánál felkel az *örömapa*, mert érkezik a *nagyleány*, hogy tegye fel a *kendőt*¹⁷ az *örömanyának*. Ilyenkor „összeszedik” a házat, esznek az előző éjszaka megfőzött galuskából (töltött káposzta) és levesből. Ezt követően a nők segítenek az *örömanyának*, hogy öltse magára az ünnepi ruháját, majd segítenek a *nagyleánynak*, hogy tegye fel a *kendőt*. Ez a tevékenység rendszerint elhúzódik, körülbelül egy órán át tart, míg a férfiak eközben az udvaron elrendezik a padokat, azokat szőttesekkel leterítik, előszedik az italokat és a poharakat, majd ők is felöltöznek, kinyitják a zöld ággal már feldíszített kaput, hogy látható legyen a multság helyszíne. Nyolc óra körül már érkeznek a vendégek, rokonok és szomszédok, majd jönnek a *kendősök*,¹⁸ bemennek a házba, ahol megkínálják őket pálinkával és kaláccsal. Egy fél óra múlva várják a násznagyok és a násznép érkezését. Mindeközben egy felelős, aki általában a család közeli rokona, felírja a jelenlévőket.

A násznagyok érkezésével közeledik a menyasszony kikérése is, mivel együtt mennek a lány után. A násznép kalácsot visz, az úton *hujjogtatnak*, nagy zajt csapnak, a zenészek pedig hangosan muzsikálnak. A leányos háznál ilyenkor már sokan összegyűlnek. Ott is korán reggel kelnek és készülődnek. Érdekesség, hogy a *búsanya* nem öltözik ilyenkor nagyon *cifrán*, mert számára ez egy szomorú esemény, amikor az ő „virágszálát” viszik el. Ahogy megérkeznek a násznagyok és a vőle-

¹⁷ Borandzsikból készült hosszú kendő.

¹⁸ A vőlegény részéről érkező, népviseletben öltözött nők, akiknek sárga vagy fehér borandzsik kendő van a fejükön.

gény, megjelennek a szomszédasszonyok egy tányérral¹⁹ a kezükben, és az ajtóban nagyon vigyáznak a leányra, akit csak jelentős pénzösszegért adnak majd ki. A vőlegénynek és a násznagyoknak jól kell fizetniük, hogy megkapják a menyasszonyt, mert ha nem teljesítik a követeléseket, nagyon kicsúfolják őket az asszonyok.

A kikéréskor először az álmenyasszony kiadása következik, majd a jó fizetés ellenében végül kiadják az igazi menyasszonyt is. Azonban a leány addig nem lépheti át a küszöböt, amíg meg nem szenteli vőlegényét szentelt vízzel és bazsalikommal. A szentelt víz egy *biszjokas*²⁰ pohárban van, melyet a szentelés után a vőlegény megtölt aprópénzzel, és tetejére még papírpénzt is helyez, ami a menyasszony pénze lesz. Eközben a kendős asszonyok ellopják az udvaron található „székes” kalácsot és az alatta lévő szőttest is, és a búsanya csak akkor kaphatja vissza szőttesét, ha bort vagy pálinkát fizet érte.

Az ifjú pár, a násznagyok és a szülők bemennek a házba és ott következik a búcsú szövege, amit a *vornicel* (vőfély) mond el a menyasszony nevében. Ezt követően a páros pohárral koccintanak, utána pedig indulnak ki a házból. A *vornicel* rendszerint a *ploszkekájából*²¹ tölt a páros poharakba. Ezalatt a menyasszony barát-
női feltűzik a virágokat a vendégek mellére, de tesznek egy tincs *csírt* is a nyakukra. Utána megkerülik háromszor a menyasszonnyal a házat, hogy szédüljön el, felejtse el, hogy honnan megy el, és ne találjon vissza a szülői házhoz. Mielőtt kimenne a kapun, a násznagyok eltörik a kalácsot a feje fölött, a menyasszony a kalács közepén lévő pohár borból három kortyot iszik, majd a többit a feje fölött hátra önti. Akit a borral leönt, annak lesz legközelebb esküvője. Utána zeneszóval és *hujjogatóssal* indulnak a templom fele, útközben a lakodalomba hívogatják a falubelieket és borral tisztelik meg a férfiak az úton lévőket.

A templomban a násznagyok rendszerint a fiatalok háta mögött ülnek, majd esketés közben a jobb kezüket ráteszik a fiatalok vállára, másik kezükben pedig az égő gyertyát tartják. A mise után a vőfély hívogat, borral kínálja meg az embereket, majd elindulnak a kultúrház felé. Ott az örömanya bevezeti a menyasszonyt, úgy mint régen a vőlegény házába, és megajándékozza az asszonyság jelével, egy *borandzsikos* kendővel. A menyasszony pedig cserébe egy *szótt kendező*²² ad neki, az örömapának és a vőlegénynek is. A vőlegény összes közeli családtagját meg kell ajándékoznia a menyasszonynak: a férfiaknak szótt *ruacsát*,²³ a nőknek pedig *ruát*²⁴ ad. Ugyanitt a násznagynét is megajándékozza egy magának választott ruhával, egy kendővel és egy szótt kendezővel, a násznagynak pedig csak egy szótt

¹⁹ Erre a tányérra teszi a vőlegény a szomszédasszonyoknak szánt összeget.

²⁰ Bazsalikomos pohár.

²¹ A vőfély üvege.

²² Nagy szőttes.

²³ Kicsi szőttes.

²⁴ Kendőt.

kendezőt ad. Itt a násznagyné a gyerekeknek cukorkát és diót dob a háta mögé. Az örömanya bevezeti a menyét és megkerülteti vele az asztalt, amelyen a kalácsok és a páros poharak vannak, majd a vőlegénnyel, az örömapával és a násznagyokkal együtt táncolnak az asztal körül és koccintanak. Ezzel kezdetét veszi a mulatság.

A búsapáék hazamennek és várják a részükről meghívott vendégeket, akik 16 óra körül ott gyűlnek össze, és majd együtt mennek a mulatságba és viszik az ajándékokat. A helyszínen közben folyik a mulatság, a tánc, majd este a násznagyok *vetnek*,²⁵ és ekkor köszöntik be a tyúkot, amikor rendszerint nagy mulatság van. Az ajándék cseréjében a menyasszony *vet*²⁶ nekik szőttest és kendőt. A pénzt, amit adnak, egy nagy edénybe rakják és egy tányérral lefödik. Miután a násznagyok pénzt adtak, a lakodalom többi résztvevője is adományozhat.

A pusztinai lakodalom szerkezetében fontos szokáselem a fátyol és a *nyírelvirág* levevése. Ekkor a menyasszonynak leveszik a fátylát és helyébe kendőt kötnek, majd (újabbban a kabáttal együtt) leveszik a vőlegény melléről a virágot és egy kalapot s egy mellényt adnak rá. A fátyolt és a virágos kabátot rendszerint egy fiatal párnak adják. Akit erre kiválasztanak, annak lesz legközelebb esküvője.

Ezután reggelig tartó táncmulatság következik. Miután mindenki odaadta az ajándékot és a pénzajándékot, összeszámolják és „kikiáltják” az összegyűlt összeget. Hajnalban az ifjú pár és a zenészek, a reggelig mulató emberekkel együtt hazakísérik a násznagyokat. A hazaúton minden útkereszteződésnél megállnak, vidám táncot járnak, az útnak többi részén csak *hujjogatnak*. Ha a násznagyok nagyon korán akarnak hazamenni, kicsúfolják őket, de a szomszédok is megfigyelik, és amikor az ajándékot odaadták az ifjú párnak a lakodalomban, ők elmennek és a násznagyok kapuját és ajtóját bekötözik, gyakran még csalánt is kötnek a kilincsre, rajzszegekkel lyukakat csinálnak a kapura, azt dróttal bekötik, hogy ne lehessen bemenni. Ezért nem haragszanak egymásra, mert majd visszaadják, amikor sor kerül a másik szomszédra is, amikor ő is násznagy lesz.

Tyúk köszöntése és ajándékozás

Ahogy esteledik, az emberek mulatnak, de a vőfély figyel arra, hogy az ajándékozás, a vetés²⁷ éjfél előtt kezdődjön el. Amikor a násznagyok megajándékozták a fiatalokat, azzal hivatalosan is megnyílt az ajándékozás a többi vendég részére is. Ekkor rendre mindenki ajándékozhat.

²⁵ Ajándékot és pénzt adnak az ifjú párnak.

²⁶ Ad nekik.

²⁷ Vetés – pénz ajándékozás elnevezése Pusztinában.

Az est egyik legfontosabb pontja az, amikor beköszöntik a tyúkot. Ekkor egy virággal díszített sült tyúkot hoznak be a násznagyoknak ajándékba. A tyúkot rendszerint megfőzik, megsütik, majd feldíszítik virágokkal, zöldségekkel. Gyakran előfordul, hogy nemi szerveket imitálva díszítik fel, hogy erotikus jelentése legyen. A tyúkot a vőfély játékosan szolgálja fel a násznagyoknak. A résztvevők részéről ekkor nagy taps és olyan vicces csúfolódások, hujjogatások hangzanak el a násznagy felé, mint például: „*Keresztapa kakasa, felállatt a kapura; Összeverte szárnyait, s összehívta nyámjait; Hujjuju, Hujjuju.*” Ha a násznagyok megkapták a tyúkot, kalácsot cserélnek a menyasszony szüleivel, és még egy szótt kendezt is kapnak az ajándékért cserébe. A tyúk beköszöntése után a násznagy a menyasszonyt, a vőlegény pedig a násznagynét táncoltatja meg.

A szülők ajándéka általában az egyik legfontosabb mozzanat a lakodalomban. A résztvevők figyelmesen hallgatják, hogy a szülők milyen összeget adnak gyereküknek ajándékba, milyen tárgyakkal ajándékozzák meg. Amikor a szülők a pénzt számolják, a vőfély kikiáltja az összegeket, és a végén azt is, hogy mennyi került a fazékba. A tárgyi ajándékokat is rendszerint kikiáltják, és jól látható helyre helyezik, hogy mindenki megtekinthesse azokat. A vendégek közben hujjogatásokat kiabálnak a szülőknek. A menyasszony megajándékozza, úgy a saját szüleit, mint a vőlegény szüleit is. Általában a menyasszony szülei kevesebb ajándékot kapnak a fiataloktól, mint a vőlegényé, mert mindig igyekeznek megfelelni a befogadó családnak.

Ma már egyre több lakodalomban jött divatba a menyasszonyi torta, mely főleg a külföldről hazaérkezett fiatalok lakodalmaira jellemző.

Menyasszonykontyolás

A helyiek elmondása szerint régebben a menyasszonynak éjfélkor a násznagné és az anyósa levette a díszes fejdíszét és kendőt kötöttek neki. Ez volt az asszonnyá avatás szertartása. Ennek a szokásnak a gyakorlata ma is él és nem vesztett jelentőségéből. Ekkor a násznagné leveszi a fehér fátyolt a menyasszony fejéről, és kendőt köt neki. A vőlegénynek pedig leveszik a virágot a melléről, és kalapot tesznek a fejére.

Egy másik fontos mozzanat ezeknek a tárgyaknak az elajándékozása. A menyasszony fátylát egy barátnőjének tűzik a hajába és a vőlegény virágát is egy olyan fiúnak ajándékozzák, aki közeli barátságban van vele. Ezt általában aszerint választják ki, hogy kik házasodnak össze a közeljövőben. Reggel felé közeledve a mulató nép kezd „szóródni”, így lassan készülődnek hazakísérni a násznagyokat. Ezt követően általában 10–20 ember marad az ifjú házaspárral.

Hétfő reggel hajnalban a násznagyok meggyújtják a gyertyákat, a zenészek muzsikálni kezdenek és a kíséző néppel együtt elindulnak a násznagy háza fele. Az úton haladva mindegyik útkereszteződésnél megállnak és táncolnak, az út többi részén pedig énekelnek, hujjogatnak. Az egyedüli hely, ahol csendben haladnak az úton, az a templom melletti szakasz. A templomot elhagyva folytatják a mulatságot. Az úton különféle férfiakat és nőket egyaránt csúfoló és dicséző hujjogások hangzanak el.

A rituális tárgyhasználat

A tárgyak minden kultúrának szerves részét képezik, és különböző szokáseseményekben sajátos jelentésekkel rendelkeznek, gyarapodnak. A szokáseseményeken használt tárgyak lehetnek díszített tárgyak vagy csupán a mindennapok idején használt dísztelen tárgyak. Az ilyenkor használatos díszített tárgyaknak, valamint a dísztelen változatainak sokféle szerepük lehet: szolgálhatják a reprezentációt, valamint a kapcsolatok megélését, azok szimbolikus megjelenését. Tárgyi kódoknak tekinthetünk minden olyan materiális elemet, amit egy szokás keretében felhasználnak egy szokásesemény funkciójának elérésére. A tárgyak és a vizuális kódok rendszerint fontos szerepet játszanak népszokásainkban, az ember és a környezete közötti viszonyt is reprezentálják.²⁸

Viski Károly *A hagyomány tárgyai* című írásában arra figyelmeztetett, hogy a tárgyakhoz számtalan szellemi természetű hagyomány kapcsolódhat, ugyanakkor tradicionális jellegű objektumokat is létrehozhatnak: pl. öltözeteket, tárgyi kellékeket, különböző készítményeket. A pusztinai lakodalom keretében megjelenő tárgyak esetében is mindezeket megfigyelhetjük. Jelen van a speciális öltözet, amit csak lakodalomkor, csak a férjhez ment asszony hordhat, és csak az, aki ünnepel, és nem búsul. A speciális öltözetet, a *kendőt* és a *koboros inget*²⁹ az anyós, a násznagyné és a részükről érkezett férjezett asszonyok viselhetik. Ez az asszony státusz jele, ugyanakkor az öröm szimbóluma is, mivel a család egy újabb nőtaggal gyarapodott. A lánya elköltözése miatt szomorú búsanya nem viselheti ezt az öltözetet. Ugyancsak a rituális öltözethez tartozik a speciális menyasszonyi ruha. A fehér ruhát csak lakodalomkor hordják és csak a menyasszony viselheti azt. Pusztinán a menyasszonynak van még egy speciális öltözete, amit a lakodalom előtti három, „kihirdető” vasárnapokon visel.

Az ilyen jellegű eseményeken felbukkannak olyan kellékek is, melyeket a természet készen kínál fel: például a zöld ág, amivel feldíszítik a kaput. A zöld ág

²⁸ Pozsony 2006: 77.

²⁹ Az ünnepi népviselet ing helyi elnevezése.

ilyenkor speciális jelentéssel töltődik fel. Az élő ág az emberi életfordulókon megszervezett magyar szokásokban rendszerint mindig jelen van. A lakodalomkor használt zöld ág díszíti a vőlegény, a menyasszony és a násznagyok kapuját, ahol dekoratív funkcióján kívül az életerő, az egészség és a szerencse szimbóluma is.³⁰

Ugyancsak Viski Károly mutatott rá arra is, hogy népszokásaink keretében olyan tárgyak is élnek, amelyek elsődlegesen nem arra készültek, hogy egy szokáseseményen belül szimbólumként szolgáljanak. Ilyen például a *kalácsos keldár*,³¹ vizes veder, amire a menyasszony udvarán rárakják a szőttest és a kalácsot. A veder lehet egy egyszerű vizes veder, amit mindennapok idején is használnak, a szőttes is bármilyen lehet, de a kalácsnak kereknek kell lennie. Ugyancsak ide tartozik a *páros pohár*, amiből a vőlegény és a családja, valamint a menyasszony és a családja iszik. Azok bármilyen, korábban is használt pálinkás poharak is lehetnek, csak az a fontos, hogy párosával legyenek összerakva. Ezt említik helyenként *csókas pohárnak*³² is. A násznagyok által használt *keresztapa gyertyák*³³ kimondottan erre a célra készülnek és vannak feldíszítve, majd a lakodalom idején, esketéskor gyűjtják meg azokat.

A szokások során olyan tárgyakat is használnak, amelyek elsősorban nem arra készültek, hogy egy szokáseseményben megjelenjenek, de ilyenkor jól meghatározott cél érdekében fel tudják használni őket: pl. pohár, szőttes, szék, asztal stb. A tárgyi kódok tehát csak mint szituációkhoz kötött elemek léteznek, más szóval a szokásrendszer tárgyi kódjai alapvetően funkciójelek.

Népszokásainkban előfordulhatnak a hétköznapi tárgyak ünnepi változatai is. Verebélyi Kincső ide sorolja azokat a tárgyakat, melyeket eredetileg hétköznapi tárgyként használnak, de díszesebb, ünnepi változataik elsősorban a család etnikai, regionális és lokális identitását, társadalmi és vagyoni státuszát, nem utolsósorban pedig szépérzékét is reprezentálják.³⁴ Ilyen szerepeket töltenek be például a szőttes abroszok, a díszes párnák, a tányér, amivel a menyasszony kiadásakor a fizetséget kéri vagy a díszített sült tyúk, amit a násznagyoknak ajándékoznak. Verebélyi Kincső megemlíti az alkalmi tárgyakat is, amelyek egy ünnepi eseményt emlékeztetnéssé tesznek. Ezek a tárgyak általában egyetlen alkalomra készülnek, de későbbi éveken keresztül jelentős szerepet játszanak majd a család életében, dísz-tárgyként is megmaradnak. Ilyen például a *keresztapa gyertya*: kimondottan csak lakodalom idején használgják, majd elteszik és emlékjelként megmarad, sokszor pedig a hozomány mellett dísz-tárgyként él a tisztaszobában. Ugyanide tartoznak a

³⁰ Pozsony 2006: 94.

³¹ Egy veder, amire rátesznek egy piros szőttest, majd a szőttesre egy vedret és arra egy kerek kalácsot.

³² Páros számba kiszámolt poharak, amivel koccintanak a búcsú szöveg után.

³³ Két darab vastag gyertya, virágokkal és pántlikával díszítve.

³⁴ Verebélyi 2005: 158.

kalácsok is, amelyeket a lakodalom napján felcserélnek. A 14 darab kalács is szintén csak egy alkalomra készül, ilyen fajta kalácsot csak a lakodalomra készítenek, és csak az *örömanya*, a *búsanya* és a *násznagyné* készíthetik el. Szinte minden rituális szokáseseményben, minden szokáskörön belül léteznek ilyen, másodlagos jelentéseket hordozó tárgyak és elemek.

Nem utolsó sorban megjelennek a céltárgyak is, amelyek kimondottan rituális tárgyak. Ezek a speciális tárgyak számos mágikus és rituális funkcióval rendelkeznek.³⁵ Ilyen például a zöld ággal feldíszített kapu,³⁶ a bazsalikomos pohár, a díszített tyúk, a díszített kalács, amiben van egy pohár bor. A kalács közepéből kivett pohár bort odaadják a menyasszonynak, aki háromszor iszik belőle, majd a többi feje fölött hátra önti, a kalácsot pedig a násznagyok a menyasszony feje fölött eltörlik, majd adnak belőle az ott lévő embereknek.

A tárgyhasználatban megjelenik a hármas szám, mely ilyenkor mágikus jelentéssel bír. A vízzel való leöntés is megjelenik a lakodalom szerkezetében: akit elkap a menyasszony a borral és leönti, az megy leghamarabb férjhez, vagy az nőül meg, és annak tesz fel éjszaka a fátyolt, amikor a menyasszonynak a kendőt. A szentelt vízzel teli bazsalikomos poharat a menyasszony használja: kereszt formában megszenteli jövőbeli férjét, hogy védve legyen a rossztól. Itt is ugyancsak háromszor mártja bele a szentelt vízbe a bazsalikomos csokrot.

A szentelésnek rendszerint a küszöbön kívül kell történnie. A vőlegény megtölti kedvesének a poharát fémpénzzel, majd annak tetejére papírpénzt tesz. Ha a menyasszony már átment a küszöbön, akkor már úgy tekintenek rá, mint akit már kiadtak, odaadtak a vőlegénynek.

A reprezentációt szolgáló tárgyak nem csak a látvány megteremtését szolgálják, hanem más funkciót is betöltenek. Sokszor etnikai, társadalmi, felekezeti, lokális hovatartozást, identitást és státuszt reprezentálnak. A különböző tárgyak s tárgyegyüttesek a különböző eseményeken rendszerint egy-egy család presztízst szimbolizálják. A menyasszonyi hozomány, a ruha, a kalácsok, a szőttek szépsége reprezentálja a család társadalmi helyzetét, státuszát, életmintáját, és emelheti vagy éppen lerombolhatja a család presztízst. A lakodalomkor használt szőttek, az elajándékozott *kendezők*,³⁷ *ruaszkák*³⁸ minősége, színe és vastagsága jelképezi a család jómódúságát. A lakodalomkor megjelent személyek is jelképezhetik a család gazdasági és szociális helyzetét, hiszen a falubeliek egész életükben arra törekcsenek, hogy minél több lakodalomba eljussanak, hogy majd az utódaiknak sokan jöjjenek vissza. A falu szemében az jelenti a presztízst, ha sokan eljönnek a

³⁵ Verebélyi 2005: 158–159.

³⁶ Olyan is előfordult, hogy egy vénlegényből csúfot űztek, és egy éjszaka zöld ággal feldíszítették a kapuját, így ösztönözve őt nősülésre.

³⁷ Szótt törülközők.

³⁸ Szóttas zsebkendő.

lakodalomba. Ugyanakkor a szőttesek minőségének is jelentősége van: a násznagyok és a vőlegény a lakodalom napján a vállukon hordják azokat, ezért nagyon fontos, hogy milyen minőségűek azok. Sokszor az anyától kapott menyasszonyi hozomány is befolyásolhatta a család presztízsét. Ha az adományozott hozomány nem volt megfelelő, akkor a lány anyja lustának számított a falu szemében, és kibeszélték. Sok esetben a lakodalomban résztvevők megfigyelték az étel-ital és a család ruháinak minőségét is, illetve azt is, hogy milyen kendőt ajándékozott az anyós a menyének. A megfigyelések szerint alakult a családról forgalmazott vélemény. Azt mondták, hogy ha *szeép és új kendőt adott az anyós a menyének, akkor erőst szereti, ha nem akkor erőst szúrja a szemét*.

Az ajándéktárgyak is nagy fontossággal bírnak lakodalomkor, mert amilyent ad valaki, olyant kap majd vissza. Tulajdonképpen ez egy csere, amit ekkor bonyolítanak le. A falusi társadalmakban az ajándékozásnak és az ajándéktárgyaknak sajátos helye, speciális szerepe volt és van, számtalan érzelmi, társadalmi, gazdasági és dokumentáris funkciói és jelentései éltek és élnek. Pusztinában a lakodalomkor ajándékozott tárgyakat és a pénzösszegeket lejegyzik egy füzetbe, majd később aszerint igazodnak el, amikor az adott család lakodalmába kell menjenek. Ugyanakkor érzelmi szerepe is van az ajándékozásnak. Az anyós aszerint ajándékozta a kendőt a menyének, hogy mennyire fogadja be őt a családba. Ha nagyon közel áll a szívéhez, talán még egy *fatát*³⁹ is kap. Érdekesség, hogy a virág, amelyet a menyasszony tűz a vőlegény mellére, kifejezi a kapcsolat intenzitását, őszinteségét. Azt mondják a faluban, hogy *ha megszúrja a vőlegényt biztostűvel miközben tűzi a virágot a mellére, nem erőst akar férjhez menni, vagy ha megszúrja az anyósát, miközben feltűzi a virágot, nem szereti*.

Egészen a második világháborúig praktikus tárgyakat ajándékoztak: a menyasszony saját kezével hímezte ki a párjának ajándékozott inget, míg a vőlegény a párjának új cipőt és ruhát adományozott.⁴⁰ Ma már a menyasszony boltban vásárolja meg a vőlegény fehér ingét és nyakkendőjét, a vőlegény pedig a menyasszonynak a *csírt* és az ahhoz szükséges kellékeket, amit a menyasszonynak három vasárnap kell hordania. A menyasszony a *keresztanyának* (násznagynéjának) rendszerint megveszi a lakodalomkor használt ruhát, ha nem akar végig a *kendőben* maradni. Pusztinán a kendők ajándékozásának nagyon artikulált rendszere él, nem csak temetéseken, hanem lakodalomkor is. A menyasszony akkor ajándékoz a nőknek kendőt, amikor *vetnek*. De kendőt kap az anyósától is, illetve kendőt kötnek, amikor leveszik a fátyolt a fejről. A tárgyak szimbolikus használata részben aktívan él a falu szokásaiban. Ennek részletes összefoglaló elemzése még

³⁹ Vékony lepelszoknya.

⁴⁰ Pozsony 2006: 82.

nem készült el, amit az is nagyban hátráltat, hogy elevenen él és napra változik, bővül vagy szegényedik a lakodalomkor használt szimbolikus tárgyak csoportja.

Összegzés

A pusztinai életfordulós szokások – jelen esetben a lakodalom – vizsgálata során szembetűnő volt, hogy mennyire gazdag a helyi szokáskultúra és mennyire változó a tárgyak a jelentése. A múltbéli és jelenkori *nunták* szerkezete többnyire azonos, csak a használt elemek változtak és újultak meg, illetve nem társítanak hozzájuk annyi jelentést. Terepgyűjtéseim során azt is megfigyelhettem, hogy a tárgyi szimbólumok tovább élnek. Bár korábbi korszakokhoz képest kevésbé intenzíven, de ma is aktívan használják még a tárgyakat, nem csak elsődleges funkciójukban, hanem szimbolikus jelentéseikkel is, melyeket a közösség rendre jóváhagy. Tanulmányomban csak a fontosabb, másodlagos funkcióval is rendelkező és a lakodalom során használt tárgyakat ismertettem, azonban a szokások során használt tárgyak száma ennél jóval nagyobb. Pusztina születéshez, házassághoz és a halálhoz kapcsolódó szokásai, tudáselemei, jelképei a hagyományőrző közösség kulturális, erkölcsi, vallási, szellemi tőkéjét gazdagítják. A rítusokat olyan egyének hajtják végre, akiket nem érint elsődlegesen a „nyereség” vagy a veszteség, így a lelki egyensúlyukat nem veszítik el, de Pusztinához való kötődésük által mégis együttérzéssel viszonyulnak a család, a falubeliek iránt. A lakodalomhoz fűződő szokáshagyományok során a közösség a szokásokon tanúsított részvételével elismeri az egyén sorsának változását, miközben ünnepélyessé, méltóvá és emlékeztetéssé teszi azt. Ezeknek az eseményeknek egyén- és közösségintegráló funkciójuk van. Annak ellenére, hogy a sorsfordulóhoz kapcsolódó szokások veszítettek jelentőségükből, szerepkörükből, ma is léteznek, és a helyiek ragaszkodnak hozzájuk. Ugyanakkor ezek számos változáson mentek át, de sok archaikus elemet mai napig megőriztek. Közösségi szinten a tárgyak szimbolikus jelentését annak ellenére is ismerik, hogy azokat soha nem fogalmazták meg írásban. Nem utolsó sorban pedig a lakodalom az anyagi és társadalmi presztízis reprezentációs terévé vált.

Irodalom

BALÁZS Lajos

1994

Az én első tisztességes napom. Párvalasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó

FÉL Edit – HOFER Tamás

- 1969 Kalotaszegi kelengye I. Kísérlet a tárgyi világ rendjének feltárására. *Néprajzi Értesítő*. XLVI. 15–36.

GAZDA Klára

- 2008 *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány: egyetemi jegyzet*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

GAZDA László

- 2010 *Moldvai magyar vonatkozású települések történeti tára II*. Budapest: Nap Kiadó

HALÁSZ Péter

- 2020 *Az első csóktól az első gyermekig: a párválasztás, a házasság és a gyermek a moldvai magyarok szokás- és hiedelemvilágában*. Barót: Tortoma Kiadó

HOFER Tamás

- 1983 A tárgyak elméletéhez. In Kósa László (szerk.): *Népi Kultúra–Népi Társadalom*. XIII. Budapest: Akadémia Kiadó. 39–64.

ISTÓK György – POZSONY Ferenc

- 1998 Lakodalom a moldvai Klézsén. *Művelődés*. LI. 7–8. 159–62.

IVÁCSONY Zsuzsa

- 2003 Szerelem, udvarlás, leánykérés Moldvában. *Korunk*. 9. 86–91.

NYISZTOR Tinka

- 2013 *Hétköznapok és ünnepnapok. A moldvai magyarok táplálkozásának etnográfúja*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

POZSONY Ferenc

- 2006 *Erdélyi népszokások: egyetemi jegyzet*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

SÁRKÁNY Mihály

- 1983 A lakodalom funkciójának megváltozás falun. *Ethnographia*. XIV. 2. 279 – 285.

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

- 2015 *A háromszéki hozomány a 19. században*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum

TÁNCZOS Vilmos

- 2012 *Language Shift among the Moldavian Csángós. The Romanian Institute for Research on National Minorities*. Cluj-Napoca

VEREBÉLYI Kincső

- 2005 *Szokásvilág*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

Carina Fazekas-Timaru

SYMBOLS AND RITUAL OBJECTS OF „NUNTA” IN PUSTINA

Ethnography initially dealt mainly with “beautiful” objects, and from the middle of the 20th century, with their fundamental function. Only later did the discipline begin to study their primary and secondary meaning. Neglected were the ritual use of the objects, their substance, their function, their symbolic visualization or their representative role.

The ritual use of objects survived mostly in its complete system within the weddings held in Pusztina, although there is no summary analyzing the meaning of the objects used for this event. This study presents the operation of the system, its elements, their function and meaning. Important also and contrary with the ethnic and lingual assimilation these beliefs, habits, events and symbols are still in use and are part of the daily and festive life in Pusztina. Day to day objects serve a different function and receive a different meaning from habitual use, while the specifically ritual objects are only used during weddings.

Acta est fabula

Györffy István török–tatár népeket vizsgáló kutatási tervzetének megszületése és meghiúsulása

CZINEGE JÓZSEF

ELŐZMÉNYEK

1927 novemberében bejárta a magyar sajtót a hír: Emilio Bodrero, olasz közoktatásügyi államtitkár, egy delegáció vezetőjeként Budapestre érkezik a már régóta tervezett Kossuth-szobor felavatására.¹ Az államtitkárt Klebelsberg Kuno fogadta, akivel közösen látogattak meg több kulturális intézményt, többek között az Országos Levéltárat, a tudományegyetemen Gerevich Tibor Művészettörténeti Tanszékét,² illetve a Néprajzi Múzeumot.³

Bodrero az intézménylátogatások után a következőket nyilatkozta benyomásairól a *Nemzeti Újságnak*:

„A magyar kultúra európai viszonylatban is elsőrendű helyen áll, így volt a régi idők óta, amikor is már nem csak Magyarország, de az egész emberiség számára maradandó becsű kincseket teremtett, s így van ma, amikor a háború, forradalom és egy szörnyű feldarabolás utáni óriási vérveszteség dacára is, nemcsak megállja a helyét, de olyan kulturális alkotásokat is teremtett, amelyek az összes európai államok tiszteletét kiérdemelték. [...] Meglepett a Néprajzi Múzeumban lévő néprajzi gyűjtemény, amelyet Hóman és Bátky igazgatók vezetése mellett néztem meg. Itt többek

¹ A tanulmányt lektorálta: Keményfi Róbert.

² Gerevich Tibor meglátogatása nyilvánvalóan kapcsolatban lehetett azzal a ténnyel, miszerint a budapesti olasz követség előző hónapban arról tájékoztatta Klebelsbergert, hogy magyar tanszékét alapítanak a római egyetemen, vezetőnek pedig Gerevich Tibort kívánják felkérni. *Pesti Hírlap*. 1927. október 2.

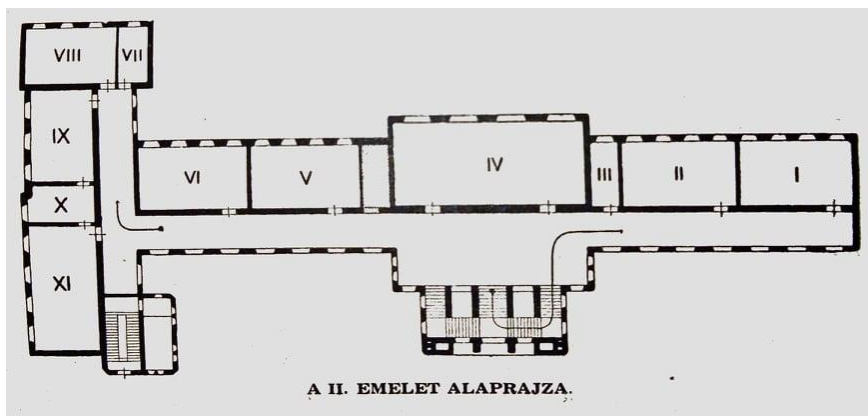
³ *Magyarország*. 1927. november 9.

között azt tapasztaltam, hogy a magyar népművészetben oly sok rengeteg kincs van felhalmozva, hogy 50 évre elláthatná az európai divatot.”⁴

A hasonló diplomáciai érvényű látogatások alkalmával elvárt illem mellett az olasz államtitkárra valóban nagy hatást gyakorolhatott a Néprajzi Múzeum gyűjteménye, különösen a magyar néprajzra vonatkozó kiállítás, melynek nagyszerűségét a *Pesti Hírlap* is kiemeli 1927 szeptemberében:

„Egyetlen ország sem gyűjtötte össze olyan gazdagon és szerves egészében a maga népének etnográfiai tárgyait, mint Magyarország. [...] Talán mondanom sem kell, hogy sok irigység száll a múzeum magyar emelete felé, mert hiszen itt a magyarság még az ezeréves hagyomány szerint jelenik meg, vagyis az azóta elszakadt nemzetiségek is teljes számban képviselve vannak.”⁵

Klebelsberg és Bodrero viszont nem pusztán az első emeleti *Magyar csoport* tematikájú kiállítást tekintették meg, hanem a második emeletet is meglátogatták, amely a *Tengerentúli és rokon népek gyűjteményei*⁶ témájú anyagokat foglalta magába.

1. ábra: A Néprajzi Múzeum második emeletének alaprajz. (Forrás: Bátky 1929: 46.)

Klebelsberg az ezen az emeleten kiállított anyagok közül főként az V. teremben (Észak és Közép-Ázsia [törökség]) lévőekkel volt elégedetlen, ezért való-

⁴ *Nemzeti Újság*, 1927. november 11.

⁵ *Pesti Hírlap*, 1927. szeptember 5.

⁶ Bátky 1929: 47.

színiúleg csak a látogatás után⁷ kérte fel Bátky Zsigmondot egy török–tatár népeket kutató expedíció tervezetének elkészítésére.⁸

A török–tatár gyűjteményt, a Néprajzi Múzeum 1925. évi munkaköri leírása szerint, Györffy István gondozta:

„Dr. Györffy István igazgatóőr a viselet- és textilgyűjteményt, és ideiglenesen a magyar népművészeti gyűjteményt s a magyarral rokon népek gyűjteményeiből a török–tatár alosztályt⁹ vezette.

Miután Bátky megkapta az utasítást a kultuszminisztertől, továbbította azt Györffynek. Erre a lépésre Bátkyt minden bizonnyal nemcsak a munkakör, hanem egy korábbi, 1918-as kis-ázsiai, török népeket vizsgáló expedíció is vezethette, amelyben Györffy is részt vett, így kellő tapasztalattal rendelkezett egy hasonló kutatás megtervezésében és lebonyolításában.

Györffy 1928. január 17-én nyújtotta be az elkészült tervezetet a Nemzeti Múzeum akkori főigazgatójának, Hóman Bálintnak.¹⁰ Mint a következőekben látni fogjuk, Györffy egy rendkívül nagy ívű kutatást tervezett meg, amelynek kimenetele (kötségvetésében és egyes külpolitikai viszonyokat tekintve is) eleve kétséges volt.

Az expedíció kutatási terve – elméleti bevezetés

A kutatási terv két részre bontható: egy lényegesen terjedelmesebb, elméleti, szakmai megalapozásra és az úti programra a költségvetéssel. Az első rész elején Györffy rögtön le is szögezi, hogy a legjobb az Orosz Szovjet Köztársaság területén élő török–tatár népek tanulmányozása lenne:

„Török–tatár népek nagyobb tömegben részint az ozmán-török köztársaság, részint az orosz Szovjet Köztársaság területén élnek. Az ozmán-törökség erős bizánci – arab – perzsa kultúrhatások következtében meglehetősen kivetkőzött az ősi török kultúrából. Bár ez a tekintélyes számú nép múzeumunkban szegényes gyűjteménnyel van képviselve, mégis a magyar őstörténelem szempontjából egyelőre ránk nézve időszerűbb volna az orosz Szovjet Köztársaság területén élő török–tatár népek tanulmá-

⁷ Nincs pontos adatunk arról, hogy Klebelsberg a látogatás után vagy közben tárgyalt-e Bátkyval, viszont az olasz államtitkárral való sűrű napi program miatt, valószínűsíthető, hogy csak a látogatás után került sor kettőjük megbeszélésére.

⁸ Györffy 1984: 600.

⁹ Népr. Múzeum Irattár 24/1925. sz. idézi: Szilágyi 1984: 587.

¹⁰ A tervet teljes szövege: 1. sz. melléklet.

nyozása, kiknek egy része még nomád ma is, vagyis körülbelül abban a kultúrában él, mellyel a honfoglaló magyarság ezer év előtt hazánk területén megjelent.”¹¹

A kutatás a következő pontokra terjedt volna ki: település, építkezés, pásztorélet, földművelés, a magyar ornamentika kérdései.

Györffy a kutatástól azt remélte, hogy a török–tatár népeknél a magyar települési módnak a kezdeteit fogja megtalálni, amely elméletét egy korábbi expedícióra vezeti vissza:

„Almásy Györgynek turkesztáni útjáról szóló leírásából úgy látjuk, hogy a karakirgizek téli szállása lényegében hasonló a magyar községek kétlaki formájához. A téli szállás központi része a kislak, a sűrűn egymás mellé épült sátoztábor, melyet kerítés vesz körül; ezen kívül van az aul, a jószágállomány az ólakkal.”¹²

Az építkezés és a földművelés kapcsán hangzik el a szövegben, hogy a magyarság nem tekinthető teljes egészében nomádnak, legfeljebb csak félnomádnak, amelyet egyrészt a beltelki ól tüzelőhelyére alapoz –

„a tüzelős ólat keletről hozhattuk mint téli szállásunk lényeges alkotó részét. Ha ez a feltevésünk bebizonyosodnék, akkor el kell ejtenünk azt az eddig uralkodó felfogást, [...] hogy a magyarság nomád volt. Azt hisszük, hogy a honfoglaló magyarság lakósátra mellett szilárd épületet is hozott magával keletről, az ólat s téli szállásai [...] állandóak voltak” –,

másrészt, össze kívánta hasonlítani a magyar mezőgazdálkodás szerszámaint a turk népekével, amitől azt az eredményt remélte, miszerint a magyarok semmiképpen sem lehettek nomádok, legfeljebb félnomádok.¹³

A tervezett expedíció legfőbb feladata viszont minden olyan anyag felgyűjtése lett volna, amely a magyar pásztorkodás eredetére fényt vethet, s amely az Ázsiában visszamaradt és a baskírságba beolvadt magyarsággal tárgyi kapcsolatokat képes felmutatni.

Az ornamentikát érintő kutatásokban a magyar viselet egyes elemeit vetették volna össze a turkesztáni ruhahímmzéssel, amiből Györffy valószínűleg – bár ezt egyértelműen nem jelzi, viszont a szövegből sejthető – vásárolt volna a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe.

Az imént ismertetett összefoglalóból még nem derült pontosan ki, hogy a kutatás milyen anyagi feltételekkel indulhatna meg, azonban, mint láttuk, az expedíció egyszerre öt területet érintett, amely már önmagában előrevetítette a ma-

¹¹ Györffy 1984: 600–601.

¹² Györffy 1984: 601.

¹³ Györffy 1984: 601.

gas költségvetést. Nyilvánvaló, hogy Györffy tisztaban volt az expedíció nyújtotta lehetőséggel, ezért annak megtervezésekor is igyekezett a lehető legtöbb témakört átfogó program felvázolására, és mint hamarosan látni fogjuk, nemcsak a tudományos, hanem egyéb részcélok megfogalmazásában is, melyek – a folyamatosan duzzadó tervek miatt – egyre inkább ellehetetlenítették a megvalósulást.

A török–tatár gyűjtemény – bővítési tervek

Számszerű adatok nem állnak rendelkezésünkre a török–tatár gyűjtemény korabeli állapotáról, azonban Bátky Zsigmond 1929-ben összeállított múzeumi *Kalauz*a rendszerezi a tárlatot.

Az V. terem anyagát összesen tizenhat szekrényben helyezték el, melyek leírásából is látható, hogy az egyes népekre jellemző tárgyakból viszonylag kevés áll rendelkezésre, ezért némelyiket földrajzi szempontok szerint állítottak ki.¹⁴

A kiállításban név szerint négy nép (gold, baskír, csuvas és szamojéd) képviselte magát, a tizenhat szekrényből összesen kilencben. A goldokat bemutató tárgyak az első ötben voltak megtekinthetők, a nyolcadikban és tizedikben a baskírok, a kilencedikben a csuvasok, végül a tizenhatodikban a szamojéd nép emlékei foglaltak helyet. A maradék hét szekrényben lábbelik, gazdasági szerszámok, ékszeresek és edények voltak láthatók, főként földrajzi helymeghatározással ellátva.¹⁵

Bátky összeállításából ugyan nem derül ki, a tervezet alapján ugyanakkor nagyon valószínű, hogy a kiállításhoz csekély mennyiségű bemutató szöveget tudtak rendelni, mert az ott jelenlévő anyagok többségében nem „rendszeres” gyűjtés eredményei voltak, hanem egyéb kutatások (földrajzi, állattani, nyelvészeti, folklór) termékei, ezért az expedíció megvalósulása esetén különösen fontos tényező volt a már meglévő tárgyak eredeti környezetükben való megfigyelése és lejegyzése.¹⁶

Külön figyelemreméltó, hogy a *Kalauz* alapján a látogatók egyetlen fényképet sem tekinthettek meg, a török–tatár gyűjtemény ugyanis szinte nem is rendelkezett fényképanyaggal, legfeljebb néhány pár állt rendelkezésre. Ezt a súlyos hiányosságot szem előtt tartva, a kutatás mintegy 2000-3000 darabból álló fénykép felvételét irányozta elő, melyek lényegében a járművek és épületek megörökítéséhez, valamint a már imént is említett tárgyleírásokhoz szolgáltak volna.

Szinte számítani lehetett rá, hogy az expedíció egyre fokozatosabban bővülő céljai miatt szükség lesz a munkamegosztásra. A fényképezés és az adminisztratív teendők Ébner Sándorra hárultak volna, aki ekkor múzeumi főtiszt beosztásban

¹⁴ A *Kalauz* tárgyalta fejezete: 2. sz. melléklet. Bátky 1929: 58–61.

¹⁵ Bátky 1929: 59.

¹⁶ Györffy 1984: 601–602.

dolgozott. Nyilvánvaló, hogy Györffyt az adminisztráció és egyes részfeladatok átadására a Lénárd-féle expedíció keserű emléke sarkallta, ahol

„az összes adminisztratív munkát az expedíció tudományos munkára vezényelt tisztjeinek kellett végezni s én rám [Györffyre – Cz. J.] a legénység élelmezésének dolga hárult, ami a bevásárlások miatt sok időt rabolt el.”¹⁷

Az expedíció imént részletezett főbb pontjai mellett – mint arra már korábban utaltunk – több alfeladattal is rendelkezett, melyek nem kevés mértékben járulhattak hozzá a jelentős mértékű kiadásokhoz. Ezen alpontok egyike Barátosi Balogh Benedek Szovjetunióban maradt gyűjtésének elszállítása volt, mely kapcsán több kérdés is felmerül, amik talán az egész utazást kétségessé tették volna.

Barátosi Balogh Benedek és a szovjet diplomácia – egy kutatás eredményeinek tervezett megmentése

A *Budapesti Hírlap* 1915. áprilisi számában a következő gondolattal vezeti fel *Tudományos élet* című rovatát:

„A Turáni Társaság kedden, délután hat órakor ismét érdekes előadást rendez a Nemzeti Múzeum dísztermében. Barátosi Balogh Benedek, az ismert Ázsia-utazó, aki csak nemrég tért vissza veszedelmes útjáról, elmondja Mandzsúriában, az Amur folyó és a Sárga-tenger partján tett észleleteit.”¹⁸

Mint ismeretes, Barátosi Balogh Benedek 1914. április 23-án, közvetlenül az első világháború kitörése előtt indult többek között Vlagyivosztokba, hogy az Amur környékén kutathasson a gold népcsoport között. Az időközben kialakult háborús konfliktus a Monarchia és Oroszország között azonban minden további munkát lehetetlenné tett. Barátosi Baloghot az orosz hatóságok letartóztatták és internálótáborba szállították,¹⁹ mindamelllett szabadulásának körülményei már korántsem teljesen tisztázottak. A *Háromszék* című lap mindössze annyit közöl, hogy innen sikeresen kiszabadult, a *Budapesti Hírlap* korabeli cikke viszont már több információval szolgál. Ezek szerint internálása után az oroszok Japánon át szabadon engedték, majd

¹⁷ *Jelentés a kisérségi tudományos expedícióról*. Györffy 1984: 597.

¹⁸ *Budapesti Hírlap*. 1915. január 10.

¹⁹ *Háromszék*. 2005. július 22.

„innen a Csendes-óceán, az amerikai kontinens és az Atlanti-óceán átutazása után tért Gibraltáron át haza.”²⁰

Különösen érdekes a gyűjtött anyagról szóló tudósítás. A *Budapesti Hírlap* csupán a kutató hazajutásáról ír, ellenben nem zárható ki, hogy a fent említett előadáson a gyűjtés eredményei is szóba kerültek. A *Háromszék* egy korábbi, 1991-es lapszámában egy rövid hasábon emlékszik meg Barátosi Baloghról, szót is ejt az Amur környéki munkájáról, de a gyűjtött tárgyaknak csak egy részéről ír:

„1914-ben jutott el az Amur folyó vidékére, ahol a nanajok (goldok) körében néprajzi és nyelvi anyagot gyűjtött, melynek egy része a budapesti Néprajzi Múzeumban van.”²¹

Csak egy 2005-ös lapszámában számolnak be az eredmények másik részéről:

„Habarovszkban 39 ládányi gyűjtött anyagát és feljegyzéseit visszatartották.”²²

Erről a Néprajzi Múzeum 1926 és 1927 között kapott egy értesítést a habarovszki múzeumtól, miszerint Barátosi Balogh Benedek gyűjtésének egy része – pontosan három láda,²³ a többi, Györffy értesülései szerint, melyek nyilvánvalóan Barátosi Baloghtól származtak, magánszemélyeknél lehettek elhelyezve – a Néprajzi Múzeum jelzésével náluk hever, mire a magyar fél arról tájékoztatta az orosz kollégákat, hogy erre az anyagra feltétlenül igényt tartanak. Válaszakra azonban már nem érkezett több levél.²⁴

Az expedíció egyik alfeladata ezért a Barátosi Balogh kutatásából származó tárgyak elszállítása lett volna, melyet (s mondhatni akár az egész expedíció sikerességét) alapvetően veszélyeztetett a magyar-szovjet diplomácia akkori viszonya.

Közismert tény, hogy a Bethlen-kormány nem ápolt jó kapcsolatot a Szovjetunióval. Bethlen gondolkodásában már 1919-ben a nyugati orientáció szerepelt, főként Angliát és Olaszországot illetően.²⁵ Hasonlóan vélekedett Klebelsberg is, akinek kultúrpolitikája „zárt volt a Kelet, nyitott a Nyugat felé,”²⁶ viszont tudományos és kulturális kérdésekben nagymértékben tartózkodott a napi politikától. Amint fogalmazott:

²⁰ *Budapesti Hírlap*. 1915. január 10.

²¹ *Háromszék*. 1991. február 8.

²² *Háromszék*. 2005. július 22.

²³ Rendkívül furcsa, hogy Györffy 20 ládányi anyagról számol be, miközben a *Háromszék* 2005-ös cikke már 39-ről.

²⁴ Györffy 1984: 602.

²⁵ Zeidler 2014: 31.

²⁶ Ujváry 2014: 123.

„Barátaim többször kérdezték, hogy mióta a kultusztárcát átvettem, *miért tartózkodom olyan gondosan a napi politikába való elegyedéstől*. Teszem ezt nemcsak azért, mert a kultusztárca olyan óriási munkatér, amelynek megművelésére egyetlen embernek egész ereje is kevés és így nincs időm politikai exkurziókra; de tesztem ezt azért is, mert *a magyar művelődés szent ügyét fölébe akarom emelni a napi politika ellentéteinek*. Ha a művelődésünk fejlesztésére irányuló törekvéseket politikamentessé tesszük, akkor elérhetjük, hogy a jó magyar emberek túlnyomó többsége a nagy alapkérdésekben egyetért és mindig szaporodni fognak a mecenások.”²⁷

Ez a gondolkodás többek között arra is magyarázat, miért támogatott volna egy keletre indítandó expedíciót, miközben az akkori politikai légkör elzárkózott a hasonló jellegű kontaktusoktól.

Mint látjuk, Magyarország és a Szovjetunió ezekben az években nem tartott fent diplomáciai kapcsolatokat (a magyar parlamentben 1924-ben, 1926-ban és 1930-ban is leszavazták a kezdeményezést),²⁸ viszont 1928. december 31-én egy Sztálinhoz intézett levélben javasolták a Szovjetunió bécsi nagykövetének budapesti akkreditációját az osztrák és a magyar főváros közelsége miatt, melynek sikeressége esetén még 1929-ben is megszervezhető lett volna a kutatás. A tárgyalások (ismeretlen okokból) mégis elakadtak, s a két ország közötti viszony még fagyosabb lett, részint az 1929–33-as gazdasági világválság miatt: nyugaton egyre többen az olcsó szovjet exportot tartották felelősnek a válság elhatalmasodásáért, amely elmélet Magyarország is visszhangra talált.²⁹

Györffy a fenti diplomáciai problémákat Fettich Nándorral kívánta áthidalni (aki saját költségén akart tanulmányutat megvalósítani az orosz múzeumokban), ugyanis Fettich már 1927-ben járt a Szovjetunióban és az ottani hatóságokkal is jó kapcsolatot ápolt, valamint megbízható orosz nyelvtudással rendelkezett, miközben sem Györffy, sem Ébner nem beszéltek oroszul.³⁰ Valószínűsíthetjük, hogy a terv nem volt elvetendő, hiszen 1927-ben ugyanúgy viharos volt a magyar és a szovjet kapcsolat, Fettich kiutazása ellen mégsem emeltek szót a magyar és a szovjet illetékesek sem. Feltételezzük tehát, hogy a diplomáciai nehézségeket Györffy képes lett volna kezelni, viszont a tudományos munkákra szánt (főként állami) támogatások mértékét – amely végül az egész terv sorsát eldöntötte – ő sem tudta befolyásolni.

²⁷ Klebelsberg 1928. <https://mek.oszk.hu/09900/09951/09951.htm#20> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 20.)

²⁸ Zeidler 2014: 33.

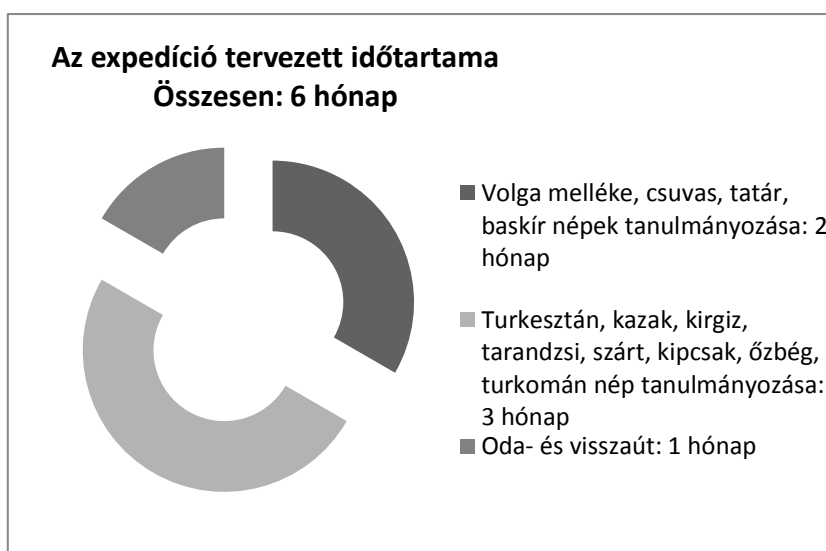
²⁹ Kolontári 2009: 95–98.

³⁰ Viszont volt hadifogolyként Ébner értett valamennyit oroszul. Györffy 1984: 602.

Útvonal és költségvetés – egy terv összeomlása

Az expedíció összesen hat hónapot vett volna igénybe, a tervezett indulás pedig május elsejére esett, bármilyen nem várt atrocitás esetén pedig (például a korán beálló orosz tél miatt) az egész utat jövőre halasztották volna.³¹

A hat hónap alatt több népcsoport tanulmányozása is szóba került, melynek időbeli eloszlását az alábbi diagram szemlélteti:

A pontos útvonal a következőkből állt: Berlin, Szentpétervár, Moszkva, Kazán, Orenburg, Taskend, Andidsán, Bochara, Chiva, Krasznovodszk, Baku-Batum, Konstantinápoly, Szófia, Belgrád.

Különösen érdekes a konstantinápolyi kitérő, amit a tervezet megemlít. A már fentebb is szóba került Lénárd-féle expedíció anyaga ugyanis itt volt elhelyezve. Miután az antant csapatai a tárgyak elkobzásával fenyegettek, Györffy átadta őket Orosz Zoltánnak, aki megőrzés céljára továbbította azokat a pápai követnek, Pompili atyának.³² Györffy mindenképpen haza akarta juttatni a már tíz éve ott lapuló fényképeket, feljegyzéseket és térképeket, s valószínűleg úgy ítélte meg, hogy egy ilyen nagyszabású expedíció keretében erre lesz lehetősége.

³¹ Györffy 1984: 602.

³² Czinege 2020: 209.

*

A magyar kultúra és tudomány helyzete az 1920-as évek második felétől felvirágozni látszott. Klebelsbergnek hála a kultuszminisztérium egyre nagyobb százalékból részesedett az állami költségvetésből, amely 1927-től már 10% fölötti, amivel első helyen állt a minisztériumok rangsorában.³³ Klebelsberg kultúrpolitikájának sikerességét nemcsak a költségvetés, hanem Carl Heinrich Becker 1926-os, magyarországi látogatását követően elkészült beszámolója is alátámasztja:

„Az összbemérés, amelyet a kormányzatról és annak belpolitikájáról nyerünk, mindenesetre azt mutatja, hogy sok okossággal és megfontoltan tesznek meg mindent a trianoni szerződés szörnyű hatásainak [...] a leküzdésére, és Magyarország újjászületésének az alapjait rakják le. Mindez elsősorban egy nagyon alaposan végiggondolt és rendszerszerűen építkező kultúrpolitika alapján történik.”³⁴

Az előbb említett költségvetés tekintetében úgy tűnhetett, hogy egy külföldi expedíció is finanszírozható, ezzel szemben a tervezet 12 ezer pengő összegű kiadást helyezett kilátásba, amely a korabeli gyűjtésekhez képest rendkívül magas volt. (Viszonyításként: Györffy egy későbbi, 1932-ben végzett Szatmár és Bereg megyei gyűjtőútja összesen 600 pengőbe került.³⁵)

Az expedíció költségeit az alábbi ábra szemlélteti:

³³ Ujváry 2012: 71.

³⁴ Ujváry 2014: 123–124.

³⁵ *Jelentés a Szatmár és Bereg megyei gyűjtőútról*. Györffy 1984: 603–605.

Láthatjuk, hogy a személyi kiadások a teljes pénzügyi irányzat mintegy kétharmadát emésztették volna fel, amelyben feltételezhetően szerepe lehetett a konstantinápolyi kitérőnek is. A fenti összeg irreális nagyságának megértéséhez vizsgáljuk meg *A Magyar Állam Költségvetése az 1928/1929. számadási évre* elnevezésű dokumentumból az intézményi támogatásra vonatkozó részt:

Gyűjtemények gyarapítására, tudományos munkálatokra és kutatásokra [szánt kiadások – Cz. J.]:

az Országos Levéltárnál	7.600
Magyar Nemzeti Muzeumnál	15.140
a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi könyvtáránál	18.960
„ „ „ „ érem- és régiségtáránál	7.200
„ „ „ „ néprajzi tárnál	6.400
„ „ „ „ természetrajzi tárnál	12.000
a Szépművészeti Muzeumnál	32.000
az Iparművészeti Muzeumnál	7.600
a Pedagógiai Könyvtárnál	2.000
a Konkoly-Thege-féle csillagvizsgáló intézetnél	7.600
a Tihanyi Élettani Intézetnél	5.500 ³⁶

Az adatokból kitűnik, hogy az igényelt 12 ezer pengő majdnem kétszerese a Néprajzi Tár kutatásra szánt összegének, s éppen csak kis mértékben kevesebb, mint a Nemzeti Múzeum államilag folyósított pénzügyi kerete, tehát az expedíció (megvalósulása esetén) a teljes intézményi támogatás egy tetemes részét emésztette volna fel.

A tervezetet Hóman Bálint eljuttatta Klebelsbergnek, s noha hivatalos indoklás nem született, az 1928. évi jelentés szerint

„Györffy István kilátásba helyezett oroszországi török tanulmányútja költség híján elmaradt.”³⁷

³⁶ A Magyar Állam Költségvetése az 1928/1929. számadási évre. https://library.hungarianca.hu/hu/view/Allami_Koltsegvetes_1928-1929/?query=%C3%81llami%20K%C3%B6lts%C3%A9gvet%C3%A9s%201928 &pg=0 &layout=s (A letöltés dátuma: 2020. 10. 20.)

³⁷ Szilágyi Miklós jegyzete. Györffy 1984: 603.

1. sz. melléklet

ELŐTERJESZTÉS A SZOVJETUNIÓBA, A TÖRÖK–TATÁR NÉPEK
TANULMÁNYOZÁSÁRA TERVEZETT EXPEDÍCIÓRÓL
1928. január 17.

Méltóságos Hóman Bálint úrnak
A Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának
Budapest
Méltóságos Főigazgató Úr!

Múlt év november havában gróf Klebelsberg Kuno vall. és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr Önagyméltósága Néprajzi Tárunkat meglátogatta s a török – tatár gyűjteményünk bizonyos hézagait látva, felszólította dr. Bátky Zsigmond m. n. múzeumi igazgatót, a Néprajzi Tár vezetőjét, hogy tegyen javaslatot egy, a török – tatár népek közé teendő gyűjtő és tanulmányi expedícióra.³⁸ Erre Bátky igazgató úr engem szólított fel, mint a Néprajzi Tár török – tatár gyűjteményének gondozóját, hogy készítsem elő az expedíció tervezetét és indoklását. Megtisztelő megbízására az alábbi tervezettemmel van szerencsém Méltóságod elé járulni.

Török – tatár népek nagyobb tömegben részint az ozmán-török köztársaság, részint az orosz Szovjet Köztársaság területén élnek.

Az ozmán-törökség erős bizánci – arab – perzsa kultúrhatások következtében meglehetősen kivetkőzött az ősi török kultúrából. Bár ez a tekintélyes számú nép múzeumunkban szegényes gyűjteménnyel van képviselve, mégis a magyar őstörténelem szempontjából egyelőre ránk nézve időszerűbb volna az Orosz Szovjet Köztársaság területén élő török – tatár népek tanulmányozása, kiknek egyrésze még nomád ma is, vagyis körülbelül abban a kultúrában él, mellyel a honfoglaló magyarság ezer év előtt hazánk területén megjelent.

Azok a kérdések, melyek az Orosz Szovjet Köztársaság területén élő török – tatár népek tanulmányozását nekünk magyaroknak időszerűvé teszik a következők: 1) település, 2) építkezés, 3) pásztorélet, 4) földművelés és 5) magyar ornamentika kérdései.

Újabb településtani tanulmányaink eredményei arra engednek következtetni, hogy a törökök által teljesen el nem pusztított Alföld s talán a Dunántúl területén a magyarság falvainak és városainak olyan sajátos település formája maradt meg, mely sem a szláv, sem a germán település formákhoz nem hasonlítható, mely alkalmasint fényt derít a honfoglalók megtelepülésének mikéntjére. E települési formának az a lényege, hogy minden lakosnak két belső telke van egy és

³⁸ Györffy 1984: 600–603. (Közreadja: Szilágyi Miklós)

ugyanazon községben, a község központi részén lévő szűk telken van a lakóháza, ettől különállólag a perifériális részeken pedig egy tágas nagyobb telken a kertnek, szérűs, aklos, ólas-kertnek, szállásnak nevezett gazdasági udvara, az ólakkal szérűkkel, rakományokkal, jószágállománnyal és cselédséggel. Ez a településmód a VIII. század végén [sic! – nyilván a XVIII. század végén] a *szántóföldközösség* megszűntével megbomlott, és a nagyhatáru községben a gazdasági udvar egész berendezésével a szántóföldre költözött, hol ma szállás vagy tanya néven ismerjük, helyén pedig lakóházak épültek.

Almásy Györgynek turkesztáni útjáról szóló leírásából úgy látjuk, hogy a karakirgizek téli szállása lényegében hasonló a magyar községek kétlaki formájához. A téli szállás központi része a kislak, a sűrűn egymás mellé épült sáortábor, melyet kerítés vesz körül; ezen kívül van az aul, a jószágállomány az ólakkal.

Azt hisszük, hogy a félnomád és letelepült török – tatár népeknél a magyar település módnak kezdeteit és közelebbi formáit is megtaláljuk.

A beltelki ólnak, melyből a tanyaépület támadt olyan sajátos tűzhelye van, mely szintén nem található meg a magyarságot környező egyetlen népnél sem. Ez megint arra enged következtetni, hogy a tüzelős ólat keletről hozhattuk, mint *téli szállásunk* lényeges alkotó részét. Ha ez a feltevésünk bebizonyosodnék, akkor el kell ejtenünk azt az eddig uralkodó felfogást, hogy a magyarság helyről-helyre vándorló nomád volt, akit a föld semmiképpen sem kötött. Azt hisszük, hogy a honfoglaló magyarság lakósátra mellett szilárd épületet is hozott magával keletről, az ólat s téli szállásai, melyből a mai községek és városok kifejlődtek, állandók voltak.

Az összehasonlító magyar nyelvtudomány adatai azt bizonyítják, hogy a honfoglaló magyar nép a földművelést ismerte. Ha a magyar mezőgazdálkodás ősi módját, szerszámaival a földműveléssel foglalkozó turk népekével egybevetethetők s az egyezést a tárgyi néprajz adataival is megerősíthetjük, akkor azt a megállapítást kellene leszűrnünk, hogy a honfoglaló magyarok nem voltak teljesen nomádok, hanem legfeljebb félnomádok.

A magyar pásztorélet tanulmányozása, tárgyainak és egyéb emlékeinek gyűjtése nagyjából körülbelül befejezettnek mondható. Türkföldi tanulmányaink főfeladataul azt tűznők ki, hogy a magyar anyag teljes ismeretével összeszednők minden olyan anyagot, amely a magyar pásztorkodás eredetére fényt vethet.

Már első áttekintésre úgy látjuk, hogy a dunántúli és alföldi pásztorélet tárgyai között lényeges különbség van. Úgy látszik, hogy az Alföldön egy ősbibb pásztorélet maradt meg, mint túl a Dunán. Ezt egyelőre azzal magyarázzuk, hogy az Alföldön ma, a később beköltöző a magyaroknál nomádabb kun pásztorélet emlékeit őrizzük, a Dunántúl pedig a magyarét. A magyar etnikum kettősségét vagy többszörösségét mindig szemünk előtt kívánjuk tartani török – tatár néprajzi kutatásaink során. Ázsiában visszamaradt és a baskirságba beolvadt magyarság

kérdését sem látjuk, dr. Mészáros Gyula negatív megállapításával elintéztnek s a baskirok között fokozott figyelemmel keressük a tárgyi kapcsolatokat.

Tárgyi néprajzi emlékeinknek különösen pedig felső ruhaneműinknek sajátos ornamentikája méltán felkelti minden idegen figyelmét. Ez ornamentika keleti eredete majdnem bebizonyítottnak vehető, de hogy mit hoztak a honfoglaló magyarok s mi a 145 éves török megszállók hatása vagy közvetítése, azt összehasonlító anyagunk fogyatékosága miatt még sejtetni sem lehet. Ezeket a kérdéseket közelebb vinné a megoldás felé egy törökföldi, főleg turkesztáni ruhahímzés kollekció.

A török – tatár népeket jelenleg reprezentáló gyűjteményünknek az a legnagyobb fogyatkozása, hogy nem rendszeres gyűjtés eredménye, hanem más – (földrajzi, állattani, nyelvészeti, folklóre) – célokat szolgáló expedíciók mellékes eredményei. Inkább tipológiai vizsgálatokhoz való tárgyananyag. A tárgyak életére vonatkozólag azonban jóformán semmi felvilágosítást nem nyújtanak, mert többnyire minden szakszerű leírás vagy magyarázat nélkül kerültek a gyűjteményünkbe. Expedícióknak egyik feladata volna a meglévő tárgyi anyagunkat az eredeti milióbe megismertetni s aztán megszólaltatni.

Nagy hiányossága gyűjteményünknek, hogy a török – tatár népekről jóformán *semmi fényképgyűjteményünk nincs*, holott a mintegy 50 ezer darabból álló magyar fényképgyűjteményünkkel Európa néprajzi múzeumai között szinte vezetünk. Akkora népeket, mint a csuvas, tatár, kazak, kirgiz, kipcsak, tarandzsí, őzbég, szárt, turkomán, semmi, vagy alig egy pár fénykép vagy reproductio képvisel gyűjteményünkben. Pedig a fénykép legalább is olyan fontos objektuma a néprajzi gyűjtésnek, mint maga a tárgy. Sőt a tárgyak egyrészét (épületek, nagy szerszámok, járművek) másként mint fényképen alig vihetjük be a múzeumba, a tárgyak működését, életét pedig legjobban csak fényképpel lehet bemutatni. Éppen ezért expedíciónk első célja egy 2000 – 3000 drb. *fényképfelvételből álló gyűjtemény felvétele, illetőleg megszerzése volna.*

Ezen munka sikeres véghezvitelére szükségem volna *dr. Ébner Sándor m. n. múzeumi főtiszt kollégámra*, akire a fényképezés és adminisztratív természetű munkák végzése háramlana.

Néprajzi Tárunk néhai vezetője Jankó János oroszországi finnugor tanulmány és gyűjtőútjai tekintélyes orosz néprajzi könyvtárral gazdagították osztályunk könyvtárát. 25 évvel ezelőtt történt halála óta, könyvtárunk orosz munkákkal alig gazdagodott, pedig azóta az orosz néprajzi irodalom nagyot haladt. Fontosnak tartjuk ennek a letűnt 25 évnek legalább is *a török – tatár népekre vonatkozó néprajzi irodalmát – amennyire a viszonyok megengedik – összegyűjteni.*

19... évben Barátosi Balogh Benedek sz. fővárosi polg. isk. igazgató Szibériában az Amur folyó mellékén a gold, a gilják stb. népek között a M. N. Múzeum Néprajzi Tára részére mintegy 20 ládányi néprajzi tárgyat gyűjtött össze, melyet a közben kitört háború miatt Chabarovszkban és környékén helyezett el ma-

gánosoknál és a Chabarovszki múzeumban. Több mint 1 éve, hogy nevezett múzeum értesített bennünket, hogy 3 ládányi múzeumi tárgy a mi jelzésünkkel náluk hever. Erre mi részletes levélben értesítettük a chabarovszki múzeum vezetőjét, hogy a szóban forgó muzeális anyagra, sőt az egyebütt, magánosoknál ott elhelyezett anyagra is számot tartunk. E levelünkre azóta sem jött válasz. – E gyűjtemény összeszedését, tulajdonjogának *tisztázását és hazaszállításának módját is tisztáznai óhajtánánk Moszkvában a Szovjet hatóságokkal.*

A háború alatt 1919-ben egy kisázsiai expedícióban vettem részt, mely a közbejött összeomlás miatt félbeszakadt. *Ennek felszerelése ma is Konstantinápolyban van, melyet az oroszországi expedíció végeztével szeretnék hazaszállítani.*

Úti programom főbb vonásokban ez volna:

F. évi május 1-én indulnánk és pedig *dr. Fettich Nándor* nemzeti múzeumi őr úr társaságában, aki a saját költségén tanulmány utat óhajt tenni Oroszország különböző múzeumaiban. A hozzá való kapcsolódást – legalább is az első két hónapban – azért látom szükségesnek, mert ő már tavaly volt Oroszországban s a szovjet hatóságokkal ismerős, oroszul jól beszél, míg sem én, sem *dr. Ébner Sándor* nem bírjuk az orosz nyelvet. (Ébner mint volt orosz hadifogoly, kereskedő és bujdosó, valamit tud oroszul.) Úti programunk az első két hónapban nagyjából azonos volna. Berlingen, Szentpéterváron át Moszkvába és innen a Volga mellékére mennénk. Mindenütt az útbaeső múzeumokban a néprajzi anyagot tanulmányoznánk és a múzeumi tárgyakról, magyar anyag összehasonlító tanulmányozásához fényképfelvételeket készítenénk és beszerezni a reá vonatkozó irodalmi munkákat.

A török – tatár nép között való tanulmányokra öt hónapot szánánk, és pedig a Volga mellékére, a csuvas, tatár, és baskír nép tanulmányozására két hónapot, Turkesztánban a kazak, kirgiz, tarandzi, szárt, kipcsak, őzbég, turkomán nép tanulmányozására három hónapot.

A török – tatár népek között – kik most részint a Tatár, részint a Turkesztáni Köztársaságba vannak beosztva, s hivatalos nyelvük a turk – ozmán-török nyelvtudásommal óhajtok boldogulni.

A 6 hónap alatt megtenni szándékolt főútvonal ez volna: Berlin, Szentpétervár, Moszkva, Kazán, Orenburg, Taskend, Andidsán, Bochara, Chiva, Krasznovodszk, Baku-Batum, Konstantinápoly, Szófia, Belgrád. Az orosz szovjet köztársaság területén élő, a felsorolt útvonal környékén lakó török – tatár népek mindegyikénél kb. 2 – 2 hetet töltenénk.

A gyűjtött tárgyakat és fényképfelvételeket a német nagykövetség közvetítésével juttatnám el Berlinbe, hol a Magyar Tudományos Intézet *vállalná annak összegyűjtését és Budapestre való továbbítását.*

A 6 hónapra tervezett expedíció véghezvitelére 12 ezer Pengőre volna szükség, melynek körülbelül 2/3 részét fordítanánk személyi kiadásokra, 1/3 részét pedig a fényképanyagra, tárgyak vásárlására és szállítására.

Amennyiben időközben olyan nehézségek merülnének fel, hogy f. év május 1-én nem indulhatnánk útra, úgy a Szibériában és Turkesztánban korán beálló télre való tekintettel, az egész utat a jövő 1929. évre halasztanók.

Ha Méltóságod ezt a fentebb vázolt expedíciót szükségesnek s tervét időszerűnek és kivihetőnek látja, kegyeskedjék a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Ó Excellenciájánál a szükséges lépéseket megtenni, s dr. Fettich Nándor m. n. múzeumi őr urat felkérni, hogy részünkre az utazáshoz, gyűjtéshez és szállításhoz szükséges iratokat, az orosz szovjet hatóságoktól szerezze be s oroszországi tartózkodásunk idejére a német Nagykövetség és német Kultúrszövetség védelmét és támogatását szerezze meg.

Budapest, 1928. január 17-én

Györffy
igazgatóőr

2. sz. melléklet

V. TEREM: ÉSZAK ÉS KÖZÉP-ÁZSIA (TÖRÖKSÉG)

A bejárat mellett: *gold sámán*.³⁹

Az észak-szibériai és uralaltáji népek ősvallása a természeti szellemek (lények és dolgok) szolgálatában és ősök tiszteletében gyökeredző *samanizmus*.⁴⁰ A megelkesített külvilággal eredetileg mindenki, később csak a sámánok tudnak érintkezni, mert természetfölötti erejük, s a szellemeken hatalmuk van. Rendesen révületbe ejthető (hipnotizálható) férfiak, ritkán asszonyok. Szertartásos *ruhájukon* bűvös erejű tárgyak (*pergőke, vasfigurák* stb.) és *szalagok* lógnak, kezükben vasfigurákkal fölszerelt és kifestett, korong alakú *dobot* hordanak. Ezt bőrverővel taktusosan püfölik, közben táncolnak, varázsigéket kiáltoznak stb., hogy pld. a beteg elszállt lelkét visszahívják, a gonoszt belőle kiűzzék, a meghaltakét a jó szellemekkel biztos úton kísértessék stb. Foglalkoznak ezen felül esővarázslással, jövendőléssel, amulettek készítésével stb. Különféle fokozatban mindenütt meglévő varázslás.

A teremben: 1 sz.: Gold bálványok.

³⁹ Részlet a Kalauz A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteményeiben című kiadványból.

⁴⁰ Bátty 1929: 58–61.

Az Alsó-Amur mellett lakó *goldok* az ural-altáji népcsoporthoz tartozó, s a mandzsukkal rokon tungúzok egy picinyke törzse. Egyik szomszédjuk a giljások, a másik telepes kínaiak. Nyáron szellős sátrakban, télen faházakban laknak. Korábban, mint a tungúzok általában, rénszarvast tartottak, nyájaik elpusztulása után kizárólag halászok lettek (*tengeri víza, lazac*). Ebből, meg telente vadászatból élnek (*szarvas, vaddisznó*).

A durván faragott szobrokat kunyhóikban aggatják fel, különféle betegségek (hátfájás, tüdővész stb.) távoltartására. Ételt-italt adnak nekik.

5. sz.: *Gold nyári viseletdarabok*. A kínaiak halbőrös barbároknak hívják őket a lazacbőr ruháikról. A metéléses motívumok kínai minták (l. még 2. és 4. sz.).

3. sz.: *Házi eszközök és vadászszerszámok*.

6. sz.: *Vegyes tárgyak Kelet-Turkesztánból*.

A sivatagos Kelet-Turkesztán, mint neve mondja, a turkok [törökök] törzshazája. Korábban nedvesebb éghajlata és sűrűbb lakossága volt, amit a futóhomoktól elborított városromok, templomok s a bennük talált tömérdek egyházi emlék és több mint egy tucat nyelven [szánszkrit, kínai, nesztóriánus, szogdi, tochár, újgúr] szerkesztett kézirat bizonyít. Erre vezetett t. i. Kr. e. a Kínát és a klasszikus világot összekötő kereskedelmi út. Itt találták a magyar honfoglalást jóval megelőző újgúr-török *felírtos emlékköveket* is, melyeknek *abc*-je az ú. n. *sxékely* írással rokon.

Népessége ma is olyan tarka, mint hajdanában. A nagy puszták és hegységek fél, vagy egész nomádkodó, helyenként öntözve földművelő lakói, a török fajú és nyelvű *kirgizek*, a zárt falvaké az iráni származású, de ugyancsak török (özbég) nyelvű földművelő és iparos *szártok*. Ezek vannak többségben. A két nép persze két külön művelődést képvisel, s ezt illusztrálja szerény gyűjteményünk is.

A jövő-menő sátoros nomádnak kevés holmira van szüksége, s azt *fából, bőrből, gyapjúból, nemezéből* maga állítja ki, a földművesnek ellenben sokféle. A tiszta *házúipart* keleti (eredetileg római-bizánci) szokás szerint *bazárba* összpontosított *kisipar* egészíti ki, ahol állandó vásár van és mindent lehet kapni. A nomádság is itt szerzi be luxuscikkeit. Hogy ezek aztán (pld. a vésett *sárgaréz* és a *vörösréz edényfélék, filigránművi ékszerek, fabútorok* stb.), a Kaukázustól kezdve Belső-Ázsiáig nagyjából ugyanabban a stílusban készülnek, érthető.

7. sz.: *Viselet és ékszer Kelet-Turkesztánból*. A nyárra selyemből és gyapotból szőtt, téle juhbőrből varrott *kalát* nevű hosszú kabátok, nőknek és férfiaknak, egész belső Ázsiában egyszabásúak.

8. és 10. sz.: *Baskír lovas felszerelések és házi eszközök*.

A baskírok az Ural déli lábánál, nagyjában a Káma és Ural között laknak, részben törökfajú csuvasokkal és tatárokkal keverten. Számuk 1 ½ mill. Míg a kipcsaki tatár horda a Bulgár birodalmat el nem pusztította (1236), ennek a kötelekébe, később a szibiri (vagy szabiri, innen a honfoglaló *Szovárd* nemzetség ne-

ve), és kazáni tatár kánsághoz tartoznak. A XVII. sz. elején kerülnek többszöri vitéz ellenállás után orosz fennhatóság alá, mint lovas határőrök. Ma ú. n. „önálló” köztársaságuk van. Jóravaló, békés, földművelő és állattartó, mohammedán nép. Tárgyi vagyonuk a belsőázsiai török fajtákéval egyezik.

A 8. sz.-ben lévő ázsiai szabású fegyverek egy elmúlt korszak emlékei. Ilyenformák lehettek a honfoglaló magyarok íjjai és tegezei is. A *karikás* egészen magyar forma.

9. sz. és tőle balra: *csuvas hímzések*.

A csuvasok (I. mill.) a Volga mellett Kazán és Szamára közt laknak, részben még pogányok. Régies török nyelvet beszélnek. Ez után ítélve, alkalmasint a volgai bolgárok utódai. Honfoglalás előtti török műveltségi szavainkat tőlük kaptuk.

A 10. sz.-ben a lóbőről készített *kumisztartóedények* és *merítőkanalak* szintén köztörök holmik.

11. sz.: *Lábbelik és hangszerek különböző török népterületekről*. A bőr feldolgozásában az állattartó török népek mindig kiváltak. A színes bőrlábbelik mindenfelé divatosak köztük, s a török hódoltság alatt nálunk is elterjedtek. (*Csizma* szavunk is tőlük való.)

12 és 14. sz.: *Főképen gazdasági szerszámok Kis-Ázsiából*.

Az oszmán-törökök Dzsingiz kán mongol támadásaitól szorítottva nyomultak be Örményországba, majd Ertogrul fiai Oszmán és unokája Orkhán vezetése alatt meghódították az akkor szeldzsuk-török hatalom alatt álló Kis-Ázsiát és egyesítették a török törzseket. Ma ők itt az uralkodó nép. *Jürük* és *türkemen* rokonaik nomádkodó pásztorok, maguk földművesek, ügyes kertészek és kisiparosok. Régi kultúrterületekre ültek rá, de az itt talált kultúrát, néhány iparágat és az előkelők magasabb életszínvonalát leszámítva, nem fejlesztették tovább. Az iparkodásnak, mint hódító nép, nem barátjai. Inkább másokkal dolgoztatnak.

Gazdálkodásuk ősi csapáson halad. (I. a 12. sz.-ben: a *nyomtató deszkát* s a 14. sz.-ben az *arató sarlókat* és *szőlőmetszőkéseket*. Mindegyik régi, középtengeri maradvány.)

A táblákon: Kis-ázsiai török *kézimunkák*.

15. sz.: *Majolikaedények Kis-Ázsiából*. Az előkelő oszmán háztartás nagy konyhát visz, s a gazdag asztalhoz sokféle fém és cserépedény szükséges.

16. sz.: *Szamojéd ruhadarabok*.

Az urali népcsaládba tartozó *szamojédok* Szibéria ény.-i és Oroszország ék.-i tundrás szélén, a Fehér-tenger partján laknak. Tipikusan rénszarvas tenyésztő, s vadász-halász nép. Öltözetük (rénszarvas és rókaprémből): magasszárú *csizma*, kurta *nadrág*, hosszú *ingfele* befelé fordított, ugyanolyan *kabát*, kifelé fordított szőrös rénbőrből, vastag *keucsma*. Úgymondott „sarkvidéki” viselettípus. *A falon: sámán öltözet* és *dob*, prehisztorikus alakú vasfigurákkal.

Irodalom

BÁTKY Zsigmond

1929 *Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteményében.* Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum

CZINEGE József

2020 Elvesztett részletek – Györffy István és a Lénárd-féle expedíció. In Marinka Melinda (szerk.): *Háború és katonasor.* 197–213. Debrecen: Györffy István Néprajzi Egyesület – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

GYÖRFFY István

1984 Öt kutatási terv és jelentés. (Közreadja: Szilágyi Miklós) *Ethnographia.* XCV. 4. 593–605.

KLEBELSBERG Kuno

1928 *Küzdelmek könyve.* <https://mek.oszk.hu/09900/09951/09951.htm#35> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 20.)

KOLONTÁRI Attila

2009 *Magyar-szovjet diplomáciai kapcsolatok 1920-1941.* Budapest: Napvilág Kiadó

SZILÁGYI Miklós

1984 Györffy István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban. *Ethnographia.* XCV. 577–592.

UJVÁRY Gábor

2012 Pozitív válaszok Trianonra – Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kulturális politikája. *Korunk.* 23. 66–75.

2014 „Egy európai formátumú államférj” Klebelsberg Kuno (1875-1932). Pécs – Budapest: Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat

ZEIDLER Miklós

2014 Revíziós törekvések és külpolitika. In Nagy Zsejke (szerk.): *Gróf Bethlen István és kora.* 21–48. Budapest: Osiris Kiadó

INTERNETES FORRÁS

A Magyar Állam Költségvetése az 1928/1929. számadási évről. https://library.hungaricana.hu/hu/view/AllamiKoltsegyetes_1928-1929/?query=%C3%81llami%20K%C3%B6lts%C3%A9gvet%C3%A9s%201928&pg=0&layo ut=s (A letöltés dátuma: 2020. 10. 20.)

FOLYÓIRATOK

BUDAPESTI HÍRLAP

1915. január 10.

HÁROMSZÉK

2005. július 22.

1991. február 8.

MAGYARSÁG

1927. november 9.

NEMZETI ÚJSÁG

1927. november 11.

PESTI HÍRLAP

1927. szeptember 5.

1927. október 2.

József Czinege

ACTA EST FABULA

*THE BIRTH AND FAILURE OF ISTVÁN GYÖRFFY'S PLAN OF RESEARCH
TO EXAMINE TURKISH-TATAR FOLKS*

In November 1927 Emilio Bodrero, Italian under-secretary, arrived in Hungary on a diplomatic visit. Bodrero and Kuno Klebelsberg, the Minister of Culture, visited the Hungarian Museum of Folklore together. But after viewing the exhibition Klebelsberg was not fully satisfied with the Turkish-Tatar collection, and therefore asked the museum to prepare a draft for an expedition that would investigate the Turkish-Tatar folks. Zsigmond Bátky, the director of the museum, commissioned István Györffy with this task since he was the keeper of the Turkish-Tatar collection and in addition had already done similar research earlier. The plan, which was handed in on 17 January 1928 to Bálint Hóman, the Director of the Hungarian National Museum, proposed a widespread investigation into the Turkish-Tatar people living in the territory of the Soviet Union. The plan had various specific tasks, among other things, the restitution of research materials which were forfeited from Benedek Bártosi Balogh during the First World War and had remained in the Soviet Union. Unfortunately because of the several sub-goals the charges started to multiply rapidly, which led to the failure of the expedition.

ETHNOLOGIC HORIZONS

Published by Györffy István Ethnological Association

Volume 29 Number 3-4 (2020)

Founders

IVÁN BALASSA and ZOLTÁN UJVÁRY (1992)

Founding Editor

GYULA VIGA (1992–2001)

RÓBERT KEMÉNYFI (2002–2012)

VERONIKA LAJOS (2013)

Editor-in-chief

RÓBERT KEMÉNYFI

Editor

HENRIETT SZABÓ

Head of the Editorial Board

RÓBERT KEMÉNYFI

Members of the Editorial Board

ANNABELLA GECSE (Szolnok), MÁTÉ KAVECSÁNSZKI (Debrecen),

ANNA KESZEG (Kolozsvár), MARGIT KÉSZ (Salánk/Kárpátalja), ANNA SZŐKE (Vajdaság)

Illustration

MONIKA SZABÓ M.

Publication Sponsored by Museum of Ethnography.

This publication has been realized in the frame of research conducted by

OTKA NKFIH K115886

MTA-DE Ethnology Research Group

Department of Ethnology, University of Debrecen, Hungary

Published by

ELEK BARTHA, President of Györffy István Ethnological Association

ISSN 1215-8097

Printed in Debrecen by *Kapitális Ltd.*

www.neprajzilatohatar.hu

